



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Ina Rohde
DA JEG BLEV
JØDE
I DANMARK

*Nogle erindringsblade
fra besættelsesårene*



Udgivet af Selskabet for dansk jødisk Historie

Selskabet for dansk jødisk Historie
The Society for Danish Jewish History
er stiftet i København 24. april 1980

Selskabet har til formål at styrke interessen for dansk jødisk historie. Fra tid til anden arrangeres foredrag for selskabets medlemmer, og under titlen „Dansk jødisk historie“ udsendes kvartårligt et lille tidsskrift.

Selskabet har endvidere taget initiativet til en skriftserie, der vil komme til at omfatte både videnskabelige og oplysende publikationer. Som nr. 1 i serien udkom i 1981 en bog af historikeren Per Katz: Jøderne i Danmark i det 17. århundrede. Medlemmer kan erhverve denne bog og efterfølgende til favørpris.

Omslagets illustration: Jødiske flygtninge på vej over Øresund.

**Da jeg blev jøde
i Danmark**
Nogle erindringsblade
fra besættelsesårene

Ina Rohde

Da jeg blev jøde i Danmark

Nogle erindringsblade
fra besættelsesårene

*Udgiøet af
Selskabet for dansk jødisk Historie*

C. A. REITZELS BOGHANDEL A/S
KØBENHAVN 1982

Da jeg blev jøde i Danmark
© C. A. Reitzels Boghandel A/S
Omslag: John Ovesen
Bogen er sat med Aldus
og trykt hos Nørhaven Bogtrykkeri a/s, Viborg
Printed in Denmark 1982

ISBN 87-7421-321-0

Billedet på omslagets forside: Jødiske flygtninge på et dæk i svensk territorialfarvand, oktober 1943.

Kilde: Museet for Danmarks frihedskamp 1940-1945.

Indhold

Mine forfædre	7
Min skånske ungdom	11
Gift i Danmark	15
De første år under tysk besættelse	19
Dr. Werner Best foreslår aktion mod jøderne i Danmark	39
Kurér i København oktober 1943	47
Illegalt arbejde i Århus 1943-44	87
Afrejse til Sverige, december 1944	99
På Tys-tys kontoret i Stockholm 1945	111
Opbrud fra Stockholm	125
Tilbage i Danmark maj 1945	131
Epilog	143
Noter	151
Navneregister	156

Mine forfædre

Strengt taget er dette lille værks titel forkert, for så vidt som jeg ifølge mosaiklov ikke er jøde, selvom jeg er født Goldschmidt, ja, ikke engang halvjøde, for det er der ikke noget der hedder. Min far, Alfred Israel Goldschmidt, f. 1878 i København, fra 1904 bosat i Malmø, hvor han blev svensk statsborger, var helt og fuldt tilhænger af assimilationen som den eneste mulighed for at give sine efterkommere et liv i frihed og fuld værdighed. Hans ægteskab med den ikke jødiske Astrid Warberg, f. 1882 på Midt-Fyen, ville dog på ingen måde have kunnet sikre hans børn og børnebørn mod at hjemfalde under Hitlers Nürnbergerlove, der også omfattede halve jøder, „arisk“ gifte jøder og i det hele taget enhver, der ikke kunne fremvise en ren arierattest. Nürnberg-lovene blev vedtaget i 1935; de fratog jøder borgerskabsrettigheder og forbød såvel ægteskab som kønsligt samkvem mellem jøder og „arier“.

Da jeg blev født i 1905, var assimilationen i Skandinavien en uomtvistelig kendsgerning. I Danmark skyldtes det ikke mindst Georg Brandes virke, og begge mine forældre var brandesianere. I årene 1894-1903 var der skønsmæssigt 45 pct. blandede ægteskaber i København.

I denne beretning har jeg helt set bort fra den omstændighed, at jeg som en født Goldschmidt efter manges mening ikke bør udtale mig kritisk om mine ikke-jødiske landsmænd. Der har, efter redningen af de danske jøder i oktober 1943, været en tendens til ikke at ville rette et ord af kritik mod ikke-jødiske landsmænd, uanset om disse

var med til redningsaktionen eller ej. Det er en opfattelse min ariske halvdel tager afstand fra, og jeg kan her støtte mig til Aage Schoch¹, som anmeldte Leni Yahils disputats, „Et demokrati på prøve under overskriften DEN ISRAEL-SKE FORGUDELSE AF OS MÅ OPHØRE.“ Her skriver han blandt andet: „Idag er de to små nationer (Danmark og Sverige) verdensberømte for deres enestående hjælpeaktion i efteråret 1943, da de danske jøders liv og eksistens stod på spil. I fællig soler Danmark og Sverige sig i berømmelsen – ikke mindst Danmark, hvor ‘folket rejste sig til handling af en art og i et omfang, som er uden sidestykke i historien om den europæiske jødedoms ulykke’. Gemt og glemt er tilsyneladende det foregående tiårs pinagtige og beskæmmende tildragelser ...“ Og så følger nogle eksempler på en ikke særlig rosværdig optræden blandt danske, fx. da de tyske jøder var i nød i trediverne. Selv husker jeg fra trediverne pinagtige episoder, der afslørede en udtalt animositet overfor jøder.

I 1622 indbød Christian IV portugisiske og tyske jøder til at bosætte sig i Danmark, de portugisiske fordi de betragtedes som særlig velhavende. Mine jødiske forfædre kan jeg spore tilbage til en vis husekræmmer Levin Nathan, hvis bedstefader Levin Samuel fik borgerskab i byen Nakskov 1692 som tobaksspinder. Min farmor var født Nathan. Hendes farfar var broderihandler i Bredgade, og hendes far, Israel Nathan var manufakturhandler. Farmor Henriette ægtede en tysk jøde fra Altona, Selmar Goldschmidt, hvis bedstefader, Salomon Goldschmidt var født 1751 i Sondershausen, hvor han var lærer. En agtværdig familie, og alligevel betragtedes ægteskabet som en mesalliance af den danske familie. Det var et smukt par. Henriette var desuden en fremragende pianistinde, der under familiens nedgangstider ernærede den som vikar for sin onkel, komponisten og kongelig operarepeditør Leopold Rosenfeld. Bedstefar Selmars forretning gik nedenunder og hjem. Han fær-

dedes, måske for meget, blandt det Kongelige Theaters skuespillere og gik dengang under navnet „glade Goldschmidt“. Han endte dog agtværdigt sine dage som direktør for „Rønne-Hasle klinker og chamottestensfabrikker“ med fornemt kontor i Amaliegade.

Med jøderne sydfra kom også antisemitismen. Således skal min farmors fader, Israel Nathan, have oplevet den første, sidste og eneste danske progrom 1819. Det prægede ham dybt, og han endte med at tage sig af dage. Det samme gjorde hans eneste datter, Henriette, min farmoder, men det var af andre grunde.

Såvidt de jødiske forfædre og deres kår. Min ikke-jødiske familie kan jeg spore tilbage til en købmand Eilskov i Odense, f. 1684. Først næste århundrede dukker en Warberg op, cand. theol. Jørgen Frederik, f. 1763. Hans søn, Andreas Conrad var jurist og endte som kammerråd. Navnet Warberg stammer fra den svenske by Varberg, hvorfra en svensk skrædder skal være indvandret til Danmark. Med undtagelse af teologen, der endte som gartner på Koldinghus, blev skrædderens efterkommere jurister, således også min morfar, Albrecht Christoffer Warberg (1839-1902). Han ægtede en ung lærerinde, Laura Brandstrup (1845-1926) fra Tranekær på Langeland. Hendes farfar var regimentskirurg Lauritz Brandstrup (1776-1842), som af greven på Tranekær blev beordret til at gifte sig med husjomfru Daniele Bertheline, man kan formode hvorfor; i hvert fald medbragte hun i ægteskabet med regimentskirurgen en et-årig søn, hvis opdragelse greven sørgede for. Og da barnet tegnede godt, blev han jurist og senere lærer, han blev hentet til Tranekær og gjort til skolebestyrer og degn. Han kom regelmæssigt på slottet og udmærkede sig en gang, da franske marineofficerer var indbudt til middag, ved at kunne synge samtlige vers af Marseillaisen. Det kunne de franske officerer ikke. Men kærligheden til fransk levede videre: hans datter, min mormor, skrev sine dagbøger på

fransk.

Morfar Albrecht, kaldet „Abba“, blev godsforvalter på Arreskov. Og i godsforvalterboligen „Erikshåb“ modtog bedstemor husvæsenlever, blandt dem to frøkner Hirschsprung. Ved den lejlighed resolverede bedstefar Abba, at fra nu af hed det ikke mere „jødekager“, men mosaiske kager! Han var i hvert fald ikke antisemit. Bertha Hirschsprung blev gift med bedstemor Lauras broder, billedhuggeren Ludvig Brandstrup, et ægteskab der blev lydefrit. Min morfar oplevede ikke at se sin yngste datter blive gift med en jøde.

Da mine forældre i 1914 blev skilt, ophørte enhver forbindelse mellem de to så forskellige slægter, og først som voksen lærte jeg „Warbergerne“ at kende. De var elskværdige, muntre og tilsyneladende aldeles problemløse. Elskværdige og muntre var også mine jødiske slægtninge, men problemløse var de ikke. Mens mormor Warberg gik i kirke på Fyen, frekventerede farmor Nathan synagogen, hvor hun havde sin faste plads på balkonen midtfor. Hun overholdt sabbaten og fastedagene, men bedstefar Selmar og hans to sønner, Alfred og Ernst, sneg sig fra Peder Skramsgade ned til Brønnum og spiste bøf.

Min skånske ungdom

Som barn og ung i Malmø oplevede jeg spredte udslag af antisemitisme, men det trængte ligesom ikke ind. At vi var jøder, holdt min far hemmeligt. I hvert fald husker jeg et „barnkalas“, hvor fødselsdagsbarnet, Ingrid Lindahls fader, en søkaptajn, tog mig på skødet. En af de tilstedeværende mødre spurgte temmelig højt: „Hvem är flickan i ljusblått på kaptenens knä?“ Svaret husker jeg: „Hennes pappa är den där lilla juden, som går på alla koncerter“. Jeg så mig om – det kunne jo kun dreje sig om mig. Men min far var da ikke en lille jøde, han var en stor, flot mand!

Som så mange jødiske børn blev jeg opdraget med violinen i den ene hånd, skakbrikkerne i den anden. Violinen gav adkomst til en lille kvartet, hvor jeg mødte min første mere alvorlige tilbeder efter en serie af forelskelser. Han ville forloves, men da han bekymret betroede mig, at hans forældre ville nægte at være i stue med min faster – hvad jeg egentlig ikke kunne fortænke dem i, for det ville jeg nødtigt selv – gik forlovelsen overstyr, hvad der bedrøvede min far, han syntes det var sådan et passende parti. Den egentlige årsag var jeg for taktfuld til at ville røbe. Min tilbeder fortalte mig stolt, at han havde afskaffet de antisemitiske blade i Lunds Akademiska Föreningen. Jeg syntes ikke rigtigt, at den sag vedkom mig. I vores bekendtskabskreds fandtes der ingen jøder, og selvom vi kun boede fem minutters vej fra synagogen, faldt det ikke min fader ind nogensinde at sætte sine ben i den bygning. Det var ham en tort at skulle betale mosaisk kirkeskat, og da den

fulde religionsfrihed blev indført i Sverige, var hans første skridt at melde sig ud af menigheden.

Min tilværelse var munter og problemløs. Men langt, langt tilbage i erindringen var der et par sorte skygger. Min far der, ligesom Georg Brandes, nægtede at ville være jøde, han var *europæer*, tog demonstrativt afstand fra de østfra indvandrede jøder, der på vej til Amerika var strandet i Skandinavien, også i Malmø. Det var dem, der muliggjorde den jødiske menighed i min fødeby. I baghuset flyttede familien Jakobowsky ind, i stuelejligheden til gaden familien Singer, de var, sagde min far og rynkede på næsen, sionister, og at dette var noget særdeles obskurt, forstod vi straks. For nu blev der bestandigt lavet grafitti i marmortrappens vestibule. Jude stod der på kryds og tværs, og så et mærkeligt, spidstakket tegn. Snart blev viceværten træt af bestandigt at vaske det af.

Den lille Gissale Jakobowsky kunne ikke engang tale ordentligt svensk. Det kunne min far for den sags skyld heller ikke, men det var naturligvis fordi han var dansk. Gissale kunne man selvfølgelig ikke lege med. Han var altfor anderledes, og hvad han ikke var, det var hans mor, der undertiden råbte lange sætninger ned til ham på et besynderligt sprog. Efterhånden så man ham ikke mere i anlægget. Jeg ved ikke, hvad der blev af ham, men nages den dag idag af dårlig samvittighed, når jeg tænker på den lille sortkrøllede fyr. Måske har han optimistisk og progressivt assimileret sig i Sverige og er blevet stamfader til generationer af små bastarder. Måske er han endt i Israel, hvor hans afkom i det mindste får lov til både at lege med de andre børn og at slås med livet som indsats for sin races ret til endelig at leve et liv i frihed og værdighed.

Imidlertid blev de Goldschmidtske børn ramt af nemesi. En skønne dag kastede de andre unger sig over min sortøjede, brunkrøllede lillebror, der ovenikøbet bar navnet Adam. De erobrede hans fodbold, fordrev ham fra lege-

pladsen og overdængede ham med knubs og ukvemsord. Jeg ser ham for mig, fortabt og forslået, og husker, at jeg røg som en furie ind blandt de store drenge og slog omkring mig i blindt raseri, blev selv gennembanket, næsen sprang i blod, kjolen blev flænget. Til sidst, under et øjeblik våbenstilstand, var der en, som betuttet sagde: „Ja, men du är väl ändå inte jude, va, du som är ljushårig!“

Nu fulgte en tid med daglige bataljer. Der var ingen stormagt, ingen mor at anråbe om hjælp. Fru Goldschmidt havde jo forlængst forladt os, bortført af maleren Karl Schous 16 år yngre søn, og sad nu i sit fødeland, fjernt fra os. Min tålmodige far tog sig af næseblodet, mens pigen Hertha lå besvimet ved siden af, hun tålte ikke blod. Hvorfor dog altid slås, spurgte han, og jeg blev ham hver gang svaret skyldig. For hvordan kunne jeg bære over mit hjerte at røbe, at han var under mistanke for at have slået Jesus ihjel, og at jeg overfor så absurde beskyldninger følte mig forpligtet til at forsvare såvel hans ære som min lillebroders liv og lemmer.

Og således tilkæmpede vi os retten til at færdes mellem de andre børn i anlægget. Hvert år, den 24. december, vandrede vi trøstigt rundt om juletræet og sang for fulde halse: Et barn er født i Be-et-le-e-hem, uden at ane, at dette barn var en lille jødedreng i det fjerne og født for årtusinder siden.

I arv havde jeg fået de Warbergers og Brandstruppers ydre og vel også en passende del af deres sind. Da den i en periode noget besværlige barndom var forbi, tog jeg livligt del i det muntre unge Malmøs fornøjelser. I „Fröknarna Anna och Eva Bunths högre allmänna läroverk för flickor“ mødte jeg ikke antydning af diskriminering, hverken blandt kammerater eller lærerinder. Jeg var med til alle fødselsdagsselskaber – kalas – og de var alle hos mig, enkelte udvalgte også til min broders fødselsdag. Min far elskede de: han legede så dejligt med dem. Enten byggede han på en

zinkplade et palads af byggeklodser, hældte sprit over og satte en tændstik til, eller også gik han på hænder rundt i alle stuerne – han var en glimrende gymnast – og ud af hans lommer dryssede der små spændende pakker til alle gæsterne. Sådan noget var der jo ingen andre af fædrene, der fandt på. Udover den hævdede forlovelse husker jeg ikke antydning af animositet overfor jøder i de kredse, hvor jeg færdedes. Det skulle senere, i trediverne, vise sig at være fatalt at se så „arisk“ ud, når ens ene halvdel var fyldt af loyalitet overfor de jødiske forfædre. Det var, da nazismen så småt svøbte ind over Danmark, sydfra, og den var en smule smitsom. Pæne mennesker vil ikke være ved en mere eller mindre latent antisemitisme, i hvert fald ikke, når der er en klart og tydeligt jødisk person tilstede. Ikke desto mindre er det en kendsgerning, at med kristendomsundervisningen indpodes en animositet overfor jøder. (De slog jo Jesus ihjel – ingen lærer fortæller, at Jesus var jøde). Hvorfra stammer så den ateistiske, politiske venstrefløjs antisemitisme? Jaques Maritain forklarer den som et forsøg på at slippe af med kristendommens moralske byrde.

Gift i Danmark

En dag var min sorgløse ungdom i Malmø uigenkaldeligt forbi. Jeg blev ligesom min moder, bortført af en dansker, Adam Afzelius, der senere blev historieprofessor i Århus. Hans bedstefar på mødrene side hed Martin Hertz og var politiinspektør i København (jeg har fundet ham omtalt i H. C. Andersens dagbøger). Der var ingen antisemitiske undertoner i den familie, tværtimod.

I vores hjem på H. C. Ørstedsvej kom en kreds af unge historikere, mellem dem Povl Bagge, Fridlev Skrubbeltrang, Harald Jørgensen og Gudmund Boesen. Nogle af dem havde påtaget sig på skift at manuducere en historiestuderende Ejnar Vaaben, der var blevet relegeret fra universitetet af professor Friis, fordi han som tilsynsførende ved en skriftlig eksamen havde „hjulpet“ en student i nød. Vaaben tog til Tyskland for at fortsætte studierne dér og havde det vanheld at møde både Göbbels og Göring; han blev straks akcepteret af nazisterne, blond og nordisk som han var. Nazismen tog han til sig med begejstring. Og da han første gang trådte ind i vores hjem, hvor jeg stod med min lille meget lyse datter på armen, udbrød han henrykt: „Hvor er det dog dejligt at se to så ægte ariske typer!“ – „Arisk – hvad er det?“ spurgte jeg. Næste gang, han kom til manuduktion og middagsmad, medbragte han Hitlers chefideolog, Alfred Rosenbergs „Rassenkunde“. „Vi er jøder“, sagde jeg tørt, men læste bogen og forfærdedes. Manuduktionen fortsattes imidlertid, som om intet var forandret, og når Vaaben søgte at missionere, lo man ham

ud. Hitler denne quasi-personnage! Var det noget at tage alvorligt!

I vores kreds mødte jeg ingen antisemitisme, så det var ikke af den grund, jeg efter fem års ægteskab valgte at skifte mand, navn og opholdssted. Der var i virkeligheden ingen rimelig grund til at gøre det. Fra midten af trediverne efter en romantisk bortførelse fra Rom boede jeg med min nye mand, ingeniør Ole Haxen og mine tre „kvartjødiske“ børn i Århus. Vi byggede en rød murstensvilla på skrænten mod Rolighedsvej i Risskov. Den kunne godt minde om en bondegård på den romerske campagna, men blev i folkemunde kaldt for „sing-sing“. Fra vejen kunne man ikke se, at husets otte værelser – der var også en sidebygning ud imod baghaven – lå i forskudte etager. Det var frygtelig upraktisk. Det rullende tebord måtte bæres op ad to sæt trapper fra køkkenet til havestuen, til gengæld var der nem adgang til spisestuen med noget den gang så avanceret som en lem mellem stue og køkken.

Vi deltog i den århusianske selskabelighed, det skulle man som selvstændig, rådgivende ingeniør. Der var pligtselskabelighed, men der var også mennesker man kom sammen med udelukkende for fornøjelsens skyld. Allerede i mit første ægteskab havde jeg ved konfrontationen med Ejnar Vaabens nazisme valgt at skifte identitet; fra at have været en ganske almindelig svenskfødt dansker, transformerede jeg mig i et kort øjeblik vanvid til jøde. Og har man sagt A, må man også sige B. I den anledning kunne det hen imod slutningen af trediverne komme til pinlige episoder på selskabslivets overdrev, hvad nogle korte dagbogsnotater minder mig om idag: „... professor J. P. sagde ved middagen hos Stenders², at efter hans mening kunne det godt være til gavn for Danmark at 'komme under Tyskland'. Fru Blatt, f. Schottländer, så ikke særlig fornøjet ud, men der var ingen af os, der protesterede. Prof. Jørgen Pedersen er en rar fyr og et anstændigt menneske,

og vi ønskede ikke at ødelægge en hyggelig stemning, men vi sendte hinanden et blik ...” Og fra en anden middag: „... agerhøns og fasaner samt den Marselisborg overlæge Gregers Nørby (også en anstændig mand, senere udmærket modstandsmand) og hustru. Han er pt ledende senior i studenterforeningen, og det er han på den pudsigste måde, ubehjælpelig og genert som en gymnasiast, når han betræder talerstolen ... Aftenen god, ekstra god, men den lille pinlige dosis udeblev ikke. Overlægen erklærer, at Tyskland faktisk havde et jødeproblem, og så kom han med en række statistikker over jødiske praktiserende læger og hospitalslæger i Berlin. Jeg kunne ikke holde kæft: ‘Men måske troede de stakkels idioter, at de var ligeså tyske som de andre tyskere?’ – Man mindede mig om Nürnbergerlovene (se s. 7), som netop var trådt i kraft, ifølge hvilke en jøde ikke skulle bilde sig ind, at han var en almindelig tysker. Lille pause. Så siger overlægen en smule drilagtigt, at også her i landet kan der være tilfælde af nepotisme indenfor faget. Men det problem har jeg gennemgået med vores nære ven, professor Fridericia, og jeg er i stand til at fremlægge tørre tal som bevis på det modsatte, og lidt hed i kinderne spørger jeg N., hvorfor i alverden man ikke ville ansætte den verdensberømte gynækolog, professor Zondek, som var flygtet hertil fra Tyskland, men tog svenskeren professor Rydberg i stedet? Hertil svarer Nørby med et lille uartigt grin: „Jeg hørte Zondeks ovarieforelæsning, og Warburg (jødisk kollega i Kbhvn.), og jeg var bagefter enige om, at værre gangster skulle man lede længe efter’. Hertil kunne jeg naturligvis intet replikere ...”

Men det var småting, nålestik. Vi havde det godt, tog livligt del i musik- og kulturlivet, var medlemmer af „Studenterforeningens venner” og bar i den anledning den tunge sølvring med delfinen, fremstillet af guldsmed Hingelberg. Almindeligvis tænkte vi ikke så meget over, hvad der foregik syd for grænsen. Blade som „Åndehullet” og

„Kulturkampen“ forekom ikke i mit hjem, og dagspressen var allerede i slutningen af trediverne under en vis censur.

Det skete, at århusianske venner kom hjem fra ferierejser i Tyskland, fyldt af glade minder og gode oplevelser. Der var skam orden i sagerne dernede! En ung pige af det såkaldte gode selskab, som havde været med Ollerupgymnasterne til Olympiaden i Berlin 1936, havde set Hitler på nært hold og var begejstret: „Hvis Hitler bad mig om at gifte sig med ham, ville jeg øjeblikkelig sige ja!“ Hvis man sagde: „Men hvad med jødeforfølgelserne?“ blev dette enten bagatelliseret, eller man fik som svar det mere kyniske, at „det havde jøderne virkelig selv været ude om“. Den slags kunne jeg ikke lide, og jeg fik for vane at sige: „Det er da noget sludder“, eller „jeg er forresten selv jøde“. Jeg tog ikke brøkerne i betragtning. En ændring i århusianernes holdning overfor mig kom langsomt, men sikkert. Man tog det samme hensyn til mig som tidligere til de jødisk udseende fruer Ulla Blatt og Ulla Lyngby, den sidste født Rothe Meyer og „halvjøde“ som jeg selv. Slap en lidet smigrende jødehistorie ud i et opstemt selskab, kunne det ske, at en forlegen tavshed meldte sig, hvis jeg rømede mig eller mere direkte viste, at jeg fandt det upassende.

De første år under tysk besættelse

Den 8. april 1940 var vi en lille kreds til musikaften hos socialdirektør Orla Jensen, et helt igennem retsindigt menneske, i hvis hjem min race aldrig blev omtalt forulempende. Det knyttede os lidt sammen, at vi havde en fortid på Rolfsvej, et af de hyggeligere arbejderkvarterer på Frederiksberg, hvor Adam Afzelius og jeg havde haft vores første, fattige ægteskabsår på en halvandet værelses kvist i huset ved siden af. Orla Jensen spillede udmærket klaver, hans kone violin, afdelingsingeniør Smith Hansen bratsch, baneingeniør Herzum cello og jeg selv 2. violin. Jeg husker ikke, hvad de ikke-udøvende ægtefæller foretog sig, de led utvivlsomt, for ingen af os var virtuoser. Ved te'en bag efter – dengang var te eller kaffe de sædvanlige nydelsesmidler sådanne aftener – drøftede vi for en gangs skyld verdenssituationen. Jeg glemmer ikke den misstemning, der bredte sig, da jeg pessimistisk erklærede, at jeg ikke kunne indse hvad der skulle afholde Hitler fra at besætte os. Vi kørte tavse hjem, lidet anende, at der skulle gå fem lange år, før vi igen kunne sætte os bag rattet i den gode Citroën.

Klokken fire næste morgen vågnede jeg ved en mærkelig, vedvarende buldrende lyd. Søvntrukken vaklede jeg fra første sal ned i kælderen, vis på at det var det gammeldags, koksfyrede centralfyrr, der var „gået i kog“. Men tværtimod: det var gået ud. Og støjen fortsatte. Så gik jeg op på tagterrassen. Ganske lavt hen over villaerne, med retning mod skolen på bakken ved Vejlbj, kom de grå, tyske

maskiner i tætte flokke, så nær, at jeg kunne se både hagekors og besætninger. Det var en smuk morgen, og snart kom naboerne også frem i haver og på altaner. „Det er tyskerne!“ råbte vi til hinanden.

Inden mørkets frembrud havde vi fået sorte papirsullegardiner for alle vinduer, de holdt krigen ud. Og så medbragte min mand fra byen et eksemplar af det besynderlige „opropp“, et flyveblad, nedkastet over land og by og forfattet på et miskmask af dansk og norsk.

Vi var besat.

Men livet gik videre, og måske skyldtes det mine forhåndsanselser, at slaget i grunden ikke ramte mig så hårdt, som det ramte andre. Lige siden Chamberlains Münchenaftale med Hitler som han indgik, fordi han dermed troede at have sikret „peace in our time“, men som fik til følge, at Hitler invaderede Tjekoslovakiet, hvad der atter efterfulgtes af, at han erklærede Tyskland krig den 3. september 1939 – lige siden disse dramatiske begivenheder havde jeg ikke tvivlet på, at også vi ville blive inddraget so oder so.

Omtrent fra den ene dag til den anden blev livet meget spartansk. Private biler blev „klodset op“. Rationering indførtes så omgående, at man måtte gå ud fra, at regeringen havde været ligeså forberedt på tidernes ugunst som jeg. Brændslet blev rationeret, vi lukkede havestue og pejsestue af og satte et nødkomfur op i spisestuen, en såkaldt Juncker-ovn i pejsestuen. Det blev de våde tørvs trange tid for os alle, undtagen for de udvalgte, der tog tyskerarbejde, enten fordi regeringen bad dem om at gøre det, eller fordi de selv valgte den nemme fortjeneste. Min mand, ingeniør Haxen nægtede; det blev økonomisk føleligt. Alligevel cyklede jeg kort tid efter besættelsen ind til Cornerudstillingens fernisering, hvor jeg, tillige med kunstforeningens formand, overlæge Brammer, var den eneste gæst. Et

stort ørkenbillede af Hans Scherfig fascinerede mig. „De kan få det billigt,“ sagde Brammer. Jeg har malere i begge mine familier og svarede derfor forarget, at jeg var i besiddelse af de femhundrede(!) kroner billedet kostede. Jeg havde netop fået dem af min fader til en sofa, men vedtog, måske i betragtning af de lidt besværlige leveomstændigheder, at det ville være morsommere at sidde ubekvent og se på et oplivende maleri end at synke tilbunds med tunge tanker i en komfortabel sofa.

Vi måtte nu cykle til vores ugentlige musikaftener med mørkelagt cykellygte gennem en mørkelagt by, omgivet af tyske soldater, og med violinkassen i en rem på ryggen.

En frygtelig dag kunne fru baneingeniør Herzum fortælle – det var i 1942 – at hun fra sit vindue den samme morgen havde set to skibe lastede med norske jøder lægge til kajen nedenfor hendes vinduer. I sin kikkert havde hun tydeligt set det hele, også at en ældre kvinde med et barn i favnen sprang i havnen for at drukne sig. Tyskerne fiskede hende op; hun skulle ikke have lov til selv at vælge døds måde. Skibene lå der altså endnu, da vi samledes for at spille. Det blev en trist aften, uden musik. Man spurgte mig nu ligeud, om jeg ikke var nervøs for, at noget lignende ville ske med de danske jøder? Jeg nægtede at ville være bange. Med tre børn på henholdsvis tre, otte og 14 år kunne man ikke tillade sig at leve i frygt og med katastrofefantasier. Hvad kunne jeg desuden gøre?

I november samme år blev den (halvjødiske) læge Hilmar Fridericia arresteret, angivet til tyskerne. Herom hedder det i dagbogen: „Hilmar Fridericia arresteret. Han kaldtes en nat til en frikorpsmands⁸ kone, hvis barn er blevet sygt. ‘Hvor er Deres mand?’ spørger lægen, og da konen svarer: ‘Han er på Østfronten’ – siger Fridericia bramfrit: ‘Føj for satan! er det et sted for en dansk mand idag?’ Snart gik rygterne ude i byen, at dr. F., som jøde, havde nægtet at behandle et barn af nazistiske forældre.“ Og vi-

dere i december 1942: „... Musikaften hos Næraa's (en yngre kirurg). Her er hormonlæge Nielsen fra Aabyhøj, den landskendte, charmerende salonkommunist og kværlant tilstede, fuld af rygter og anekdoter. Jeg fortæller om de palæstinensiske jøder, der kæmper sammen med englænderne i Afrika og gør det med hæder. Herman Nielsen slår en skralderlatter op: 'Kom ikke og fortæl mig, at jøder slås – og med tapperhed!' Så ryger jeg i flint. Næraa søger at dysse gemytterne til ro. Fru Næraa, der er norskfødt, fortæller, at da hun sidst var i Oslo, var det netop i de dage, da de norske jøder blev deporteret, og dette vakte en sådan harme, at den tyske Reichkommissar i Norge, Terboven, skulle have frarådet at gentage eksperimentet i Danmark. Men iøvrigt, tilføjede hun, havde man, ligesom i Frankrig, kun taget de „hele“, og de gamle slægter bliver ikke rørt, sagde hun beroligende, og det sker sikkert heller ikke her i landet, hvis ... Meget velment altsammen, men stadig mismodig og vred siger jeg, at skulle noget lignende ske her, ville jeg naturligvis tage turen med, sammen med de åbenbart mindre værdifulde senere tilkomne – af solidaritet! Hertil' siger Næraa forarget: 'Jamen hvor tåbeligt, hvis eliten udrydder sig selv, hvem skal så for fremtiden tage sig af jødernes sag?' – Næste dag telefonerer Næraa, ulykkelig over at jeg i hans hjem 'skulle udsættes for fornærmelser'."

Fra dagbogen jan. 1943: „... Selskab hos Jølvers. Straks vi kommer ind, forestiller den ikke helt unge, men meget indtagende fru Jølver en ca. trediveårig person for mig og siger ivrigt: 'Dette er doktor Agerholm Christensen. De kan tro, han er inde i mange ting! Hans syn på tyskerne vil De blive glad for, og derfor skal De have ham til bords!' – Vi hilser lidt forbeholdent på hinanden, og jeg kan ikke lade være med at tænke på, at her møder jeg – formodentlig – min første modstandsmand, og så er han ikke mere hemmelighedsfuld med sin virksomhed end, at han lader

sig forestille som frihedskæmper! Ved bordet er han temmelig tavs, mens overlæge Lassen på min anden side er underholdende. En af hans patienter, fortæller han, en forretningsmand har en katolsk ekspedient. Denne unge mand spørger sin skriftefader, om han må ønske Hitler i helvede, hvortil pateren svarer: 'Nej, men i himmelen, min søn.' Sikkert en vandreanekdote, men så trøsterig. – Efter første ret vender min udannede bordherre sig endelig til mig. Måske har han været meget sulten? Han siger nu konverserende: 'Sig mig, hvordan tager en mand som Hilmar Fridericia situationen – antisemitismen og alt det – der må jo stadig hvile en trussel over hans tilværelse?' – Jeg svarer kort, at det aner jeg virkelig ikke noget om, og forresten er jeg da lige så meget jøde som Fridericia. – Han betragter mig nysgerrigt: 'Det ved jeg. Ja, sig mig, hvordan føles det at være jøde?' Jeg er lamslået. Ingen af os hele og halve jøder stiller hinanden den slags spørgsmål. Er det taktløshed, småsadisme – hvad er dette dog for en person? Jeg får en heftig hjertebanken, men behersker mig og svarer roligt, at det oprigtig talt er lidt af et chok, sådan ved et middagsbord pludselig at blive mindet om, at man tilhører en særlig kategori af danske. – Modstandsmanden tygger lidt på denne replik og på stegen, så siger han køligt sådan noget som, at 'man kan nu ikke nægte, at jøderne selv har været ude om denne animositet, for de har jo altid villet danne en stat i staten!' – Men gud, det vidste jeg virkelig ikke noget om, svarer jeg. 'Hvordan mener De forresten?' – Og så fortæller han mig, velbehageligt ædende, at navnlig indenfor det medicinske fakultet var der jo nogle grelle eksempler, og hvis man var pædiater, kunne man overhovedet ikke komme ind på et hospital, med mindre man var jøde. – Jeg bad om eksempler, og han nævnte famlende: Monrad, Bloch, Howitz, Warburg, Fridericia, hvortil jeg bemærkede, at i hvert fald kun de to sidste var jøder, men ikke børnelæger – og ville han be-

nægte deres videnskabelige kvaliteter? og kunne han give mig et par eksempler på nepotisme? – Han siger køligt nedladende: Det har nu aldrig interesseret mig så meget, at jeg har sat mig ind i detaljer – men jeg kan da nævne tilfældet Cohen: professor Bloch, som i hvert fald er halv-jøde, søgte en videnskabelig assistent, og Warburg, Fridericia og Schaldemose fik anbragt stud. med. Arvid Cohen. ... Jeg tror Dem ikke, svarer jeg, men jeg vil spørge professor Fridericia, som er en af vores nære venner. – Agerholm Christensen synes en smule ubehageligt berørt. Så siger han, nu yderst irriteret, at selvfølgelig kunne det ikke „gå rigtigt til“, når de tysk-jødiske læger havde større praksis end deres ariske kolleger. – Jeg svarer, at de muligvis var dygtigere og derfor mere søgte, man kunne da vælge frit! – Men jeg har tabt appetitten og sidder tavs og rystet. Den rare overlæge Lassen sender mig et klinisk blik: De bliver da ikke dårlig? – Nej, siger jeg, men den udannede modstandsmand på min venstre side spurgte mig, hvordan det føltes at være jøde, og jeg kan lige på en gang mærke, at det slet ikke føles særlig rart ... Vi bryder tidligt op, men sindsbevægelsen rumsterer stadig i sjælen, jeg snubler på trappen og får en ordentlig forstuvning af foden, der gør mig ukampdygtig i den kommende tid.

Af professor Fridericia får jeg svar på min forespørgsel om „tilfældet Cohen“: Arvid Cohen havde sin embeds-eksamen, da han søgte stillingen hos professor Bloch og blev antaget på grund af uomtvistelige kvalifikationer. Iøvrigt havde han for nylig taget sig af dage på grund af situationens tryk. Fridericia selv havde intet haft med Cohens ansættelse at gøre.

Disse facts meddelte jeg Agerholm Christensen i et forholdsvis elskværdigt brev, hvori jeg dog udtrykte min forbavselse over, at netop han ville være med til, sådan som forholdene var idag, at kolportere den slags løse rygter om sine jødiske landsmænd og fagfæller.

Et par dage efter modtog jeg et ubeskriveligt uforskammet brev fra Agerholm Christensen, hvori han kort og klart fastslog sin animositet overfor jøder, og han sluttede: „Men det er jo kun godt, at jøder ikke mere har overtaget.“⁴ Man kunne af ovenstående små episoder forledes til at tro, at jeg altid blev udsat for „overgreb“ af den art, at jeg i det hele taget var en meget besværlig gæst. Men det var i virkeligheden kun sjældent, jeg gik i åben kamp, for min mand kunne ikke lide det. Man måtte vænne sig til, at sådan var tonen nu, næsten i alle kredse. En sammenligning med dagens Danmark er måske ikke helt ved siden af. Man siger ikke: jeg kan ikke lide jøder. Men det er på ingen måde upassende at sige: jeg kan ikke lide sionister. I realiteten er det eins Bier, det er jo den samme lidt halvsnuskede tankegang.

Vi hørte om jøder, der helt legalt var taget ud af landet, blandt dem Børge Rosenbaum (Victor Børge) og Ulla Lyngbyes broder, lægen Arne Rothe Meyer. Jeg kunne have gjort det samme. Den første besættelsesjul (1940) fik vi overraskende tilladelse af kommandant Kruse til in pleno at rejse til min far i Malmø. Jeg kunne være blevet derovre dengang, men den tanke faldt mig ikke ind. Næste jul fik vi også udrejsetilladelse, men jeg lagde mig med lungebetændelse på Amtssygehusets kirurgiske afdeling, hos vor ven overlæge Fabricius Møller, mens familien drog afsted. Det var før penicillinets tid, så jeg var døende, men at telefonere til Malmø, det blev ikke tilladt. Professor Fridericia kom fra København for at overvåge behandlingen, og de to læger sad efter aftenstuegangen, da jeg ikke mere var døende, og røg store cigarer henover mit sygeleje. Dengang var det morsomt at være hospitalspatient. Det var sidste gang vi fik udrejsetilladelse.

Familien kom tilbage fra Sverige, livet gik sin vante gang. Fra min far kom der, gennem veksellerer Henriques, hver måned 300 danske kroner, det var mange penge den-

gang. Desuden havde han overdraget os en ejendom i Rudolf Wulffsgade, et nyt hus, hvor tyskerne til vores vane beslaglagde loftsetagen til meldetjeneste. Min mand gik, selv om venner frarådede det, op til kommandant Kruse og klagede på beboernes vegne, dels over tyskernes tilstedeværelse i det hele taget, dels over den støj deres sømbeslåede støvler lavede på trapperne. Kommandanten var yderst elskværdig. Meldetjenesten kunne han ikke flytte, den sorterede ikke under ham, men han skulle give ordre om gummisåler til soldaterne.

En husassistent var vi også uheldig med. Da hun tog tyske soldater med hjem, smed vi hende ud. Den ex-forlovede, en hæderlig dansk skorstensfejer som sleeping partner, lad gå med det, vi var ikke snerpede. Pigen Rigmor blev afhentet af to tyske soldater med en trækvogn, hun sad på sin kuffert og blev kørt bort i triumf, men ikke uden trusler: hun ville melde os for alt det, hun havde hørt os sige om Hitler. Og det gjorde hun. Men kommandant Kruse var en anstændig mand, og det kostede ham hans bekvemme post i Danmark. Han blev sendt til Østfronten.⁵

Det var altså ikke altid, jeg kom i carambolage med gæsterne ved selskaberne i Århus. Dagbogen fortæller om en middag hos socialdirektøren, hvor to tyskgifte herrer Schou og Hahn var tilstede med fruer. Fru Schou var ligesom jeg, halvjøde. De to damer traf hinanden her for første gang, og selv om de sikkert begge to var „gode nok“ – ellers ville Orla Jensen ikke have inviteret os sammen – så var det tydeligt, at de følte hinanden på tænderne, at de var bange for hinanden, og samtalen blev mærkeligt diffus. De to damer faldt hen i rørelse over og længsel efter dass grosse Vaterland, og det var jo ellers ikke den retning vores samtaler hos nære venner bevægede sig i. Særligt nostalgiske blev de, da talen faldt på tyske pølser. Snart ebbede al samtale ud, og vi brød tidligt op. Nogle dage efter traf jeg fru Schou i overlæge Fabricius Møllers venteværelse. Vi

førte en hviskende samtale. Hendes jødiske far var død, før Hitler kom til magten, fortalte hun. Selv havde hun modtaget arisk-tyske feriebørn i håb om til gengæld at kunne besøge sin moder i Berlin. Forholdene dernede var frygtelige, hviskede hun, og antisemitismen var uhyggelig. Hun så sig om og tilføjede: jeg er bange for, at det en skønne dag når herop. Vi må passe meget på ...

Det var allerede på det tidspunkt godt på vej herop, men det vidste vi intet om på det tidspunkt, trods byggespekulant Boldsens manende ord til det danske folk om, at „tidernes tyngde trækker sig sammen“. Det udtryk blev et stående mundheld mand og mand imellem.

Det var almindeligt dengang, at man i alle ordentlige hjem lyttede til BBC med det manende, Beethovenske kendsignal, og naturligvis tog vi også de forbudte svenske nyheder, altsammen dæmpet, for det var strafbart at lytte til andet end de censurerede danske nyheder.

Sommeren 1943 tog min mand og jeg på ferie til Samsø. Her sad vi en aften på kroen mellem andre gæster og spiste. Den engelske udsendelse gik for fuldt drøn, i det hele taget tog man det ikke så tungt med at dæmpe de ulovlige udsendelser på Samsø. Øens tyske kommandant var mellem gæsterne, og følte sig forpligtet til at dreje af for de engelske nyheder. Drønende tavshed i den overfyldte krostue. Så gik jeg hen og lukkede op igen. Der skete ingenting, tyskeren spiste roligt videre og gik så stilfærdigt sin vej. Det var den 28. august. Hvad der var under opsejling i Danmark, kunne end ikke BBC fortælle os noget om.

Men da vi næste dag skulle sejle hjem, ankom den lille galease ikke som ventet. Al telefoneren var forbudt. Radioen meddelte kort, at der var „undtagelsestilstand“ i landet. Ingen anede, hvad der egentlig var på færde. Først om aftenen kom der en kort og ufyldstgørende meddelelse over svensk radio om, at regeringen var trådt tilbage.

To dage efter ankom galeasen. Der var ikke mange fra

øen, der skulle med, og vi, der var ombord, var overordentligt enige om alting. Stemningen var høj, næsten forventningsfuld. Solen skinnede, vandet var spejlblankt, alt åndede fred. Ingen syntes at ane, at vi nu var på vej ind i barske tider.

I Århus var „spærretiden“ indtrådt, da vi lagde til – ingen måtte færdes ude efter kl. 20. Tyske soldater troppede op i den øde havn og lidt efter kom dansk politis udrykningsvogne for at transportere os til vores bopæl. Jeg fik lejlighed til at telefonere hjem, at nu kom vi, jeg syntes ikke ungerne skulle gå glip af at se os ankomme i et salatfad.

Det var den sommer, der blev afholdt et præstekonvent i Randers, der skulle blive herostratisk bemærket og forårsage en hel del uro omkring to af hovedpersonerne umiddelbart efter krigens ophør. Biskoppen i Århus, som ifølge sin kones åbenhjertige udtalelse til min veninde, Vejlbyprestens kone, „desværre ikke kunne lide jøder“, ventilerede den tanke, som han delte med andre ligeså udadledige danske, at man måske burde oprette koncentrationslejre i Danmark for de danske jøder. Han blev bakket op af den senere biskop Baun i Viborg, der bl.a. sagde, at „den forbandelse, som Gud har lagt på jøderne, den skal vi ikke være med til at tage fra dem.“ Udtalelserne vakte allerede dengang dyb forargelse blandt de fleste af de tilstedeværende præster.⁶ Biskoppen var jo ikke den eneste fremtrædende teolog, der ventilerede animositet overfor jøder, og det er naturligvis en privatsag, hvilke sym- og antipatier man ønsker at lægge frem. Men tidspunktet dengang var ilde valgt. Som ætling af en jødisk slægt har jeg svært ved at forstå de mekanismer, der ligger bag det udtalte jødehad. Måske har den israelske forfatter A. B. Yehoshua ret, når han „chokerer nogle af sine læsere ved at påstå, at der måske er noget ved jøderne, der vækker en form for sindsyge blandt andre folkeslag“.⁷ Der er iøvrigt også hos jøder

et fænomen, der betegnes som „Selbsthass“, og dette selvhaderi som bl.a. Noam Chomsky og Hannah Ahrendt er eksponenter for i vor tid, må vel betragtes som patologisk.

Der går nu rygter om danske nazistiske korps også i Århus. En dr. Lorentz Christensen og medarbejdere indsamler materiale om de danske jøder, dette materiale går videre til dr. Wäsche, en tidligere lærer ved den tyske skole i København. Nu var han, i april 1941, vendt tilbage til Danmark som SS-Hauptsturmführer og er den egentlige leder af den tyske efterretningstjeneste. En dansk redaktør Gaust oprettede et angiverbureau, som kaldte sig „Teknisk KrySTALLaboratorium“, det indsamlede også oplysninger om jøder, oplysninger, der – senere, efter den 29. august 1943 – gik direkte til Gestapo (Geheime Staatspolizei). Gaust blev likvideret som „stikker“ kort efter julen 1943. Disse stikkere – angivere – blev betalt af tyskerne.

Selvom der nu var gået næsten tre år af besættelsen, havde jeg endnu ikke set et eneste af de såkaldte illegale blade. Måske var det ikke lykkedes for mig at gennemføre en udadtil aldeles sorgløs tilværelse, hvis jeg havde haft en anelse om, hvad der foregik dengang i Danmark, og især syd for grænsen. Men vi vidste dog, at der allerede 1936 var udkommet en ny, dansk udgave af „Zions Viser Protokoller“, et litterært falskneri, formentlig oprindelig udgivet af en zaristisk politiagent. Skriftet vil foregive at være en skildring af et møde mellem ledende jøder, der lægger planer om at opnå verdensherredømmet. Zaren benyttede det som påskud til sine pogromer, i Hitlertyskland fik det en blomstringstid, nu udgives det i den arabiske verden.

I Danmark vakte det harme og afsky, og en række gejstlige og teologer udsendte en erklæring imod al antisemitisk litteratur, en direkte følge var loven af 1939, ifølge hvilken enhver, der ved rygter eller løgnagtige beskyldninger, der ophidsede til had imod nogen del af befolkningen på grund

af dens tro, afstamning eller nationalitet, var hjemfalden til fængselsstraf eller bøde.

Der var i løbet af trediverne kommet en del tyske jøder til landet; tallet var, da Danmark blev besat, dog kun ca. 1500. At det var så forholdsvis lavt, skyldtes, at man fra regeringsside modsatte sig en større redningsaktion. Det lykkedes dog, navnlig i kommunistiske kredse, at få etableret ikke helt få pro forma ægteskaber, nogle af dem blev varige. De fleste af de helt unge jøder, der på *Benjamin Slors*⁸ initiativ først i trediverne var begyndt at komme til Danmark som landvæsenselever (chalutzim), kom heldigt til Palæstina allerede før besættelsen, for nogles vedkommende umiddelbart efter, og mærkeligt nok gennem Rusland. I oktober 1943, da forfølgelsen i Danmark satte ind, var 174 af dem endnu i Danmark.

Jeg tror nok, at den almindelige danskers holdning var den, at man ikke rigtigt ville tro på de tyske flygtninges beretninger. En dansk politimand fortalte mig langt senere, at han havde været med til at „jage jøder“, der ulovligt var kommet ind i Danmark, lidet anende hvilken skæbne han med sin indsats beredte de ulykkelige.

Vi vidste naturligvis, at Danmark havde et lovligt nazistisk parti, som ved valget den 3. april 1939 havde fået noget over 31.000 stemmer. Den danske fører, sønderjyden Fritz Clausen, var læge i Bovrup. Til held for Danmark ejede han ikke den norske fører, Vidkun Quislings format, men var en lidt latterlig, af tyskerne efterhånden helt overset person.

Foruden dette parti var der det såkaldte bondeparti, som ved valget fik 51.000 stemmer og var ledet af nazisten hofjægermester Jørgen Sehested, og så var der en uoverskuelig række af fraktioner i bestandig indbyrdes strid.

Vi vidste også, at en hr. Aage Andersen allerede fra maj 1939 begyndte at udgive „Kamptegnet“, et månedsskrift, der var en efterligning af det utroligt uhumske antisemiti-

ske tyske „Der Stürmer“⁹. Efter besættelsen, fra den 28. juni 1940, blev Kamptegnet et tysk støttet ugeblad, som skrev rabiate artikler imod – sionismen, på linie med det vores egne venstresocialister missionerer idag. Trods vores viden om disse ting var vi tåbeligt optimistiske. For så sent som den 15. maj 1942 havde Kamptegnets ansvarshavende redaktør, Olga von Eggers fået 120 dages fængsel, Aage Andersen 80 dage for bagvaskelse. Dertil fik hver af dem en bøde på tre tusind kroner og pligt til at offentliggøre dommen i dagspressen. Olga von Eggers, der som forfatterinde var kommet på finansloven, blev nu slettet. Det sagdes, at den tyske gesandt, v. Renthe-Fink, selv havde blandet sig i sagen.¹⁰ Den slags hændelser gav os mod, håb og fortrøstning. Men det skulle ikke vare længe, før billedet helt skiftede karakter. Det kunne vi ikke vide noget om.

Ved besættelsen den 9. april 1940 havde vi en socialdemokratisk-radikal (Stauning-Munch) regering, som havde siddet i 11 år. Men den 9. april tog planer om en samlingsregering form, den blev dannet og fungerede fredsommeligt til maj 1940. Så opstod der uroligheder, støttet af Fritz Clausen, der beklagede sig til Renthe-Fink over regeringens klart antinazistiske holdning. Efter mange og drøje forhandlinger bestemte Stauning og Munch sig for at rette henvendelse til Erik Scavenius, der med succes havde været udenrigsminister i to ministerier Zahle, anden gang under første verdenskrig. Scavenius nægtede til at begynde med pure at indtræde i nogen regering. Først den 5. juli gik han, efter pres fra kong Christian X, med til at afløse Peter Munch som udenrigsminister. Om Scavenius sagde man, at han var „tyskvenlig“ hvortil folk, der kendte ham godt, svarede: „Scavenius er overhovedet ikke venlig“. Sandheden var, at han blev tvunget til at påtage sig en uhyre vanskelig opgave, som han gennemførte klogt til august 1943.

Og det er med rette man kan pege på, at i hans ministertid fandt der i hvert fald ingen jødeforfølgelser sted. – Da statsminister Stauning døde 3. maj 1942, overtog Wilhelm Buhl¹¹ posten, men beholdt den ikke længe. Efter „telegramkrisen“ i 1942, da kongen på en lykønskning fra Hitler til fødselsdagen svarede med et kort telegram: „Min bedste tak“, var Hitler blevet rasende, hans vrede ramte Renthe-Fink hårdt. Man fandt det hensigtsmæssigt at udskifte Buhl med Erik Scavenius. Han blev, efter min mening *idag*, meget uretfærdigt lagt for had i befolkningen via den illegale presse, der altid – og det var jeg sidenhen selv med til – var i haserne på den såkaldte „Samarbejdsregering“. I virkeligheden¹² klarede han skærene med stor diplomatisk kyndighed til august 1943, hvor han simpelt hen selv, ligesom de andre ministre, ikke ville være med mere og demissionerede. Landet blev til krigens afslutning udmærket styret af departementscheferne, mens det i sept. 1943 dannede Frihedsråd tog sig af det, Frode Jakobsen senere har kaldt „Folkets sjæl“ – men herom senere.

I 1941, mens Scavenius endnu var udenrigsminister, møder han, i november, rigsmarskal Herman Göring¹³ i Berlin. Ved den lejlighed erklærede Göring kategorisk, at jødespørgsmålet kan Danmark ikke komme udenom. Hertil svarede Scavenius, at i Danmark fandtes der ikke noget jødespørgsmål. Kort efter hans tilbagekomst søger danske nazister (20. december 1941) at sætte synagogen i brand. Brandstifteren blev i februar 1942 idømt tre år og tyve dages fængsel. Allerede i efteråret 1941 havde kirkeministeren kaldt overrabbiner Friediger til sig og forsikret ham om, at „så længe en dansk regering har noget at skulle have sagt i dette land, har jøderne ingen grund til ængstelse“. Friediger gav meddelelsen videre til sin menighed fra prædikestolen. Og kirkeministeren fik ret: ikke så snart var Scavenius samarbejdsregering demissioneret før jødeforføl-

gelsen satte ind.

Der herskede iøvrigt stor ængstelse blandt politikerne for, at tyskerne ville stille krav om indførelse af Nürnbergerlovene og forlange internering af jøderne, eventuelt deportation til tyske KZ lejre. Professor Hal Koch ventilerede denne ængstelse i Berlingske Tidende 6. januar 1942 og endte sin artikel med at erklære, at her måtte befolkningen sige *nej*. Hal Koch var dengang en noget omstridt person. På den ene side tog han afstand fra al aktiv modstandsbevægelse, var en kritisk tilhænger af samarbejdspolitiken, men gjorde med sin indsats som skribent og ikke mindst som formand for det i efteråret stiftede „Dansk ungdomssamvirke“ ligeså meget for „Folkets sjæl“ som Frode Jakobsen med Frihedsrådet. Hans kategoriske og offentlige afvisning af enhver form for jødeforfølgelse gjorde i hvert fald – i første omgang – indtryk på den tyske gesandt.

Men den 20. januar 1942 finder der en konference sted i Wannsee, hvor en „Endlösung“ af jødespørgsmålet bliver vedtaget. Det er ensbetydende med en udslettelse af Europas jøder. Der lægges fra tysk side pres på Renthe-Fink: nu må der handling til. Renthe-Fink er en lus mellem to negle. Han har frarådet jødeforfølgelse i Danmark (for at bevare ro og orden), men synes tilbøjelig til at gå ind på den tyske udenrigsminister v. Ribbentrops krav. Han er nervøs for, at det samme krav vil blive stillet ham fra Himmlers side. Himmler oprettede allerede 1934 det af mange tyske forhadte SS, som er en forkortelse af det tyske „Schutzstaffel“; han ledede den tyske terror, herunder jødeforfølgelserne og havde i sin stab Adolf Eichmann¹⁴ som med nidkærhed ledede „Endlösung“. Gestapo sorterede under SS. Til dato var Danmark blevet forskånet for Gestapo og andre SS-folk. Renthe-Fink var Ribbentrops mand og afskyede Himmler; han følte sig trængt af disse to, der stillede de samme krav til ham, og som indbyrdes

hadede hinanden.

Som nævnt overfor (s. 28) var der „gode danske mænd“ som alvorligt drøftede muligheden af at komme et tysk initiativ i forkøbet og selv internere landets jøder. Fra tysk side var der en overgang tale om at internere alle Europas „fremstående“ jøder i Danmark!

Renthe-Fink forsøger en kompromis-løsning i september 1942. Han foreslår, at man skal lade de tyske brændstofleverancer være afhængige af jødernes fjernelse fra alt offentligt liv og forretningsliv og fra al indflydelse i det hele taget. Men med Renthe-Finks indflydelse var det slut efter „telegramkrisen“ i september. Han var faldet i unåde, blev hjemkaldt og i hans sted fik vi, den 6. november 1942, den „rigsbefuldmægtigede“ dr. Werner Best,¹⁵ en fremstående SS-officer.

Forinden alt dette skete, havde de danske jøder kunnet trøste og berolige sig med, at de havde den danske konges sympati og støtte. Daværende rabbiner Marcus Melchior havde ved nytårstid (1942) afleveret et skrift på Amalienborg til Christian X om de fem mosebøger, og kongen takkede med et smukt, langt håndskrevet brev, hvori det også hedder: „Med beklagelse har jeg erfaret om branden i synagogen, og det glædede mig, at skaden kun var ringe ..“

Sådanne episoder var med til at holde modet oppe, måske også til at lukke øjne og øren for beretninger om barske realiteter sydpå, som via flygtninge rygtesvis sivede ud.

Trods besættelsen og dens problemer rejste jeg nu og da til København, hvor jeg havde mit faste tilholdssted hos familien Fridericia i embedsboligen ved instituttet på Blegdamsvej. Professor L. S. Fridericia var leder af Statens vitaminlaboratorium, hans kone Karen F. var en udmærket violinistinde. Hun skaffede mig en af violinbygger Hjorts fine Stradivarius-imitationer. Vi gik i teatre og på koncerter, og hos Fridericias fik jeg de seneste nyheder. Men det

truende i situationen veg vi udenom, det blev ikke drøftet, det var tabu. Det er karakteristisk, at i de mange hundrede breve jeg i de år modtog fra Fridericia, har jeg ikke fundet et eneste ord om besættelsen og dens mulige konsekvenser for jøderne. Og selv om jeg under et af mine besøg oplevede det engelske bombardement rettet mod B&W, faldt det os aldrig ind at vise nogen angst, endsige gå i beskyttelsesrum. Det var også bandlyst i mit hjem i Risskov, vi ville ikke skræmme børnene med panikagtige foranstaltninger.

Fridericia forudså dog, at han kunne blive tvunget til at gå fra sin stilling – der var allerede tilfælde af fjernelse af jøder – og han købte en gård i Fuglsø på Mols, hvor familien og forresten også min familie, tilbragte alle ferier, og hvor han optimistisk forestillede sig, at han, hvis han skulle få sin afsked, ville kunne ernære sig som landmand. En ung slægtning, Gunnar Warming, ansattes som bestyrer. Hans kone, Inger, var født Fog Petersen, men da hendes moder, f. Frænkel, var jøde, var hun det faktisk også selv. Blandt de „nyheder“, der sivede ud, var også den oplivende, at Scavenius den 6. november 1942, efter sin hjemkomst fra et møde med Ribbentrop i Berlin, kunne meddele regeringen, at dennegang var jødespørgsmålet overhovedet ikke blevet bragt på bane. Det var gode tidender for de danske jøder. Oplivende var også den dag, da dr. Best inddrog det antisemitiske „Kamptegnet“, som hans forgænger, Renthe-Fink havde opnået tysk økonomisk støtte til. „Denne form for propaganda egner sig ikke for det danske folks karakter“, erklærede Best, som samtidigt foranlediger redaktøren, Aage Andersenss, fjernelse fra landet. (Aage Andersen vender dog tilbage 1944).

Danmark har stadig en bemærkelsesværdig særstilling blandt de besatte lande. Det får Churchill til – i maj 1942 – at sige til en svensk diplomat, at han betragtede Danmark som „Hitlers lille kanarifugl“. Vi tog denne i grunden li-

det smigrende karakteristik som et godt varsel for fremtiden: os ville der ikke ske noget virkelig ondt.

Det var den i og for sig anstændige værnemagtsofficer, general Kaupitsch, der var chef for de tyske tropper, da Danmark blev besat. Allerede i slutningen af året blev han afløst af den lige så anstændige general Lüdke. De var ikke populære i Berlin, og Lüdke blev den 2. oktober 1942 afløst af general v. Hanneken, om hvem det hedder, at det straks mærkedes at han var kommet, „ikke for at forhandle, men for at kommandere.“ Han havde udtrykkeligt fået ordre fra Hitler om at følge en hårdere kurs overfor modstandsbevægelsen, med særligt henblik på muligheden af en engelsk invasion i Jylland. På det tidspunkt havde tyskerne, i juli 1942, lidt deres første og afgørende nederlag ved El Alamain i den libyske ørken. Det var Hanneken, der beordrede praktisk talt alt endnu eksisterende dansk militært materiel beslaglagt og senere (august 1943) beordrede den danske hær opløst. Senere var det også ham, der den 19. september lod dansk politi arrestere og deportere til tyske KZ-lejre – dem, der ikke heldigt undslap til Sverige eller sluttede sig til danske modstandsgrupper. Han arbejdede dårligt sammen med Best og stod også i modsætningsforhold til SS general Pancke, også kaldet „der höhere Pancke“, lederen af det tyske politi i Danmark og den, der skulle stå i spidsen for tysk „modterror“. Pancke havde dog et meget skrøbeligt forhold til den berygtede sikkerhedspolitichef Otto Bovensiepen. I det hele taget havde de tyske chefer et alt andet end godt forhold indbyrdes, hvad der utvivlsomt kom jøderne og deres hjælpere til gode, da razziaen omsider kom i oktober 1943. Efter Hannekens ankomst voksede sabotagen, der fandt stedse hyppigere uroligheder sted med overfald på tyske soldater og drastiske modforholdsregler. Det endte med, at Best i august 1943 blev kaldt til Berlin, hvor han modtog en overhaling af

Hitler gennem Ribbentrop. Da han kom tilbage til København den 27. august medbragte han krav om undtagelsestilstand i hele landet, forbud mod strejker og møder, oprettelse af standretter, natligt udgangsforbud, indførelse af dødsstraf for sabotage og våbenbesiddelse og endelig pressecensur under tysk kontrol. Danmark skulle ikke mere være et særtilfælde.

Disse vidtgående tyske krav mødte fuldstændig afvisning fra ministeriet Scavenius i snævert samarbejde med rigsdagen. 29. august 1943 trådte regeringen tilbage, en ny regering kunne ikke udnævnes, og rigsdagen var i realiteten sat ud af funktion. Almindelig undtagelsestilstand proklameredes.

Tyskerne understregede situationens alvor ved at afbryde telefonforbindelsen til Sverige, tyske tropper omringede Amalienborg, hvor kongen blev holdt som fange, de beslaglagde militært materiel og internerede officererne og de værnepligtige soldater. Hvad marinen angik, var den militære ledelse mere kontant: admiral Vedel gav ordre om sænkning af de skibe, der lå i havnen, andre beordredes til Sverige.

Krisen var over Danmark.

Dr. Werner Best foreslår aktion mod jøderne i Danmark

Vi er nået til september. Dr. Best synes stadig at ville hævde sig på bekostning af generalerne von Hanneken og Pancke. Det er i hvert fald Best, der den 8. september telegraferer til Berlin, at nu bør man udnytte undtagelsestilstanden og „gøre op med jøderne og frimurerne“. Best har senere under retssagen efter krigen forklaret, at han betragtede den 29. august, da politikerne nægtede at gå ind på de tyske krav, som „en personlig fiasko“ og derfor ville han foretage sig noget opsigtsvækkende til glæde for sin Führer.

I september kom der betragtelige styrker af tysk politi og andre embedsmænd til Danmark efter krav fra Best. Gestapo blev et begreb, som danskerne kom til at regne med, der stod frygt om korpset, som var under ledelse af „der höhere Pancke“ og i særlig grad underlagt Otto Bovensiepen, hvis kynisme ramte fangne danske modstandsfolk meget hårdt. Han beordrede tortur, og denne forhørsmetode blev fortrinsvis praktiseret af danske medløbere.

Helt fra besættelsens første dage havde der vist sig vage, men beslutsomme udtryk for modstand. Kun et enkelt navn skal nævnes: Arne Sejr, der som gymnasiast udsendte det første illegale flyveblad allerede den 10. april – begyndelsen til den illegale presse. Spredte sabotagehandlinger fandt sted. Men det var først, da kommunisterne, efter Hitlers lynangreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941, ikke mere følte sig forpligtet til en pro-tysk holdning – der gav sig udtryk i skrappe antiengelske artikler i det daværende „Ar-

bejderbladet" – så småt satte sig i bevægelse, at der blev tale om en mere bastant opstand mod besættelsesmagten. Og det var først i foråret 1942, da Børge Houmann indkaldte ledende kammerater fra provinsen til hemmeligt møde, at hele partiapparatet blev sat ind. Da var ordren fra Moskva om kommunistisk modstand altså omsider nået til DKP.

Der blev, i juni 1943, gjort et forsøg på at koordinere de voksende grupper under et „råd“, men forsøget mislykkes, og i dagene omkring den 29. august sprængtes „Det danske fællesråd“, fem flygtede til Sverige, to blev dræbt af tyskerne (Kai Holbøch og Robert Jensen). Vejen var klar til et kommunistisk initiativ, det blev til Danmarks Frihedsråd, hvis første ledende personer dog hentedes fra så vidt forskellige politiske organisationer, at det kunne kalde sig „tværpolitisk“, hvad det ingenlunde var. Dets talerør blev bladet „Frit Danmark“, som historikeren Aage Trommer har kaldt „kommunisternes forlængede arm ud i det borgerlige Danmark“.

Rådet blev dannet den 16. september 1943, og det var takket være dette råd, at det i Danmark, ikke som i de andre besatte lande, kom til åben kamp mellem „kommunisterne og de andre“. Det hele blev samlet under een hat.

Rygter om dannelse af dette Frihedsråd nåede også til Aarhus, men ikke til mig. Jeg vidste, at der var en modstandsbevægelse og brændte efter kontakt. Men i modsætning til, hvad så mange tror idag: modstandsbevægelsen var ikke noget, man kunne melde sig ind i, det var et spil af tilfældigheder, hvem man kom i kontakt med, og om man skønnedes brugelig.

Dr. Best synes kort efter sit telegram af 8. september at have fortrudt sit initiativ. I hvert fald forsøgte hans medarbejder på ambassaden, den tyske jurist og søfartskyndige Georg Duckwitz (efter krigen Tysklands første ambassadør i Danmark) under et besøg i Berlin at få den påtænkte

aktion mod de danske jøder afblæst. Han var i Berlin 13. september, men han var for sent på færde. Nogen tid efter tog han til Sverige – 22. september – hvor han fik en samtale med den svenske statsminister Per Albin Hansson i håb om at kunne udvirke en svensk intervention. Der blev foretaget en svensk demarche i Berlin, idet der blev forelagt et tilbud om at tage imod alle danske jøder, men alt var nytteløst. Lavinen var i skred.

I tyske kredse syntes der på et vist tidspunkt at have hersket en almindelig forvirring. Ribbentrop søgte at hale i land den 23. september, men Hitler var ubøjelig, og den endelige instruks lød, at „deportationen skulle udføres i overensstemmelse med førerens ordre“. Såvel den tyske hærchef som chefen for marinen var imod aktionen, sikkert ikke så meget af kærlighed til jøderne, som fordi de forudså ubekvemme uroligheder og ikke mente, at de havde tilstrækkeligt mandskab til at imødegå disse uroligheder. Og så måske fordi de afskyede Gestapo.

Det gjorde ikke situationen lysere for de danske jødiske borgere, at nazisterne allerede den 31. august havde beslaglagt mødeprotokollerne fra det mosaiske troessamfund, herimellem en liste over samtlige medlemmer af menigheden. Den 17. september skete der atter noget ildevarslende: der blev foretaget en razzia i synagogen i Krystalgade. Udenrigsministeriets direktør, der havde et gnidningsløst forhold til dr. Best, henvendte sig til ham med forespørgsler, men fik begge gange til svar, at der absolut ikke var planer om jødeforfølgelser. Lidet anede Svenningsen, at Best allerede den 8. september havde skrevet til Ribbentrop. Og den 18. september, omtrent samtidigt med, at han beroligede Svenningsen, anmodede Best sine foresatte om at få politistyrkerne stillet til rådighed, da han ventede, at den planlagte aktion ville skærpe situationen yderligere. Von Hanneken på sin side meddelte overkommandoen, at eftersom en jødedeportation under den militære

undtagelsestilstand ville være en belastning for værne-magtens prestige, ønskede han at understrege, at her havde dr. Best det fulde og hele ansvar.

1. oktober sender Best et telegram til Ribbentrop: 1) Jødernes anholdelse ville blive gennemført natten mellem 1. og 2. oktober, og de ville blive afsendt fra Sjælland med båd og fra det øvrige land med særtog. 2) Han agtede ikke at udsende nogen meddelelse om aktionen gennem presse og radio. 3) Med mindre der skulle komme modgående ordre, ville han lade jødisk ejendom forblive urørt, „for at det ikke skulle hedde sig, at aktionens formål var rov og plyndring“. Hans næste punkt var: „Den negative effekt af jødeaktionen på befolkningens holdning vil kunne modvirkes afgørende, hvis det i morgen, den 2. oktober 1943, meddeles i radio og presse, at de internerede soldater ville blive gradvist frigivet i de nærmeste dage. Dermed vil man vise, at tyskerne ikke – som det allerede er blevet sagt her i landet de sidste dage – behandler jøderne som de danske bondesønner (soldaterne) og deporterer den ene gruppe så vel som den anden, men at ansvaret for de i Danmark opståede vanskeligheder først og fremmest må lægges på jøderne, og at disse behandles derefter.¹⁶

Dagen efter razzia'en den 2. oktober udsendtes over dansk radio følgende budskab fra Best: „Efter at jøderne, som ved deres tysk fjendtlige hetzvirksomhed og ved moralsk og materiel støtte til terror- og sabotageaktioner har bidraget væsentligt til en skærpelse af situationen i Danmark ved de fra tysk side trufne forholdsregler er blevet udelukket fra det offentlige liv, vil i de nærmeste dage til opfyldelse af ønskerne i vide kredse af den danske befolkning hjemsendelse af de danske soldater blive påbegyndt ...“

Det var først, da vi havde hørt denne udsendelse i mit hjem i Århus, det gik op for mig, at nu stod det vistnok ilde til, men herom senere.

Best bildte sig muligvis ind, at han havde beroliget be-

folkningen med denne proklamation, og det kan da være, at han jugerede rigtigt. Han telegraferede i hvert fald til Himmler: „Hidtil har den første dag efter aktionen mod jøderne vist, at meddelelsen om de internerede danske soldaters snarlige frigivelse faktisk har neddyttet alle uønskede reaktioner i den danske befolkning på jødeaktionen ...“ Da Best afsendte dette telegram, vidste han udmærket, at aktionen havde været en fiasko, i hvert fald i første omgang, men han håbede formentlig, at den kommende tid ville vise sig at være mere tilfredsstillende set med Hitlerske og Himmlerske øjne, og at det skulle vende sig til succes for ham selv både overfor der Führer og den forhadte Himmler.

Når den i Berlin ønskede og af dr. Werner Best foreslåede aktion mod de danske jøder slog fejl, skyldtes det i første række det initiativ, som Georg Duckwitz i dybeste hemmelighed havde foretaget. Han havde nemlig røbet aktionen for sine danske venner.¹⁷ Duckwitz talte udmærket dansk, og han havde gode venner indenfor det danske socialdemokrati. I slutningen af september 1943 opsøgte han Hans Hedtoft og fortalte ham om den forestående aktion. Hedtoft har selv skildret situationen. „Nu sker ulykken, sagde han (Duckwitz). Det hele er planlagt i alle enkeltheder. Skibe vil ankre op på Københavns red. Deres arme jødiske landsmænd, som Gestapo finder, vil blive tvangsdeporteret til en ukendt skæbne. Han var hvid af indignation og skam ... Jeg fik blot sagt „Tak for meddelelsen“, og Duckwitz forsvandt.“

Fra det socialdemokratiske partikontor i Rømersgade organiseredes en advarselskampagne til det størst mulige antal jøder. I politibil kørt Hedtoft selv, H. C. Hansen, Buhl og Hermann Dedichen ud. Først og fremmest til Troessamfundets formand, C. B. Henriques, der har refereret situationen således: „Om aftenen, ved syv-tiden tror jeg, kom der tre herrer, Hedtoft, H. C. Hansen og ingeniør

Dedichen, der vist var kørt ud i en Falck-vogn eller lignende. Alt var jo mørkelagt og foregik i hemmelighed. De tre herrer meddelte mig, at man kunne påregne en jødeforfølgelse med bortførelse af jøder om nogle dage. Jeg tror også, de sagde mig, hvad dag man kunne vente den ... Særlig Hedtoft, som var meget grebet af situationen, og hans varme ord, gjorde det indtryk på mig, at der her var tale om noget virkeligt."

Selv har Hedtoft efter krigen fortalt hvordan *han* oplevede mødet: „Henriques reaktion var anderledes, end jeg havde ventet. Han sagde nemlig kun to ord: De lyver, og det varede adskillig tid, før jeg fik ham overbevist om at han skulle tro på mig ... Jeg forstår ikke, det kan være sandt, sagde han. Jeg har lige været hos direktør Svenningsen, og han har beroliget mig og sagt, at det er hans tro, at der intet sker ...“ 28. sept. 1943 kaldte den svenske gesandt Dardel Henriques til sig, gentog Duckwitz' advarsel, dog uden at nævne hans navn, og tilføjede: „Jeg kalder Dem til mig for at meddele Dem, at Sverige står åbent. Der flygter allerede mange til Sverige. Sverige står åbent for Dem alle.“

Nu gik budstikken rask fra hjem til hjem. De fleste jøder havde fået en advarsel og var gået i dækning hos naboer, venner, bekendte eller helt fremmede mennesker. Da den store og velforberedte tyske razzia fandt sted natten til den 2. oktober 1943, var byttet ringe. Kun 472 af de forfulgte kom til koncentrationslejren Theresienstadt, hvor de 52 døde under opholdet. Det store flertal overførtes til Sverige i løbet af oktober måned.

Følgende skildring er hentet fra Peter P. Rohdes erindringsbog „Midt i en ismetid“. Peter P. Rohde var i 1941 sammen med andre kommunister blevet interneret i Horserødlejren, men havde sammen med ca. 50 andre gennemført en heldig flugt fra lejren i forbindelse med begivenhederne d. 29. august. I de følgende uger opholdt han sig

skjult i København, idet han boede i Georg Gretors lejlighed i Sølvgade. Da han ikke kunne blive længere her, blev han flyttet ud til fru Hanne Plum på Haraldsgave i Bagsværd.

På dette tidspunkt havde Rohde hørt rygterne om den forestående aktion mod de danske jøder og for at give et indtryk af, hvorledes rygterne og advarslen fra Duckwitz i første omgang virkede på medlemmerne af den jødiske menighed, lader jeg Peter P. Rohde få ordet:

„Jeg ankom om aftenen (til Haraldsgave) og fik anvist en smuk lille to-værelses lejlighed med besked om, at jeg kunne indfinde mig til morgenmaden i riddersalen ... Det var jo et eksklusivt rekreationshjem, jeg nu var havnet på, og jeg ventede, da jeg om morgenen trådte ind i riddersalen, at se mig omgivet af svagelige, ældre mennesker. Jeg fandt omkring en snes personer, der sad rundt om ved småborde, alle af utvetydig semitisk oprindelse. Det gik op for mig, at den modige, varmhjertede fru Plum uden tøven havde åbnet institutionen for sine jødiske venner og venners venner, alle på flugt. Dér sad Hannah Adler, skolebestyrerinden, med sit faktotum, dér var Henri Nathansen med sin frue, og der sad maleren og kunsthistorikeren Ernst Goldschmidt. Jeg lærte dem og flere andre at kende ved de små sammenkomster, fru Plum arrangerede om aftenerne. I parken spadserede jeg med Henri Nathansen, der, næsten blind, blev ledet af sin kone. Han virkede ligesom de andre rolig og fattet, og intet gav dengang nogen anelse om den tragiske afslutning, hans liv skulle få kort efter, at han var kommet til Sverige.

Opholdet på Haraldsgave endte brat. En dag var der rygter om razzia, og fru Plum fik travlt med at finde andre skjulesteder til sine eftersøgte pensionærer. Nogle af dem kom straks til Sverige. Det skulle vise sig, at de illegale ruter nu var i gang; vigtige ruter, som kom til at fungere perfekt til krigens slutning, blev grundlagt i oktober 1943.“

Så vidt Peter P. Rohde. Her kan tilføjes, at blandt de sidste, der kom over, var vinhandler Benjamin Slor, som insisterede på at rejse Sjælland rundt og advare sine chalutzim. 7330 jøder kom over tilligemed 1301 halvjøder. Hvordan kunne det lykkes? Dansk politi nægtede at samarbejde med Gestapo. Tyske værnemagtssoldater lod sig bestikke eller lukkede øjnene ganske frivilligt. Ifølge Duckwitz' erindringer, og det er nok et af de mere betydningsfulde momenter, erklærede den tyske havnekommandant, at marinens kystbevogtningsfartøjer var ubrugelige og skulle til reparation. Uden denne dristige ordre ville det ikke have været muligt at transportere så mange i fiskefartøjer over Øresund. Uden mere eller mindre direkte tysk hjælp var den storslåede aktion ikke lykkedes. Men, som det meget rigtigt blev sagt fra tysk side: med Danmarks syv tusind mil lange kystlinjer var det simpelthen umuligt at holde dem alle under bevogtning!

Kurér i København oktober 1943

Alt dette vidste jeg ikke noget om, da jeg i slutningen af september fik et par kryptiske breve fra professor Fridericia. Hans embedsbolig i „hygiejneinstituttet“ havde som nabo til den ene side Frimurerlogen, der netop var blevet overtaget af Schalburgkorpset (se s. 78). Brevene var så helt forskellige fra den tidligere korrespondance, at jeg forestillede mig, at naboskabet med „Schalburglogen“, som den nu kaldtes, var gået familien på nerverne. Om natten hørtes jævnlig skud, skrig og jamren fra den uhyggelige nabobygning.

Nu bad han mig meget indtrængende om at komme til København snarest muligt, helst omgående, og der skulle jeg kontakte en af familiens nære venner, kongelig kapelmusica Gunna Breuning Storm. Selv var han „taget på landet“ med familien. På landet – i slutningen af september og næsten lige efter sommerferien i Fuglsø! Jeg forstod ikke et muk af det hele. Og dagen efter et nyt brev, med en ligeså indtrængende opfordring til at besøge min fader i Malmø. Jamen han vidste jo godt, at min sidste ansøgning om udrejsetilladelse var blevet afslået. – Samtidigt skrev en anden af mine københavnske venner, som var medlem af studenternes rokklub, Peter Gotfredsen, at han meget ønskede at tage mig med „på en rotur“. Jeg tog mig til hovedet: var de blevet gale derovre?

Men om aftenen kom min mand hjem med rygter om jødeforfølgelser i København. Dagen efter cyklede jeg ved frokosttid op til Vejlbj præstegård, hvor jeg havde min

jævnlig gang, og hvor jeg vidste, at den tilsyneladende altid velinformerede doktor Næraa spiste sammen med sin kone og værtparret, Ellen og Ole Bendt. Jeg kommer som en hund i et spil kegler. Der sidder de ved bordet, muntre og lidt fjollede over en god, våd frokost, og jeg skammer mig over at komme med mine „katastrofefantasier“, for sådan føler jeg det nu, lige overfor al denne sorgløse hygge. I en tilstræbt let tone meddeler jeg mine bekymringer. Men Harriet Næraa, der netop var kommet hjem fra København, siger smilende: „Åh, der sker virkelig ingenting. Det er kun de sædvanlige rygter. Man har fra udenrigsministeriel side henvendt sig til Best, som dementerer på det bestemteste, De kan være ganske rolig ...“ Flov men stadig en smule tvivlrådigt cykler jeg hjem igen. Hvad var da meningen med disse mærkelige breve fra København?

Om aftenen – det var den 1. oktober – indfandt vores nære ven, arkitekt Olaf Sahl sig, dybt bekymret. Hans kone var en søster til admiral Hammerich¹⁸ og familien plejede at være velunderrettet. Og han kunne fortælle om jødeforfølgelsen som en kendsgerning, og rådede mig til at „gå under jorden“, i hvert fald for et stykke tid. Var der ikke noget med en gård på Mols? – „Jamen jeg er jo ikke rigtig jøde!“ sagde jeg. Men han insisterede på, at jeg, hvis gården ikke var nogen mulighed (Inger Warming var jo halvjøde ligesom jeg) i hvert fald burde tage til København. Og han tilføjede: „Her i byen betragter man dig som jøde, og det skulle ikke undre mig, om du står i et eller andet kartotek.“ Han kunne fortælle, at en anden af vores venner, lrsf. Lyngby var rejst til København med sin kone Ulla, f. Rothe Meyer og halvjøde som jeg selv; Ulla med affarvet hår, hun var, i modsætning til mig, mørkøjet, sorthåret og krumnæset. Jeg fik senere at vide, at hendes broder, børnelægen Arne Rothe Meyer, allerede i slutningen af september var kommet ganske legalt til Sverige.

Jeg var stadig rådvild. Men da vi om aftenen den 2. ok-

tober havde lyttet til Best's ovenfor citerede bekendtgørelse over den danske radio, følte vi, at situationen i hvert fald burde drøftes. Hvad ville nu det sige, at „jøderne er blevet udskilt fra det offentlige liv og hindret i fortsat at forgifte atmosfæren og den danske befolkning“?

Medens vi en smule lamslåede lyttede til dette vrøvl, var aktionen altså i fuld gang i København. Klokken 22 indtrådte spærretid og samtidig blev al telefoneren afbrudt. „For lukkede døre og uden at kunne komme i forbindelse med hinanden sad den københavnske befolkning og vidste, at nu begyndte rædslerne. Ingen glemmer den nat, hvor vi alle måtte frygte det værste. Først i løbet af lørdagen og søndagen blev vi klar over, at aktionen i hvert fald i første omgang havde været en fuldstændig fiasko. Takket være advarslerne var det lykkedes de fleste jøder at gemme sig. Intet hjem stod i de dage lukket ...“¹⁹

Det hele forekom mig den aften, den 2. oktober, aldeles uvirkeligt. Men da børnene var i seng, blev det dog vedtaget, at jeg næste morgen skulle tage til København for at finde ud af, hvad der virkelig var på færde.

Jeg pakkede en lille kuffert, gik i seng og sov uroligt. Hvad *kunne* der dog være sket? Jeg tænkte også over det besynderlige i, at udover Olaf Sahls besøg, havde jeg ingen henvendelser eller advarsler fået. Lyngbys var rejst uden at give mig et praj, vi boede dog kun fem minutters vej fra hinanden. Men alle de andre – vidste de, ligesom jeg, heller ingenting, eller var de lige glade med min eventuelle skæbne? Ganske uretfærdigt fik jeg den idé, at når alt kom til stykket, var århusianerne måske lidt antisemitisk inficeret. Jeg tænkte på de mange små pinlige episoder – „mobning“ ville man vel have kaldt det idag. Havde jeg arvet lidt af min jødiske races tålmodige overbærenhed, erhvervet efter to tusind års ophold i en kristen verden, ville jeg vel overhovedet ikke have reageret. Og så var der jo studenternes illegale blad. I et eksemplar man havde vist

mig om sommeren i Fuglsø, var der udtrykkeligt blevet taget afstand fra enhver form for antisemitisme. Og i „Den jydsk Akademiker“ havde en ung student, Svend Schmidt Nielsen, skrevet en meget besk og meget vittig artikel, „Hvad med Lollikerne“, der satiriserede over de nazistiske racelove. Den var signeret, og han måtte „gå under jorden“, hvad han gjorde på Nordisk Kollegium i København, hvor Hal Koch dengang var efor. Jeg tændte lyset og læste den, det hjalp.

Næste morgen så alting lidt lysere ud. En københavner-tur plejede at være ensbetydende med gode oplevelser; denne gang var der ganske vist truende skygger forude, men jeg så alligevel besynderligt optimistisk på situationen.

Det var søndag den 3. oktober. Min mand fulgte mig til morgentoget, som allerede var temmelig fuldt. Men i min første klasses kupé var der kun een passager foruden mig, en århusiansk skræddermester med det gode jødiske navn Posin. Han havde for nylig creeret en varm og meget smart buksedragt til mig i lysegrå flannel, og da jeg prøvede den, foreslog han halvt i spøg, at han skulle lave en lille hemmelig lomme til „giftampullen“, og jeg gik med på spøgen. Nok vidste vi, at der var koncentrationslejre i Tyskland, og at en trussel om forfølgelser måske også svævede over os, men nu var det jo gået godt i tre år, og det var ligesom ikke god tone at tage eventuelle muligheder op til drøftelse. Vi talte ganske muntert om den gådefulde situation. Udover den kortfattede og efter vores mening aldeles åndssvage meddelelse i radio'en havde vi intet hørt. Ganske vist havde telefonen til København været afbrudt, men det kunne jo skyldes så mange ting i disse underlige tider. Vi følte os oplivede over at være alene i kupeen, så kunne vi i hvert fald tale frit og fortælle tyskerhistorier af hjertens lyst. Posin var en stor og jovial mand, han „lignede ti jøder“ som vi siger om personer, der er uomtvisteligt semitiske af ydre. Måske har dette været grunden til, at en

rejsende af og til trak døren op, for så skyndsomt at forsvinde igen. Men det var først, da vi passerede Sjælland, at situationen i dens fulde gru så småt gik op for os. Ved en af stationerne blev døren lukket op af en person, en ven af min fætter, som ikke trak sig tilbage igen. Han kom tværtimod helt hen til mig, skottede til Posin, tog mig i armen og trak mig med udenfor. I den overfyldte gang fortalte han mig hviskende, at min fætter, der ligesom jeg var halvjøde (han havde ved besættelsen skiftet navn fra Abrahams til Amsnæs) „var kommet afsted“ og tilføjede: „De er nok ikke bange?“ – „Nej,“ svarede jeg. „Og forresten: hvor er Mogens taget hen?“ – „Til Sverige,“ hviskede han, så sig om til højre og venstre, kastede et blik ind på Posin og forsvandt i mylderet.

Nu kunne jeg fortælle Posin, at der tydeligvis var sket dramatiske ting i København, og at i hvert fald nogen syntes at være kommet til Sverige, hvordan det så var gået til.

Vores gode humør var på een gang borte. Hvad nu? Hidtil var alt jo gået godt. Ingen havde generet os på Storebæltfærgen, hvor der dog var tyske soldater med ombord. Det kunne altså ikke være så slemt. Men før vi nåede København, var vi blevet enige om at mødes næste morgen klokken ti på Dosseringen hos hans svoger, forfatteren Aage Hermann. Hermann var ikke jøde, heller ikke hans kone, der var en søster til fru Posin. Der agtede han at overnatte.

Men hvad med mig? Klokken var halv otte, da vi nåede København, og klokken otte begyndte spærretiden. Jeg kunne ikke nå ud til min ariske moder i Hareskov, heller ikke til min mands familie på det yderste Frederiksberg. Men i Nørregade boede en læge, Ejnar Geert Jørgensen, som vi var kommet en del sammen med i gamle dage, da jeg endnu var historikerkone. Jeg ringede ham op, og han bad mig komme omgående. Han lød så sært ophidset; det lignede slet ikke den lystige mediciner, vi kendte dengang.

Jeg fik fat i en gengas-taxa og nåede til Nørregade i sidste øjeblik. Det forekom mig, at chaufføren virkede nervøs. „De er sent ude,“ var alt hvad han sagde.

Ellen og Ejnar G. J. tog imod mig med stor varme. Nu fik jeg klar besked om „jødeaktionen“. Navnlig doktoren var oprevet, og ikke uden grund. På hans afdeling på kom-munehospitalet var der i løbet af de sidste uger blevet ind-lagt snesevis af jøder under navne som Hansen, Nielsen, Olsen osv. (Det samme gjaldt iøvrigt alle de københavnske hospitaler). Jeg fik alle de detaljer, han havde kendskab til, og mens hans kone redte op til mig i spisestuen, hen-tede han en lille gul kapsel til mig. „Det er cyankalium,“ sagde han, og „hvis De bliver taget, vil jeg råde Dem til at sluge den“. Til hans forbløffelse brast jeg i latter. „Se her,“ sagde jeg, „jeg har allerede en hemmelig lomme til den berømte giftampul“. Jeg fik et sælsomt blik. Kunne man spøge i den situation? Det kunne man.

Jeg fortalte om det aftalte møde hos Aage Hermann næ-ste morgen. „De må snarest muligt til Sverige,“ sagde han tilsidst, „og hvis man ikke kan hjælpe Dem hos Hermanns, så kom tilbage her!“

Det stod klart for mig, at nerverne der i huset stod på højkant og jeg drog af med min lille kuffert næste morgen, helt klar over, at jeg ikke ville belaste familien yderligere. Men den gule giftampul fulgte mig trofast gennem resten af besættelsen.

Kufferten var trods dens lidenhed en smule for tung til at slæbe rundt med. Dengang kendte man ikke til plastik og vinyl, de lette, nye materialer, denne var af tung, mørke-brun oksehud. Spadsere med den gennem byen til Dosseringen kunne jeg ikke. Sporvogn? De var for stopfyldte til kufferter. En tom gengas-taxa passerede. Jeg kørte ud ad Østerbrogade og lod den holde ved Dosseringen. Der var kun få skridt til det Hermannske hjem, en stueejlighed med en lille have foran. Jeg var spændt på at møde den

urokkeligt rolige og gemytlige Posin igen, og troede stadig inderst inde, at Geert Jørgensens nervøsitet var noget overeksponeret. I grunden havde jeg jo kun „leget“ jøde, men bordet fanger, nu følte jeg mig som jøde mellem jøder. Komme hvad komme måtte.

Fru Hermann lukkede mig ind med et venligt smil, jeg var ventet. Så kom Posin ud til os. Men hvilken Posin! Den høje, smukke mand var bleg og så besynderlig hærget ud. Jeg blev ført ind i Aage Hermanns arbejdsværelse, der vendte mod syd, ud imod den lille have. Den store, rolige og meget lyse mand tog imod mig med udtalt hjertelighed. Han var dengang en kendt børnebogsforfatter, og jeg kunne fortælle ham, at mit børnerige hus ejede alle hans bøger undtagen den allersidste.

Så kom vi til det egentlige. Geert Jørgensen havde på ingen måde overdrevet, aktionen var en kendsgerning, men det så ud, som om de allerfleste jøder var blevet advaret og holdt sig skjult, mange hos mennesker, de slet ikke kendte. Der var allerede en transport igang til Sverige, og fru Hermanns unge broder havde fået kontakt med en fisker i Skovshoved, der var villig til at sejle jøder over. Problemet var nu at skaffe penge til denne fisker, der – som almuen almindeligvis gør – svævede i den vildfarelse, at alle jøder var stenrige. Ingen tvivl om, at mange fiskere tjente gode penge dengang, men der var også betydelig risiko forbundet med at sejle illegalt over med jøder, og en del af disse hjælpere blev taget af tyskerne, nogle omkom i tyske koncentrationslejre. Andre startede med at sejle de flygtende gratis over, fx. den navnkundige Jonas Børgesen i Snekersten, hvis båd, da han lagde op på grund af alder, blev transporteret til Israel, hvor den står som mindesmærke over hjælpen til jøderne.

Men tilbage til familien Hermann. Posin førte mig ind i familiens spisestue, der vendte mod gården, og nu blev jeg rystet. For der sad de, for nedrullede gardiner, mine race-

fæller, langs med væggene, mænd, kvinder og børn, gamle og unge, alle meget, meget mørke. Der må have været henvend tredive personer, alle tavse, ligesom forstenede, selv børnene. En gammel kone rokkede frem og tilbage med ansigtet skjult i hænderne, men ingen græd. Ikke en lyd. Men da jeg smilende og med påtaget frejdighed sagde goddag, kom enkelte blege smil frem. „Det skal nok gå,“ sagde jeg, uden selv at ane hvordan. Det var indlysende, at disse meget eksotisk udseende mennesker ikke, som jeg, kunne færdes ude. De måtte hjælpes – men kunne jeg gøre noget? Et var jeg øjeblikkelig klar over: selv behøvede jeg ikke at flygte, min identitet var jo ikke iøjnefaldende. Jeg ville kunne færdes frit overalt. Men – jeg måtte se at skaffe penge.

Aage Hermann havde hørt rygter om, at „arisk“ gifte jøder ikke var i farezonen. Men Posin erklærede at han i hvert fald ville over, og rådede mig til det samme. På tyske løfter og erklæringer kunne man ikke stole. Han havde ret, under selve razzia'en, især hvor danske nazister deltog, blev der ikke skelnet mellem hel og halv, arisk eller ikke arisk gift. Dr. Bests direktiver af 5. oktober nåede meget sent til offentlighedens kendskab: 1) „Sehr geehrter Herr Svenningsen! Unter Bezugname auf unsere Besprechung am 4.10.43 bestätige ich Ihnen, dass im Reichsgebiet für die Behandlung der Juden die folgenden Gesichtspunkte gelten: Halbjuden und Mischlinge geringeren Grades bleiben von den Hinsicht der Volljuden getroffenen Massnahmen unberührt. Dass gleiche gilt für Volljuden, die mit Nichtjuden verheiratet sind. Weitergehende Massnahmen als im Reichsgebiet sind bisher in keinem besetzten Lande getroffen worden.“

Dette blev, så vidt jeg ved, hverken bekendtgjort gennem radio eller presse, jeg har i hvert fald ingen fornemmelse af, at den ærede hr. Svenningsen gjorde nogen større indsats for at sprede kendskab til Bests erklæring. Det skul-

le senere vise sig. Usikkerheden fremkom vel også af, at tyskernes løfte til den danske regering om en fortegnelse over de bortslæbte jøder først fremkom efter to måneders forløb, og at alle henvendelser om at få udleveret syge og gamle jøder var forgæves. Kun i meget få tilfælde blev fejlagtigt arresterede halve og arisk gifte jøder givet fri, et par først efter at de var blevet deporteret til Theresienstadt, og så vidt jeg ved kun i særtilfælde, hvor de arresterede havde indflydelsesrige kontakter eller familie.

Det var også først langt senere, jeg fik kendskab til de officielle danske protester mod at få jøderazziaen kædet sammen med frigivelsen af de danske soldater. Fx. sendte general Gørtz omgående på hærens vegne følgende protest: „... Den danske hærs personel ønsker ikke at modtage lempelser, såfremt dette kun kan finde sted på andre danske statsborgeres bekostning ...“ Admiral Vedels protest var en tak skarpere: „... ønsker viceadmiralen som øverste chef for søværnets officerskorps at udtale, at det må anses for ærekrænkende for korpset at blive løsgivet på andre danske statsborgeres bekostning“

Alt dette vidste jeg intet om, da jeg om eftermiddagen den 4. oktober, efterladende den lille kuffert hos Hermanns, tog med sporvogn ud til mine svigerforældre på Frederiksberg. De tog venligt imod mig, men syntes ikke helt at forstå, hvad der egentlig var foregået. Jeg forklarede dem, så godt jeg kunne, at der var fare på færde, og meddelte dem, ganske løgnagtigt at jeg måtte videre til Sverige, og at overfarten ville komme til at koste tre tusind kroner. Mens hans søde, men nu temmelig rystede kone, Rikke, tilberedte en efter forholdene udmærket frokost, cyklede min svigerfar i banken efter pengene. Jeg overnattede derude og tog så afsked næste morgen, jeg skulle jo til Sverige. Forinden havde jeg telefoneret rundt til min jødiske familie. Der blev ikke svaret nogen steder.

Da jeg stod nede på Godthåbsvej og ventede på en spor-

vogn, kom min halvkusine, Bodil Høffding cyklende forbi. Hun var halvjøde ligesom jeg, men meget mørk og iøjne-faldende smuk. Hendes far, børnelægen Povl Hertz, var en af de fingerede patienter på et af de dengang så gæstfri københavnske hospitaler. Han kom senere over med en af politiets hurtigbåde. Bodil og jeg blev enige om, at vi ikke ville lade os gribe af panik, vi ville ikke flygte, men søge at holde kontakt med hinanden. Men da det kom til styk- ket, flygtede både Bodil og hendes yngre, men ligeså mør- ke søster Inga, hvad ingen skal fortænke dem i. Inga var ovenikøbet dengang gift med en af de ledende kommuni- ster, Ib Nørlund, der ligesom Peter P. Rohde og ialt henved tre hundrede danske kommunister den 22. juni 1941 var blevet interneret i Horserød lejren, en klynge ubekvemme, røde træbarakker, som blev opført efter første verdenskrig til russiske krigsfanger. Nørlund flygtede gennem en i hemmelighed gravet tunnel, konstrueret af den legendari- ke sabotør Eigil Larsen allerede i juni 1942.²⁰

Bodil og jeg var ved godt mod, da vi smilende tog af- sked med hinanden. Jeg entrede min sporvogn og kørte ind til Aage Hermann med mine tre tusind kroner. Men de for- slog jo som en dråbe i havet. Jeg måtte blive i byen og se at få skaffet flere kontanter. Men hvordan? Og hvor skulle jeg slå mig ned?

Ikke langt fra Dosseringen, i Malmøgade, boede en gam- mel veninde af min daværende mand, magister Margrethe Møller sammen med sin moder, en spinkel gammel dame med et ukueligt mod og et enestående gæstfrit sind. Dem opsøgte jeg, og her blev jeg komfortabelt installeret i et af lejlighedens utallige værelser. Margrethe blev, dog langt senere, taget for anden illegal aktivitet og sendt til den be- rygtede kvindelejr i Ravensbrück, hvorfra hun mirakuløst kom tilbage efter krigen.

Margrethe kunne fortælle mig om jødiske bekendte, der

var kommet til Sverige ganske legalt, på svenske pas, som den daværende gesandt von Dardel rundhåndet udstedte. Svenske pas? Men jeg var jo svensk født og tidligere svensk statsborger. Svenske jøder kunne ikke arresteres, Sverige var jo neutralt, havde ovenikøbet tilladt, eller været tvunget til at tillade transittransport af tyske tropper op igennem Sverige, hvorfra de kom over grænsen til Norge og kunne falde kæmpende nordmænd og englændere i ryggen. Svenske jøder var fredede.

Næste morgen tog jeg ind på den svenske ambassade. Jeg kan ikke sige, at den ifølge senere skildringer så hjælpssomme legationssekretær Ekblad tog særlig venligt imod mig. Det er jo muligt at der havde været for mange før mig. Stædigt forlangte jeg at få ambassadøren selv i tale. Han var mild, smuk og venlig; han fremtryllede et brev, der var afsendt af socialdirektøren i Malmø, en gammel ven af familien, som bad ambassaden om at hjælpe mig, hvis jeg skulle have det i behov. Uden ophævelser lod han straks udstede et interimistisk pas med løfte om, at et rigtigt pas ville blive sendt til mig i Århus. Jeg ville ikke flygte, erklærede jeg, kun sikre mig mod at blive arresteret. Han sad lidt i tanker, så forklarede han mig, at vel kunne jeg ikke blive arresteret som jøde, men mit svenske statsborgerskab kunne ikke beskytte mig, hvis jeg blev involveret i nogen form for illegalt arbejde. Det drømte jeg ikke om, sagde jeg fast og løgnagtigt – for jeg var jo allerede involveret – det havde jeg simpelthen ikke mod til ... Det forekom mig, at legationssekretæren sendte mig et blik fuldt af foragt, da jeg absenterede mig med det dyrebare dokument i skuldertasken.

Fra ambassaden tog jeg ud til Hygiejnisk institut på Blegdamsvej. Jeg måtte høre, hvordan det var gået mine venner, Fridericias. Hans assistent, dr. Lund, gav mig de detaljer han kendte; så vidt han vidste, var hele familien kommet over i god behold. Det skulle dog senere vise sig,

at på lige netop det tidspunkt var den yngste søn, Allan, endnu ikke kommet afsted, han havde været ude for en række dramatiske uheld, men kom dog efterhånden over.

Imidlertid havde dr. Lund en besked til mig: jeg skulle ufortøvet henvende mig til Gunna Breuning Storm, som havde „en vigtig besked til mig“. Før vi skiltes, talte Lund lidt bekymret om Fridericias videnskabelige notater til forsøg, han var i gang med, og som han sikkert gerne ville have til Sverige. Hvem vidste, hvor langvarigt opholdet kunne blive? Vi drøftede forskellige muligheder. Alt var så usikkert; hvem kunne man stole på? Hvem skulle man henvende sig til? En uges tid senere fandt jeg ud af at henvende mig til medicinaldirektør Johannes Frandsen, med hvem jeg vidste, at Fridericia havde haft et hemmelighedsfuldt samarbejde om rationeringen. Frandsen betroede mig med et lille skævt smil, at der *var* sørget for Fridericias notater. De var gået med kurérpost til Stockholm.

Mens jeg talte med doktor Lund, trådte laboratoriebetjent Stenild ind. Vi drøftede mine egne forhold, og jeg lod ham forstå, at jeg meget savnede en cykel. Det lod sig nemt ordne, sagde Stenild og fremdrog fra det store cykelskur Karen Fridericias udmærkede cykel, som hun i hvert fald foreløbigt ikke havde brug for. Jeg trak afsted med den ind til naboinstituttet, hvor min onkel, Johannes Brønsted, professor i fysisk kemi, residerede. Han var gift med min moster, deres fire børn var voksne, og de boede nu alene i den store embedsbolig, en spejlvendt udgave af Fridericias, men så umådeligt forskellig fra denne. Her var fynbokunstnernes smag slået igennem, hos Fridericias var det mahogny, ahner og ægte tæpper. Smukke og hyggelige hver på sin vis. Også her blev jeg overordentlig vel modtaget. De var kendeligt rystede over det skete og tilbød straks at stille et værelse til min disposition. Jeg fortalte om mine hensigter: at skaffe penge. Så tog jeg med tak imod min tantes tilbud. Jeg havde en følelse af at Margrethe Møller

allerede var involveret i det, man kaldte illegalt arbejde, men vidste naturligvis ikke af hvad art. Måske ville det være en lettelse for hende, hvis jeg flyttede derfra? Ja, fra næste dag ville jeg slå mig ned hos Brønstedes.

Jeg cyklede lettet ud i verden, iført den grå buksedragt med giftampullen, cottoncoat og om hovedet den turban, man gik med i hine dage: et aflangt, mørkeblåt tørklæde, knyttet på en indviklet og smart facon. Meget net og meget almindeligt og meget langt fra det billede, den amerikanske forfatter Harold Flender har givet af mig i sin omstridte bog, „Rescue in Denmark“, hvor kapitlet om mig har som overskrift „The Bourgeois Housewife“!

Hos Møllers telefonerede jeg om aftenen til Gunna Breuning Storm, der syntes lettet over, at jeg var i hovedstaden, men som var tydeligt præget af situationen. Hun talte i kryptiske vendinger, for måske blev telefonen aflyttet? Senere skulle jeg selv blive ekspert i den slags kryptiske udtryksmåder. Nu syntes jeg det lød vanvittigt. Hun turde ikke tage imod mig i sin lejlighed, men satte mig stævne hos Lehn Schiølers, der boede i et stort, moderniseret hus i „kartoffelrækkerne“. Der ventede hun på mig næste dag med den besked, at Fridericia havde stillet penge til rådighed, så jeg kunne „komme over“, hun havde endogså den fornødne „kontakt“, som ville tage sig af mig. Dette med kontakten forhindrede mig i at lave det samme nummer som hos svigerforældrene. Jeg kunne ikke vente at få pengene udbetalt. Så jeg forsikrede hende om, at jeg ikke var i fare, og flugt derfor ganske unødvendig; desuden ville jeg hurtigst muligt hjem til mine børn. Men hendes forsigtighed smittede mig i den grad, at jeg hverken fortalte om Aage Hermann eller Margrethe Møller; vi aftalte dog at ses igen, før jeg tog hjem.

Afskeden med Møllers var hjertelig. Den gamle frue syntes det var spændende at huse illegale, og jeg måtte love at komme på visit.

Hos Brønstedts befandt jeg mig vel. Jeg flakkede om det meste af dagen og kunne om aftenen roligt aflægge rapport til min tante om dagens begivenheder. Hun sad i den store dagligstue med „præstegårdstæppe“ over hele gulvet og smukke, enkle møbler. Som regel var hun fordybet i tidsskrifter af enhver art undtagen de banale, og af hende lærte jeg hvordan man kunne sidde i en bekvem stol med benene på en høj skammel og en pude i skødet til lekturen. I det store arbejdsværelse ved siden af, med åbne døre ind til os, sad min onkel og arbejdede videnskabeligt. En gang imellem kom han ind og lyttede med. Hos Brønstedts modtog jeg nogle tusind kroner, dels fra min mand, dels fra præsten i Vejlbj, som havde samlet et betragteligt beløb sammen hos sine frimurerbrødre. Det må have været omkring den 9. oktober, at jeg cyklede ud til Aage Hermann med skuldertasken fuld af penge. Men den venlige mand afviste mig lidt træt: „Jeg har afviklet virksomheden, den tog al min tid – og jeg skal sige Dem, at jeg lever hovedsageligt af at skrive sange til lille Peters konfirmation.“

„Men hvordan kommer jeg så af med pengene?“ spurgte jeg bestyrtet. Aage Hermann betroede mig uden mindste tøven, at jeg kunne henvende mig hos professor Richard Ege på biokemisk institut – det lå på Juliane Mariesvej, kun få minutters vej fra Brønstedts. Nu var der ved at komme system i udskibningen, tilføjede han, så rejste han sig, gik hen til en reol og tog en bog frem. „De fortalte mig, at De manglede min sidste børnebog? Her er den, så kan De tage den med hjem til Deres børn.“ Smilende satte han sig ved skrivebordet og skrev en for mig meget smigrende dedikation. – Før jeg gik, kom hans unge svoger, som åbenbart ikke „havde nedlagt virksomheden“. Han sank træt ned i en stol. Fru Hermann lavede kaffeerstatning, og mens vi indtog den, fortalte hendes broder om sine oplevelser den sidste nat. Han var på vej med en gruppe jøder på to yngre familier og nogle småbørn til Skovshoved havn og

skulle netop passere Strandvejen, da en motorcykel med sidevogn passerede med tre værnemagtssoldater. De satte farten ned, en skarp lysstråle ramte den lille gruppe, der havde åndsnærværelse nok til at sludre højt sammen og le ubekymret. Alligevel var der ingen tvivl for tyskerne om, hvad slags mennesker de havde her lige foran sig, og dog kørte de pludselig videre for fuldt drøn.

Fra Hermanns kørte jeg den korte vej til biokemisk institut, stadig med skuldertasken fuld af store pengesedler. Efter en del forhandlinger med en ung, hvidkitlet person blev jeg omsider ført op til professor Eges arbejdsværelse. Der forefandt jeg en lille, spinkel mand, uanselig af ydre, forskanset bag et mægtigt skrivebord. Han var så udtalt forbeholden, at jeg følte mig hensat i en tilstand af forvirret usikkerhed, og uden indledende bemærkninger busede jeg lige ud med mit ærinde og anbragte en håndfuld pengesedler på hans skrivebord. Han sad et øjeblik tavs, ligesom overrumplet.

„Jeg aner ikke, hvad De taler om,“ sagde han endelig koldt. „Jeg har virkelig ikke noget med jøder at gøre.“

Jeg følte blodet stige op i kinderne. Det var første gang på min odysse, at jeg blev mødt med utvetydig uvilje. Var det hele mon en fejltagelse? Så fik jeg endelig frembragt et næsten undskyldende: „Jeg er sendt her hen af Aage Hermann.“

Professor Ege reagerede ikke. „Jeg kender ikke Aage Hermann,“ sagde han bestemt.

Nu gik der endelig et lys op for mig. I provinsbyen Århus var jeg kendt som en agtværdig person af det gode borgerskab. Ege derimod kendte intet til nogen fru Haxen fra Århus. Det var strafbart at hjælpe jøder, vidste jeg nu. Og han kunne jo ikke vide, om jeg, som sad foran ham i min anonyme og alt andet end elegante påklædning, muligvis var en slags spion. Tanken forekom mig på een gang nedslående og komisk, jeg vidste jo hvem jeg var. Resig-

neret rejste jeg mig og skubbede pengene længere ind på bordet: „Disse penge tilhører i hvert fald ikke mig, jeg kan ikke tage dem med mig.“ Så tilføjede jeg med et blegt smil: „Men måske kan De bruge dem til – øh – et eller andet videnskabeligt?“

Idet jeg beredte mig til en lidt slukøret retræte, fik jeg øje på et billede, malet af min farbroder, kunsthistorikeren og maleren Ernst Goldschmidt (se s. 45). Jeg standsede foran det og vendte mig så til Ege: „Det er jo et af min onkels malerier“, sagde jeg. „Måske kan De i hvert fald fortælle mig noget om, hvordan det er gået ham?“

Ege skiftede udtryk. „Er det Deres onkel?“ sagde han forbavset. „Jamen sig mig, hvem er De egentlig?“

Han bad mig om at tage plads igen, og udspurgte mig nu meget venligt om mine forhold. Kort fortalte jeg min historie, og henviste tilsidst til min onkel Brønsted, hos hvem jeg var indkvarteret.

„Nå, er det også Deres onkel?“ spurgte Ege tankefuldt. Vi tog afsked i en atmosfære af imødekommenhed, men uden at have aftalt noget som helst. Pengene blev liggende på bordet.

Da jeg kom hen til Brønsteds, meddelte jeg min tante, at det ikke var utænkeligt, at professor Ege ville aflægge os en visit, enten i aften eller måske i morgen, for jeg regnede bestemt med, at den forsigtige lille mand ville foretage en eller anden form for kontrol. Og meget rigtigt, klokken syv ringede det på døren. Jeg lukkede selv op og bød smilende Ege indenfor. „Jeg ventede Dem,“ sagde jeg.

Fra den dag og måneden ud havde jeg næsten daglig min gang hos Eges. I familiens store spisestue med de smukke, kinesiske møbler sad de jødiske flygtninge, der ventede på videre transport. Sommetider var stuen vrimlende fuld af større og mindre børn, der tumlede sorgløse rundt, trak skuffer ud af høje, lakerede kommoder og lavede ekvili-

bristiske øvelser i dem. Vibeke Ege, der selv var moder til en række børn og snart ventede endnu et, gik smilende og rolig rundt i dette virvar, og hvis en eller anden søgte at tæmme de små vandaler, sagde hun: „Åh, lad dem dog ...“ Og henvendt til mig: „Herregud, man ved jo ikke ...“ Nej, man kunne aldrig vide, hvilken skæbne de gik i møde.

Jeg spurgte en dag Ege om, hvordan han dog kunne holde rede i alle disse menneskeskæbner, finde frem til dem, kontrollere om de nu *var* fundet, og om de var blevet sat lykkeligt i land i Sverige. Ege trak en skuffe ud i sit skrivebord og pegede på en række kort. Det var et kodekartotek, der ved en eventuel razzia kunne bortforklares som rent videnskabeligt, sagde han.

Det lykkedes mig at skrabe endnu nogle større beløb sammen, i to tilfælde så store, at jeg bad Ege om selv at cykle, ja cykle! ud til giverne og hente dem. Det drejede sig bl.a. om lampefabrikant Søren Madsen og trikotagefabrikant Hansen på Lyngbyvej, i en nyopført fabrik, tæt ved de samme bygninger der nu huser den jødiske Carolineskole. Søren Madsen blev jeg henvist til af min „ariske“ halvsøster, Janna Warberg Schou, der selv havde solgt sin eneste kostbarhed, en brillantring hun havde fået af en tysk-jødisk læge, Zechendorff, som kom til Danmark allerede i slutningen af trediverne, men var så letsindig at tage tilbage til Hamborg i et eller andet ærinde. Han blev hensat i en KZ lejr, hvor han angiveligt døde af et hjerteslag. Søren Madsen havde aldrig set mig før, og jeg var overrasket over, at han straks tilbød mig et femcifret beløb. Jeg ville ikke selv tage imod det. Fabrikant Hansen fandt jeg frem til gennem Jørgen Clewins kone, der var ansat som sekretær derude. Jørgens forældre var mine nære venner fra mit første ægteskabs magre år på Rolfsvej, og det var naturligt, at jeg aflagde dem et besøg.

Hvorom alt er, Ege besteg sin cykel, hentede pengene og kvitterede her som ved andre sjældne lejligheder med at

overrække sin sidste bog med dedikation i lidt kryptiske vendinger. Stolt var jeg, da jeg modtog et eksemplar ved min endelige afrejse, med følgende dedikation „Til fru Ina Haxen med min allerbedste tak fra Deres hengivne Richard Ege“. Og bogens indhold var efter omstændighederne af praktisk nytte. Den hed „Rationel Kost og Rationeringen“, med undertitlen „Hvad koster Vitaminerne og de øvrige Næringskrav“.

Men snart lod man mig vide, at nu var det økonomiske problem ikke mere noget problem, jeg kunne indstille min besværlige virksomhed. I midten af oktober var udskibningen både velorganiseret og solidt finansieret. Alligevel kunne jeg ikke få mig til at vende tilbage til Århus, før alt dette var lykkeligt overstået og mine racefæller fundet frem og bragt i sikkerhed. Vibeke Ege var ængstelig for, at jeg skulle komme noget til, for ifølge Nürnbergerlovene var jeg jo belastet – og desuden, blev jeg grebet sammen med en flygtningetransport, ville mit svenske pas ikke kunne redde mig. Selv gik hun altid med sit eget pas i tasken, det fremgik heraf, at hun var født von Schalburg, et navn der havde god klang i tyske øren.

Jeg fik beskedne opgaver, kom til at fungere som en slags *kurer*, hentede forfulgte fra deres skjulesteder og bragte dem hen til Eges. Her kunne jeg sommetider få brug for en taxa, og Vibeke Ege udleverede mig en liste, hvor de „upålidelige“ bilers numre var anført. Det var forresten ikke mange.

Det gjaldt både Richard og Vibeke Ege, at de i denne usikkerhedens periode, hvor rygter svirrede, og ingen turde stole på tyske meddelelser, hvor et særligt stikkerkorps arbejdede med at finde frem til ulykkelige, rådvilde og hjælpeløse jøder, der endnu holdt sig skjult, det gælder begge disse to, at de i en helt ufattelig grad bevarede deres ro, venlighed og koldblodighed. Deres tryghed smittede af på

alle os andre, og tilsyneladende hørte hele Rockefeller instituttets biokemiske afdeling til „staben“. Det siger sig selv, at hvis man var bange eller behersket af katastrofefantasi, kunne man ikke, og burde man ikke, tage del i den slags arbejde under bestættelsen. Eges brugte i begyndelsen alle deres egne opsparede midler til transporterne, uden dengang at ane, om de nogensinde ville få dem tilbage. Overfor den amerikanske forfatter *Harold Flender* har Eges søgt at gøre rede for motivet til deres indsats: „Vi hjalp jøderne, fordi det betød, at vi for første gang i vores liv gjorde noget meningsfyldt,“ sagde Vibeke Ege. „Der er blevet talt så meget om, hvor taknemmelige jøderne burde være overfor deres ikke-jødiske landsmænd, fordi de reddede deres liv, men jeg mener, at danskerne burde være akkurat ligeså taknemmelige mod jøderne, som gav dem en chance for endelig at udrette noget meningsfyldt. Det var for engageret rent personligt, og kunne aldrig komme vidunderlig tid. Jeg tror ikke at vi nogensinde har følt os så lykkelige. Vores virksomhed gav os en speciel følelse af samhørighed. Vi stod sammen. Intet steds blev vi afvist.“²¹

Jeg kan ikke sige, at jeg følte det på samme måde. Jeg var for engageret rent personligt, og kunne aldrig komme af med følelsen af fortvivlelse over, at noget så modbydeligt skulle overgå mine racefæller. Ved enkelte lejligheder blev jeg så opbragt på mine ikke-jødiske landsmænd, at jeg ikke kunne skjule det. Min tro på den af min fader engang så foragtede sionisme styrkedes i den måned. Selvfølgelig skulle jøderne, ligesom araberne forlængst havde fået det, have deres eget land i den gamle tyrkiske provins.

En ulyksalig begivenhed i Gilleleje, hvor ca. to hundrede jøder, som var skjult på kirkeloftet, blev stukket og taget af Gestapo, blandt dem adskillige, der ikke var „Volljuden“, gjorde os betænkelige ved dr. Bests bekendtgørelse (se s. 54). Kunne man stole på ham? Eller var det som tid-

ligere kun ordskvalder til benefice for Svenningsen? Der verserede rygter om, at nu skulle al jødisk ejendom konfiskeres. Da situationen en dag blev drøftet over tebordet i Eges lille hyggelige *salon*, hvor hjælperne daglig samledes, fremlagde jeg en tanke, jeg havde syslet med i nogen tid. Jeg ville være i stand til at få en pålidelig erklæring om tyskernes intentioner, hvis jeg henvendte mig til *Ejnar Vaaben* (se s. 15), som nu havde en chefstilling ved det danske nazistiske blad „Fædrelandet“. Han boede i Birkerød, og jeg var ikke bleg for at tage ud til ham. Ideen blev betragtet med velvilje, men også med ængstelse. Kunne man stole på en gammel nazist? Og hvis jeg nu blev overrumplet og anholdt, hvordan ville man så få kendskab til det? Burde jeg ikke have en eller anden „body-guard“ med?

Jeg fremstillede selv min body-guard, den tidligere (se s. 47) omtalte roer. Han var mere end villig.

Spærretiden var blevet ophævet allerede den 6. oktober. En aften tog vi fredsommeligt med toget til Birkerød. Her blev Peter Gotfredsen posteret i passende afstand fra Vaabens kønne, lille hus, og jeg ringede på døren. Våben selv lukkede op. Jovist huskede han mig, og hans glæde ved at se mig var aldeles uskrømtet. Stuen jeg kom ind i var smuk og hyggelig, jeg husker, at der var varmt og rart. Grete Vaaben ville byde mig te, men jeg afslog, ikke for at være uartig, men ved tanken om min bodyguard ude i den kolde oktoberaften. Vi gik til sagen uden omsvøb, men jeg kunne ikke lade være med først at lufte min harme og sorg over, at det var endt sådan med dem. Vaaben sagde forlegen og næsten undskyldende: „De ved jo, hvor vanskeligt vi havde det den gang. Nu kan jeg endelig give min familie en sorgløs tilværelse ...“ Her indskød Grethe Vaaben tørt: „Økonomisk sorgløs, ja ...“ og Vaaben tav. Så kom vi til mit ærinde: ville det være muligt for ham at skaffe mig besked om dr. Best's egentlige hensigter med jødeaktionen? Hvor vidt ville han gå? Kunne man stole på hans

budskab til direktør Svenningsen? Han havde jo tidligere faret frem med oplagt løgn. Og Vaaben kunne sikkert forstå mit eget dilemma, han kendte min jødiske afstamning, og nu var jeg kommet hertil fra Århus for at spørge ham til råds.

Vaaben syntes glad for min tillid og lovede mig beredvilligt at skaffe pålidelige oplysninger om de tyske planer, han skulle allerede næste dag møde dr. Best. Men hvor kunne han så finde mig i København?

„Det kan jeg ikke fortælle Dem,“ svarede jeg efter at have tænkt mig lidt om.

„Stoler De ikke på mig?“ snerrede Vaaben, pludselig hvid af vrede, og hamrede sin knyttede næve i bordet.

„Det tør jeg simpelthen ikke,“ svarede jeg dæmpet. „Det drejer sig jo også om mine værtsfolks sikkerhed, og Deres brev kunne jo falde i forkerte hænder ...“

Vaaben sprang op og gav sig til at gå frem og tilbage i stuen med tunge støvletramp og rynket pande. Grethe sad stadig tavs.

„Godt,“ sagde han endelig. „Sig mig så, hvordan De har tænkt Dem det.“

Vi blev enige om, at han skulle lægge et brev til mig i kiosken på Kongens Nytorv. Jeg rejste mig for at tage afsked. Grethe Vaaben var stadig bleg og tavs. „Kan De dog ikke prøve at komme ud af dette her, mens tid er?“ spurgte jeg. Vaaben svarede stille: „Det er allerede for sent.“

Tre dage efter hentede jeg mit brev. Min bodyguard holdt fra afstand øje med, om jeg blev skygget – det blev jeg ikke. Dr. Best havde overfor Vaaben udtrykkeligt erklæret, at de den 5. oktober af ham selv afstukne retningslinjer skulle overholdes: ingen arrestation af halvjøder eller „Mischlinge“ (yderligt fortyndede raceblandinger), heller ikke af arisk gifte jøder. Jødisk ejendom ville ikke blive konfiskeret, i hvert fald ikke af tyskere. Vaaben tilføjede,

at han var fuldkommen sikker på at vi kunne stole på disse oplysninger, og at Best var bekymret over den harme, aktionen havde vakt.

Vaabens oplysninger holdt faktisk stik. Mellem de arisk gifte heljøder, der blev i landet, var professor Erik Warburg,²² der ikke lod sig skræmme af noget som helst, end ikke af et likvidationsforsøg fra danske hipofolks side.²³ Mellem dem, der vægrede sig ved at flygte, var min farmor Henriettes halvsøster, Rosette Levin. Oldemor Nathan ægtede efter sin mands selvmord en grosserer Levin. Tante Rosette, som var firs år, sad ved bridgebordet i pension Fønss i Tårnbæk, da hun blev taget af en tysk patrulje. Og den hundredårige fru Texière ville heller ikke nedværdige sig til at flygte. Venner fik hende skjult på professor Rovsings klinik på Dosseringen, hvor hun blev resten af besættelsen, hvad alle og enhver syntes at have haft kendskab til. I hvert fald havde folkeviddet travlt; for hver gang særligt voldsomme drøn af sabotage rungede gennem natten, sagde man: „Nåda, nu er gamle fru Texière nok på spil igen!“ .

Fra min kureretid er enkelte episoder blevet stående i erindringerne. En af mine første opgaver blev at opsøge en familie på det yderste Nørrebro og bede dem om at forholde sig i ro, de ville blive hentet samme aften. Jeg blev lukket ind af en ung kone, der virkede meget oprevet, hun talte iøvrigt min barndoms tungemål, skånsk. Intet under, at hun var oprevet. Hendes ægtefælle og en lille søn var blevet deporteret til Tyskland, de var blevet afhentet, mens hun selv var inde på det svenske gesandtskab for – ligesom jeg selv havde gjort det – at hente et svensk pas. Da hun kom tilbage, var hendes gamle, syge moder, svensk statsborger, alene tilbage i lejligheden. De to fortvivlede kvinder blev hjemme, i det forfængelige håb at de på en eller anden måde kunne få manden og barnet fri. Men en

stikker i huset angav dem til Schalburgfolkene, der havde indfundet sig aftenen forinden. Den gamle kone som lå tilsengs efter et hjertetilfælde, blev brutalt revet ud af sengen og „smidt hen i en krog“, og begge fik ordre om at følge med omgående. „Men vi er svenske statsborgere!“ råbte den unge frue fortvivlet og hentede de svenske pas frem. „Det kan ethvert jødesvin komme og sige,“ var schalburgfolkenes reaktion.

„De ville ikke tro mig,“ tilføjede hun forarget, „før en af deres officerer kom herop, og han kunne i det mindste læse.“

En aften kom jeg op til et sympatisk gammelt russiskfødt ægtepar, der sad hos en revisor Hansen i Lipkesgade og ventede på at komme afsted. De var venlige og rolige tiltrods for en ikke helt almindelig skæbne. De havde haft en lille, vistnok urmagerforretning, og da pogromen satte ind, kom en svindler og overtalte dem til at sælge ham forretningen, så ville han, hvis de udbetalte hele salgssummen, altså overlod ham forretningen gratis, skaffe dem til Sverige. Han gav dem billetter til Randers. Der ville de blive afhentet og sendt afsted fra en havn i Østjylland. Men ingen hentede dem i Randers, og der stod de, penge-løse, i en fremmed by. De vidste ingen anden råd end at gå til politistationen, hvor de til alt held faldt i gode hænder. De blev kørt til København, og nu sad de altså her og ventede. Jeg sludrede med dem en times tid, og den gamle dame forærede mig et jiddisch digt, hun havde skrevet mange jiddische sangspil for amatører, sagde hun. Digtet var trykt med hebraiske bogstaver, som jeg her, med skam at melde, så for første gang. Jeg kom til at holde helt forkert på dette dokument, og digterinden lo hjerteligt: havde jeg ikke lige fortalt dem, at jeg selv var jøde?

I en korridorlejlighed i Blaagaardsgade hentede jeg en kroget gammel kone, hun var meget mørk og virkede lammet og forskræmt. Men efterhånden tøede hun lidt op og

betroede mig på sit gebrokkne sprog, at hun var kogekone.

„Jeg tror,“ sagde den forslidte unge arbejderske, der husede hende, „jeg tror, at hun af forfærdelse over det, der nu sker, helt har glemt de danske ord, hun havde lært. Vi kender ellers ikke hinanden, men jeg vidste jo, at hun boede her ved siden af, og så hentede jeg hende ind til mig. Men det værste var, at jeg ikke anede, hvad jeg skulle stille op med hende! Så gik jeg til min sygekasselæge, men han ville slet ikke blandes ind i noget, han smed mig nærmest ud. Så måtte jeg betro mig til en arbejdskammerat, og hun gik til *sin* læge, og nu ser det jo ud, som om det lykkes – ak Gud, sikke noget lort det hele!“

Vi fik den gamle kone i overtøjet, jeg hankede op i hende, og vi spadserede arm i arm hen til Eges. Hun var så tilhyllet, at ingen kunne skimte hendes træk, og jeg – ja, jeg var jo så arisk af ydre. Vi vakte ingen opsigt.

En dag telefonerede Margrethe Møller og bad mig komme hen i Malmøgade. Hun havde gennem bekendte fået en håndværker Gellin (en broder til harmonikavirtuosen) og hans ganske unge søn til opbevaring. Vi drak te sammen og talte om sagerne. Var de nervøse, så skjulte de det godt. Vi passerede hyggeligt og muntert. Dagen efter skulle jeg hente dem hos Margrethe og få nærmere direktiver af hende. Jeg havde taget den tidligere omtalte, næsten urimeligt blonde student fra Århus, Svend Schmidt Nielsen med. Det var hen på aftenen og ganske mørkt, da vi begav os afsted, og da de to herrer Gellin ikke så mere jødiske ud end jeg selv, resolverede jeg, at vi simpelthen skulle tage med sporvogn ud til Christianshavn, hvor de skulle afleveres i en beværtning. Vi entrede den mørkelagte forperon, hvor vi stod bagved vognstyrreren og talte utvungent sammen. Jeg fandt beværtningen, som lå på et hjørne og så ganske uanselig ud. Vi gik gennem det røgfyldte lokale hen til buffeten, og her spørger jeg, som jeg har fået be-

sked om af Margrethe, efter „hovmesteren“. Ingen af gæsterne syntes at ænse os. Man viser os ind i et tilstødende rum, døren var skjult bag et mørkerødt draperi. Her forsvinder Gellin'erne op ad en trappe, Svend S. N. og jeg absenterer os. Af en eller anden grund, måske i håb om en kop te, tager jeg min ledsager med til Brønsted. Det skulle jeg ikke have gjort. For netop denne aften var professor Georg Hevesy²⁴ og hans kone blevet indkvarteret hos Brønsted. De virkede overordentligt nervøse, og jeg fandt det hensigtsmæssigt at trække mig tilbage efter en ganske kort passiar. Jeg syntes bagefter, at min optræden havde været uheldig, måske lidt for frejdig, når de nu var så tyngede af deres situation.

En dag bad fru Ege mig om at køre ud til et rækkehus på det yderste Frederiksberg, hvor jeg skulle bede „nogle damer“ om at holde sig parat til afhentning et nærmere bestemt klokkeslet samme dag. Til min forbavselse blev døren åbnet af Agnete Fog Petersen, søster til Inger Warming, der var gift med Fridericias bestyrer af gården på Mols. Deres moder var født Frænkel og en kusine til Fridericia. De var altså halvjøder, – i virkeligheden hel-jøder – og lignede alle moderen.

„Næh, det var da morsomt!“ sagde Agnete leende og trak mig indenfor. „Men hvordan i alverden kunne du dog vide, at vi var her?“

Hertil svarede jeg, at det vidste jeg faktisk heller ikke. Et par af hendes søstre kom mig kvidrende imøde og fortalte ivrigt, at de sad og ventede på en „kurer“. Jeg afleverede min besked, og sagde tøvende, at det muligvis var mig, der var kureren „i hvert tilfælde en af dem, for jeg kommer kun med den besked, at I vil blive hentet idag.“

Efter en times tid blev de kørt bort i bil af en meget tavs og bleg ung mand. Jeg var unægteligt forbavset, da jeg efter endnu en times tid genfandt dem i Eges store spi-

sestue, sammen med andre ventende flygtninge. Kunne jeg ikke ligeså godt have hentet dem selv? Nå, en gang imellem gik der vel kludder i dispositionerne. Dette skete i hvert fald den dag, den helt store flygtningetransport over Stevns skulle finde sted.

Senere har jeg fået fru Eges beretning, hun tog selv med derned. En af de transporterede har givet mig *sin* version. Fejlen var, at altfor mange såvel flygtninge som redningsfolk var implicerede i dette foretagende. Modstridende ordrer blev udstedte, det kunne være endt som drama, ligesom i Gilleleje, men her blev de alle mirakuløst reddede.

Fra min side tog historien sig sådan ud: Jeg havde fået besked om at hente først en kvinde, så en mand, og få dem bragt til Blegdamshospitalets store kapel, kun få minutter fra Eges. De var begge to skjult hos familier på Østerbro. Jeg syntes det ville være sikrest og mest fornuftigt at gå til fods, og hentede først den ene, som jeg parkerede hos Brønstedts, så den anden, der blev holdt skjult i en buntmagerforretning. Jeg foreslog min tante, at vi skulle tage hver sin flygtning under armen og gå til fods til Blegdamshospitalet, hvor det var meningen, at vi skulle ankomme, da besøgstiden begyndte.

Min tante var tydeligvis grebet af situationen. Og da de to fremmede var anbragt, kom min ellers meget forbeholdne onkel og skænkede os et glas vin. De to fremmede talte dårligt dansk, men var kultiverede og behagelige mennesker. Da tiden var inde, vandrede vi fire afsted, forrest gik min smukke, spinkle tante, ivrigt konverserende fru X, en fyldig, rødblond wienerinde. Bagefter kom vi andre to, også samtalende, jeg tog min ledsager under armen. Vi vakte aldeles ingen opsigt på Blegdamsvej, og det tog os kun et kvarters tid at spadsere hen til hospitalet, hvortil vi ankom, som vi skulle, midt i besøgstiden, hvor mennesker myldrede ind, og vi druknede i mængden.

Indenfor porten tog vi afsked med min tante, og vi tre

fandt frem til det store kapel. Det var allerede næsten fuldt. Mine to protegeer fandt omtrent med det samme bekendte.

Et par unge læger gik omkring der inde og gav urolige børn og andre der trængte til det beroligende midler. Da det hele så ud til at trække i langdrag, blev det besluttet at hente mælk og brød til de sultne børn, og professor Warburgs datter, som dengang var 17 år, og jeg ilede frem og tilbage mellem kapellet og et hospitalskøkken.

Pludselig blev jeg råbt an af min wienerinde, der talte livligt med en jævnaldrende, mørkøjet dame. De så glade ud, og måtte dele deres glæde med mig: nu var de ikke mere helt alene mellem fremmede. De var gamle veninder og klassekammerater fra Wien, men havde ikke set hinanden i næsten 25 år. Begge var flygtede efter „Anschluss“²⁵. Den lyse var døbt og katolik, den mørke stadig mosaisk trosbekender. „Men det skal ikke skille os ad,“ sagde den lyse, „for når alt kommer til alt, er vores Gud dog den samme!“ Den mørke så spørgende på sin veninde. Så lo hun lidt, nikkede op mod kapellets store figur af den korsfæstede, der hang omtrent lige over dem, og sagde: „Og hvad man end vil mene – vi er dog begge lidt i familie med ham, der hænger deroppe.“

En stille, bleg, yngre mand sad på en bænk sammen med sin kone, der så så fortvivlet ud, at jeg flere gange havde været på vej hen til dem for at spørge, om jeg måske kunne hjælpe med noget. I det jeg nu gik forbi igen, tog manden tilløb og kaldte mig derhen. På et noget gebrokkent dansk fortalte han mig følgende: familiens fiskehandler, som boede i det lidt triste kvarter ved Nordre Frihavns-gade, havde huset dem lige siden pogromen begyndte. Da de blev hentede, havde man sagt dem, at de intet, absolut intet måtte tage med sig, og de måtte derfor efterlade en lille taske, hvor de havde pakket „det nødvendigeste“. Men denne taske rummede, sagde manden undseligt, „en me-

get nødvendig ting“, som hans kone nu havde hårdt brug for.

Jeg cyklede straks afsted og fandt fiskehandleren kun ti minutter derfra. Han lyttede til mig med skummel mistænksomhed, og tilkaldte omsider trevent sin kone. Jeg gentog min besked: i det unge pars håndtaske skulle der ligge „en nødvendig ting“, som man havde bedt mig om at hente. Hvad det var? Ja, det havde jeg ingen anelse om. Fiskehandlerkone var mindre mistænksom. Hun var bevæget og oprevet. „Fru NN havde jo lige fået en lille,“ sagde hun, „men de turde ikke tage barnet med ...“

Hun tog mig ind i den lille lejlighed bagved butikken, hentede en meget lille suitcase og åbnede den. Mellem ægteparrets beskedne beklædningsgenstande lå, foruden et par sølvskeer og gaffler, en sugelas, et instrument af den art mødre med for meget mælk tømmer brysterne med. Her var den nødvendige genstand! Ak, det kunne en af de unge læger jo have ordnet.

Da jeg nu så, hvor lille tasken var, foreslog jeg dem at lade mig tage den med. Men den brave fiskehandler var stadig mistænksom, hvad man kun kan prise ham for. „Jeg vil ikke spørge Dem, hvor De nu kører hen,“ sagde han. „Men kan jeg stole på Dem?“ Jeg forstod, at det var sølv-tøjet, han tænkte på og foreslog, at vi skulle tage det fra og deponere det hos fiskehandleren. Men hans fornuftige kone protesterede: „Nej, det går ikke. Så vil NN jo tro, at enten vi eller fruhen her har stjålet det ...“

Da jeg ankom med den lille paptaske smilede ægtemanden blegt. Hans kone derimod var stadig tavs og forstenet, og jeg gav lægerne et praj om at se til hende.

I en ambulance ankom et meget ungt par med et spædbarn; de syntes ganske uanfægtede af situationen og fortalte mig smilende deres historie: de var begge berlinerjyder, og blandt de halvvoxne børn der sidst i trediverne var kommet til Danmark som *chalutzim* (se s. 46). Da be-

sættelsen kom, havde de begge to arbejde på en fynsk gård, og her fødte den unge kone sit barn først i september 1943. En af de første oktoberdage kom distriktsjordermoderen kørende i sin bil i rasende fart helt op til gården, hvor hun for ind til de to: „Skynd jer – en stikker har angivet jer! om lidt kommer de og henter jer – hurtigt ind i bilen!“

De kom afsted, som de gik og stod, og blev kørt til Odense sygehus, hvor hele den lille familie blev indkvarteret. „Og de var alle så flinke imod os – de sørgede for, at vi fik vores tøj!“

I Odense blev de afhentet af en student fra København. Færgeoverfarten mellem Nyborg og Korsør var gået let og smertefrit. Denne strækning var naturligvis et problem, for færgerne var som regel tæt besat med tyske soldater. Men de unge havde nydt turen. „Meget hyggeligt,“ sagde den unge far. I København blev de indkvarteret „hos studenter“, og disse studenter havde minsandten vasket bleerne for dem.

Ligesom andre af de flygtninge, jeg mødte, og som jeg syntes var værdigt trængende, fik også disse to en lap papir med til min far i Malmø. Han tog sig særlig af dem. Først efter krigen fik jeg at vide, at de hed Paul og Rosel Katzenberg og var havnet i Helsingborg. De bor der endnu, selv om den egentlige hensigt med redningen fra Tyskland og deres landbrugsuddannelse jo var, at de skulle til det, der dengang endnu hed Palæstina.

Samtidigt med at der stadig ankom nye flygtninge, begyndte det at tynde ud i kapellet. Smågrupper blev kaldt sammen og ført ud gennem en bagdør. Alligevel trak det hele urimeligt i langdrag, børnene blev mer og mer urolige, og der kom gang i uddelingen af beroligende midler. Der var en lille fyr på et par år, som intet kunne slå ned. Hans ulykkelige mor gik fortvivlet frem og tilbage med ham og tyssede på den stakkels unge, hvis jammer naturligvis også

ophidsede de andre børn. En ung læge, der skulle afsted med et hold, overlod frøken Warburg og mig en flaske, som han bad os om at administrere, men med en advarsel: „Dette middel er temmelig stærkt,“ sagde han og tilføjede grundende: „De almindelige midler synes ikke at virke på de jødiske børn. Men vær varsomme med dette.“ Vi stillede flasken i et hjørne af en højsiddende hylde.

Hen på eftermiddagen gav jeg den skrigende lille dreng en forsvarlig skefuld mikstur. Jeg husker endnu hans mors mørke øjne, fulde af fortvivlelse, alligevel smilede hun undskyldende. Drengen faldt endelig til ro.

Pludselig opstod der røre i den lille gård udenfor kapellets bagdør. Jeg gik nysgerrig derhen, og hørte en af lægerne sammen med en hospitalsportør skælde en taxachauffør hæder og ære fra. Chaufføren var blevet betænkelig, da han så, hvad slags passagerer han skulle befordre, han nægtede pure at „ha’ noget med det at gøre“. Lægen snerrede bleg mellem sammenbidte tænder: „Forsvind så – men hvis der siver noget ud om dette her, skal vi nok finde Dem – mærk Dem det!“ Manden forsvandt. Det løb mig koldt ned ad ryggen. Det var første gang, jeg hørte om likvidationer af angivere, stikkere. Senere, langt senere, havde jeg som gæst en eftermiddag i mit århusianske hjem den mand, under hvem likvidationsafgørelserne kom til at sortere. Han kaldte sig selv, lidt for spøgefuldt efter min mening, for „den offentlige anklager“.²⁶ Der lå, det skulle jeg altså senere sande, alvor bag truslerne mod den vrangvillige chauffør.

Omsider var kapellet tømt for flygtninge. Frøken Warburg (dengang var man ikke uden videre du’s) og jeg kom i snak med en ung læge. Til vores rædsel konstaterede vi, at vi alle tre havde givet den skrigende lille dreng en skefuld af den bedøvende mikstur. Men fru Ege, der syntes at holde alle tråde i sin hånd, kunne nogen tid efter forsikre mig, at alle var kommet over, at alle var i live. Jeg klam-

rede mig til troen om, at hun havde ret. Kun ved denne ene lejlighed følte jeg mig bange, virkelig bange og oplevede for første gang søvnløse nætter.

Da jeg nogle dage efter aflagde en af de sædvanlige tevisiter hos Eges, fik jeg at vide af en højt bertoet medarbejder, daværende amanuensis Egon Hoff Jørgensen, at de var gået under jorden. En anden af de betroede, professor Brandt Rehberg²⁷ hvis institut grænsede op til Eges, var meget gæstfri mod mig i disse dage. Hans tante, kaldet „Pang“ – for sådan, på fynsk, havde hun udtalt *Pan* i I. P. Jacobsens digt – var min moders veninde helt fra barndommen på Erikshåb. Det knyttede, og Brandt Rehberg fortalte mig uden tøven, at de opholdt sig på hotel *Nordland*. Dette hotel havde en af byens fornemste restauranter. Og da min mand Ole Haxen, en dag kom fra Århus for at se, hvordan det var gået mig, inviterede vi Brønstedts til middag der, et rimeligt sikkert sted, for trods værtens og hans søns (den berømte madkunstner Eiler Jørgensen) udtalt nationale sindelag, hændte det naturligvis, at højtstående tyske officerer frekventerede stedet. Min mand henstillede til mig at blive endnu et stykke tid, i hvert fald oktober måned ud, i København. Der var hverken hele eller halve jøder tilbage i Århus på det tidspunkt. Min familie var så generøs at ville huse mig tiden ud.

Alligevel forsøgte jeg at genere dem mindst muligt med min tilstedeværelse. Kun sjældent indtog jeg et måltid der, udover morgenteen. Ingen af os to damer fik lov til at blande os i opvasken. Min af studenterne – på grund af sin arrogance – frygtede, men af alle kvinder elskede onkel stod med forklæde på og skyllede servicet af under varmt, rindende vand. I modsætning til sin kollega og nabo, professoren i hygiejne, der nok kunne finde på at tørre et fugtigt lommeterklæde på radiatoren, var „onkel magister“, som vi niecer stadig kaldte ham, besat af bakterieskræk. På dette tidspunkt af besættelsen var det forbudt at have

varmt vand i private husholdninger, men dette forbud gjaldt åbenbart ikke Rockefellerinstitutterne og andre lignende institutioner.

Min tilværelse var på ingen måde tynget af de opgaver, Eges og andre kunne pålægge mig. Jeg opsøgte mine venner, var som regel inviteret ud til middag, færdedes nu og da blandt studenterne på Nordisk kollegium, hvor jeg altid kunne få det sidste illegale blad at se, og hvor jeg ved to lejligheder blev indkvarteret i et af de forladte værelser, hvis beboere var „under jorden“. Honi soit qui mal y pense. I de tider var alt tilladt. Det var da min onkel og tante tog på week-end. Jeg kunne ikke lide at sove alene i det store hus, der jo ligesom Fridericias lå så nær ved Frimurerlogen, eller som den nu kaldtes „Schalburglogen“, at skuddene og skrigene også nåede over til os.

Nordisk Kollegium var en institution udelukkende beregnet på mandlige studenter. Jeg var derfor en smule ilde tilmode, da en student en nat rev døren op og lidt hæsbæsende meddelte mig, at Hal Koch var på „værelsesinspektion“. Nå, der var jo ikke andet at gøre end at trække dynen godt op om ørene og foregive dyb søvn. Der kom imidlertid ingen inspektion.

Mellem dem jeg opsøgte og jævnligt besøgte var min „ariske“ familie, min søster og hendes mand i Bagsværd og min moder i Hareskov, som nu i over tredive år havde været skilt fra sin jødiske mand og var gift for tredje gang med en udmærket hr. Müller, sognefoged i Hareskov. De var, til min lettelse må jeg tilstå, begge dybt rystede. Lettet var jeg, fordi hun som så mange ikke-jøder med et forlist ægteskab med en jøde i hvert fald ikke gik om med en mer eller mindre krypto-antisemitisk lille djævel i blodet. Nu sagde hun beslutsomt: „Hvis du skulle blive taget af tyskerne, så er jeg parat til at sværge på, at du ikke har en dråbe jødisk blod i dine årer!“

„Men har jeg da ikke det?“ spurgte jeg nysgerrigt, og med vage erindringer om jødiske fastres forbavelse over dette blonde, blåøjede barn. Det var jo stik imod de mendske arvelighedslove.

Min letsindige moder slog øjnene ned. „Jeg ved det faktisk ikke,“ sagde hun. Men jeg har dog ved adskillige lejligheder som ganske lille hørt hende sige lidt fortrædeligt til sine søstre: „Åh, S. er nu osse kommet til at ligne jøderne ...“ Tja, sådan er det at være „notabene-barn“. Jeg forklarede min moder betydningen af dette udtryk.²⁸ Så spurgte jeg hende om, hvordan hun dog havde kunnet bære over sit hjerte at rejse fra os, at efterlade sine to små bastarder i Malmø, i et ungarlehjem, noget dengang ganske uhørt. Lidt forlegen svarede hun: „Ja, ser du, det var jo sådan, at i 1905, da vi kom til Malmø, kunne svenskerne ikke fordrage danske, for Norge, som de lige havde mistet, fik en dansk prins som konge. Og jøder har de jo aldrig kunnet lide. Det var ikke til at udholde, forstår du nok.“

Der var lyspunkter i alt det sørgelige. Foruden selskabeligheden mellem gode venner husker jeg småbegivenheder, der kastede lys over den „almindelige“ danskers holdning i de dage. Jeg kom på cykel gennem Ryesgade på vej til Margrethe Møller – det var dengang jeg skulle hente Gellins – og punkterede. Det var omtrent lige udfor et cykelværksted, og jeg bad så bønligt om at få den lavet omgående. Cykelsmeden så mig an, så gik han igang, og da cyklen var i stand, så han til siden og sagde lidt forlegen: „Det koster forresten ikke noget idag.“ Ved andre lejligheder afsløg chauffører at tage imod betaling når passagerernes identitet var iøjnefaldende. I Frit Danmarks tidligere omtalte Hvidbog²⁹ skriver højesteretssagfører Eyvind Møller: „Og heldigvis blev det ikke ved protesterne ... Hele den danske befolkning fra den almindelige arbejdsmand op til de ledende personligheder i Danmark stod i enig harme så

endrægtigt, som den danske befolkning nogensinde har stået ...”

Det er naturligvis en overdrivelse. Men sådan virkede det i hvert fald dengang også på mig. Et enkelt eksempel: den verdensberømte forfatterinde, Sally Salminen og hendes mand, maleren Johannes Dührkop, tog et otte måneders jødisk barn til sig, da de unge forældre flygtede til Sverige. Det samme gjorde ifølge Leni Yahil, adskillige fiskerfamilier i Gilleleje og andetsteds.

Allerede en af mine første dage i København blev jeg vidne til et optrin, der bar vidnesbyrd om denne almindelige harme. Jeg kom på min cykel gennem Skindergade og kørte lige ind i et større opløb. Der skimtedes en tysker-vogn, og næsten lige bagved den en af politiets udrykningsvogne. Nogle danske betjente gik ubeslutsomt frem og tilbage. Jeg gik hen til en ung betjent: „Hvad er der på færde?” spurgte jeg, og han svarede, hvid af vrede: „Det er Schalburgfolkene, som er her efter en jødisk skomager, der er blevet stukket af et eller andet svin – og så har naboerne tilkaldt politiet – men hvad kan *vi* gøre? De sataner! Ja, jeg har nu aldrig brudt mig om jøder, men dette her kan vi faneme ikke finde os i!”

Forhåbentlig blev skomageren reddet på en eller anden måde. Sandsynligt er det ikke. Efter tysk ordre måtte *tyskere* ikke tiltvinge sig adgang til jødiske hjem. Men intet forhindrede de danske schalburgfolk i at slå døre ind.

Der var i de sidste dage mange af de såkaldte statsløse jøder, eller jødiske familier, der på et sent tidspunkt var strandet i Danmark, der skulle hjælpes. For dem havde det naturligvis været særlig svært at finde frem til en redningsmulighed, og for os var det svært at finde frem til dem. Mange flakkede om i skovene omkring København eller brød ind i ubeboede sommerhuse, hvor de i heldigste tilfælde blev fundet af velvillige indfødte. Tragedier ud-

spilledes, selvmord var også en udvej.⁸⁰

Jeg har ovenfor omtalt, at jeg undertiden gav værdige trængende et lille brev med til min fader i Malmø. Jeg ved ikke hvormange, der opsøgte ham. Men til at begynde med havde han sine egne tre søskende boende. Andre hjalp han efter evne. Husholdersken frøken Agda Pehrsson, blev sat på sit liys prøve. Hun havde, på grund af dårlige nerver, taget stillingen hos en enlig herre. Trods alt blev hun hos ham i tredive år, lige til hans død.

Han var naturligvis også bekymret for mig, om hvem han ikke vidste andet, end at jeg måtte være impliceret i en eller anden form for hjælpearbejde. Gennem sin ven, Erik Pallin (se s. 57) fik han sendt meddelelser til samtlige politimyndigheder langs med den svenske kyst fra Falsterbo til Göteborg om at tage vel imod mig, dvs., at man ikke skulle internere mig i en lejr, hvis jeg ankom, men få mig sendt til Malmø. Dette kom mig til gode, da jeg selv, en december nat 1944, måtte tage turen i fiskerbåd fra Sæby til Göteborg. Men det er en helt anden historie. Jeg fik dog oplevet hvordan flugten fornemmedes også af den, der blev hjulpet og sejlet over i dølgsmål.

I slutningen af oktober var det hele ved at ebbe ud. Jeg stod en eftermiddag i den egeske spisestue, ubeslutsom og lidt mismodig. Der var i realiteten ikke mere for mig at lave, jeg måtte tænke på at tage hjem til Jylland igen. To herrer, lidt ældre end jeg selv, trådte ind sammen, og vi faldt i snak. Så vidt jeg husker var den ene grosserer Weeke. Da jeg lod dem forstå, at jeg var på falderebet, ikke til Sverige, men til Århus, prøvede de ivrigt at overtale mig til at flygte til Sverige i stedet. Jeg fik en fornemmelse af, at de, ligesom jeg selv, begyndte at føle sig arbejdsløse. De behøvede ikke at nære bekymringer i den retning. For takket være oktobertransporterne over Øresund var en række pålidelige ruter blevet oprettet, som se-

nere skulle komme forfulgte modstandsfolk og andre, der var i fare for likvidation som hævnakt fra hipofolkenes side, til gode. Alt i alt var der ved krigens afslutning godt tyvetusind flygtninge i Sverige, alene fra Danmark.

Da jeg nu ikke var til at hugge og stikke i med hensyn til flugt, fjernede de to herrer sig. Lidt efter trådte den navnkundige rigsdagsbetjent Nyskov Andersen ind og så sig søgende omkring. Jeg spurgte, om han søgte nogen? Ja, sagde han tøvende, „jeg skal ha en lille familie afsted fra Kalkbrænderihavnen klokken 14. Selv tager jeg de tre i en taxa, men jeg mangler en ledsager til de andre tre ...“ Han betragtede mig undersøgende, vidste godt hvem jeg var. Jeg tilbød mig henrykt, og fik straks udleveret en mor og hendes to halvvoxne børn, en ung pige og en stor dreng. Hvis disse tre var nervøse, så skjulte de det godt. Men det gælder iøvrigt alle de racefæller, jeg i de dage fik nærmere kontakt med, at de var beherskede, venlige og undertiden også spøgefulde. Jeg oplevede ikke et eneste tilfælde af hysteri, selv om der kunne være gode grunde til det. Ikke alle hjælpere var så heldige som jeg, viste det sig senere. Jeg vil mene, at det kan have været deres – hjælpernes – egen nervøsitet og hysteri, der har smittet. Men, der er naturligvis brådne kar i alle lejre:

Nu fik jeg af Nyskov A. et rids på en lap papir. Jeg turde ikke røbe, hvor lidet kendt jeg var i hovedstaden, og at Kalkbrænderihavnen var et for mig aldeles ukendt begreb.

Først skulle jeg naturligvis forvise mig om, at den tilkaldte taxa ikke var en af de „upålidelige“. Hvis det var tilfældet, skulle jeg lade ham sætte mig af i stik modsat retning af havnen og få fat i en ny. Jeg husker nu kun dunkelt den besked jeg fik, for Nyskov krøllede omgående papirlappen sammen, holdt den hen over et askebæger og satte en tændstik til. I de tider måtte man kunne holde såvel navne som adresser og telefonnumre i hovedet.

Med min lille familie kørte jeg fra Juliane Mariesvej til en bestemt ejendom i Hjørringgade. Der skulle jeg permittere bilen, gå ind i opgangen med mine tre racefæller, tælle til fem og tyve, og så spadsere ud i verden med dem. Vi gik to og to, først moderen og jeg, så de to søskende i passende afstand. Efter nogle minutter passerede vi gennem en viadukt, endnu et par minutter – og kajen jeg søgte lå foran os. Omkring halvtreds meter længere fremme lå der ganske som der skulle en fiskekutter med det opgivne nummer og tøffede så småt.

Det var højlys dag, vejret var stille og smukt. Vi nåede hen til kutteren, hvor en mand stod og syslede med et eller andet på dækket. Han så op, nikkede. Så trippede moderen ned ad det lille landgangs bræt, vi tog smilende afsked, og hun forsvandt ned i kahytten. Jeg slentrede de to unge i møde, da vi passerede hinanden, sagde jeg: god rejse. Lidt efter var også de ombord, da jeg efter endnu nogle skridt vendte mig om, var de i hvert fald ude af syne.

Der var ikke et menneske at se. Men i det jeg gik forbi en pakhusgavl, dukkede Nyskov frem, og vi slog følge. Båden tøffede stadig, men med en anden lidt stærkere lyd. Vi så os tilbage, og meget rigtigt, nu var den på vej ud af havnen. Snart havde den rundet molen. Jeg drog et suk af lettelse. Nyskov så smilende ned på mig. „Jeg er aldrig rolig, før jeg ser båden på vej ud af havnen,“ sagde han. Vi gik rask videre og nåede gennem Nordre Frihavsgade Trianglen, hvor vi blev enige om at sætte os ind på café Odin og få en kop kaffeerstatning og en sludder om tingene og om os selv. Han betroede mig, at han var rigsdagsbetjent, men havde taget sygeorlov „på grund af dårlige nerver“!

Hos Eges kom vi lige til te'en og aflagde beretning. Mellem de tilstedeværende var foruden Eges sekretær, Ruth Bredsdorff, også en læge, hvis navn, husker jeg ret, var

Christensen, og så vidt jeg forstod, var han på en eller anden måde knyttet til instituttet og i hvert fald en af de højt betroede medarbejdere ved de vanskeligere transporter. Han lod et par bemærkninger falde om nogle af sine sidste klienter, som jeg i min åbenbart dengang hypersensitive tilstand opfattede som antisemitiske. Af de andre opfattedes de som vittigt-ironiske. Men jeg kom med en temmelig skarp bemærkning: „Synes De man kan være bekendt at gøre nar af mennesker i nød?“

Vibeke Ege og Ruth Bredsdorff vekslede et blik og drejede samtalen ind på mere neutrale emner. Der var planer om, nu ved afslutningen af virksomheden, at holde en lille fest. Det lød lovende. Lidet anede jeg, at netop i det øjeblik sad Peter P. Rohde, som jeg dengang slet ikke kendte, i det Bredsdorffske hjem, hvor han var blevet indkvarteret efter sit ubejlejlige opbrud fra Hanne Plums Haraldsgave (se s. 45).

Jeg hørte i de få dage, der var tilbage før min hjemrejse, ikke en lyd om den berammede fest.

Senere har jeg forstået, at mange, måske de fleste af hjælperne, ligesom foran nævnte dr. Christensen, betragtede flygtningene som noget fremmedartet, i hvert fald ikke som helt rigtige danske, og her skelnede man ikke, som „vikingejøderne“ (de gamle, mere eller mindre assimilerede familier) mellem disse og de sent indvandrede, de, der ikke helt mestrede det danske sprog. For redningsfolkene var det eins Bier, de var fremmede, men de var også danske, de var forfulgt af fjenden, tyskerne og af de forhadte danske nazikorps, og derfor skulle de hjælpes.

Der var ikke mere for mig at lave i København. Vibeke Ege forsikrede mig med stor varme over afskedste'en i den lille dagligstue, at *hvis* jeg eller min familie nogensinde skulle komme i behov for luftforandring, så ville hun sørge for den sikreste og mest pålidelige luksustransport. Ri-

chard Ege rodede op i hendes altid lidt forpjuuskede hår, kaldte hende kærligt for „jomfru tidsfordriv“ og forærede mig den ovenfor omtalte bog. I nogen tid efter min hjemkomst korresponderede jeg med Vibeke Ege, hun hjalp et halvt års tid efter en af vores venner, senere højskoleforstander Harald Grønberg over, og forsynede ham med femhundrede kroner, fortalte han bagefter. Han var ikke involveret i modstandsarbejde, men skulle likvideres af danske hipofolk; det var, hvad man dengang kaldte for „clearing-mord“. Senere, tredive år senere, skulle det vise sig, at jeg var gledet totalt ud af Vibeke Eges erindring. Men hvad – noget lignende skete for mit eget vedkommende med hensyn til den gode giver, fabrikant Søren Madsen, som jeg, kun tolv år efter, traf i den kinesiske ambassade. Han kom hen til mig og nævnte sit navn, og jeg sagde glad: „Åh, så er De jo en ven af min lille søster og hendes fader – Dem har jeg altid så gerne villet møde!“ – Søren Madsen lo højt. „Jamen, vi *har* da mødt hinanden før – husker De ikke det? Det drejede sig om noget med flygtninge ...“ Jeg var ved at gå i jorden af skamfuldhed, nu huskede jeg. Men dengang i 1943 – alt var så fortumlet, man mødte så mange. Og for Vibeke Ege var jeg en lille brik i det store spil, for mig var den måned i oktober det store spil og Vibeke Ege dets centrum.

Rejsen hjem blev ikke opløftende. Jeg kom i kupé med to århusianere, vores tandlæge Hulgaard og øjenlæge Sander Larsen. Foruden os var der i den første klasses kupé endnu een passenger, en meget smuk yngre dame, som luftede udtalt nazistiske synspunkter, da en samtale omsider kom i gang. Rejsen varede i de år tolv timer. Den unge dame og øjenlægen fandt hinanden i fælles intens antisemitisme. Jeg fordybede mig i min bog. Omsider vendte tandlægen sig til mig, han havde stiltfærdigt protesteret overfor de to andre, og sagde: „Hvad siger *De* til alt detteher?“

Jeg slog min bog i og sagde arrigt: „Jeg synes, det er noget fordrukkent sludder, og forresten er jeg selv jøde.“ Den unge kvinde studsede, målte mig fra øverst til nederst, så sagde hun: „Hvad De er eller ikke er, kommer ikke det smør ved!“

Hulgaard indskød, synlig forskrækket og udglattende: „Nåe, så vidt jeg ved, er De jo kun halvjøde, og arisk gift ...“ Øjenlægen studerede mig interesseret: „De skal ikke være bekymret, for De ser jo ikke spor jødisk ud. Men vær De glad for, lille frue, at De er gift med en god, dansk mand!“

Jeg skiftede tavs kupé, og noget efter sluttede Hulgaard sig til mig. Vi talte om alt andet end jøder. Hvad jeg havde foretaget mig i den oktober måned i København, fik han ikke at vide. Men jeg – jeg havde pludselig en levende følelse af, hvordan det føltes at være jøde.

Illegalt arbejde i Århus 1943-44

Det var selvfølgelig dejligt at være hos børnene igen. Men det var ikke let at falde til ro i denne provinsby, som nu forekom mig et hul af kedsomhed. Ingen af vores omgangskreds anede noget om, hvad jeg havde oplevet, det kunne ikke fortælles, og ingen ville forstå det, selvom jeg fortalte. Det hed sig, at jeg havde været på rekreation på grund af dårlige nerver, og det forstod man da så udmærket. Alt var ellers nogenlunde ved det gamle, kun jeg var ikke mere den samme kone, der i begyndelsen af oktober tillidsfuldt drog afsted til København sammen med skræddermester Posin.

Musikaftrnerne begyndte igen, og jeg syntes, at min „Stradivarius“ lød så dejligt i vores jammerlige lille kvartet. Sammen med den hørfarvede, kvartjødiske Henrik Abrahams, dengang leder af statens institut for talelidende og en imponerende klaverbokser, spillede jeg Mendelsohn, Beethoven, Hændel og Kreisler. Der blev danset i Studenterforeningen og i de private hjem. Hos skrædder Dietz Olsen – kvartjøde – på Banegårdspladsen fik jeg syet smukke, lange selskabskjoler trods stofmangel og penge-mangel. En dag var hans næse knækket, han havde været i slagsmål med „antisemit“, som han sagde. Jo, Aarhus kunne godt abstrahere fra begivenhederne på verdensscenen, og det skulle man også kunne. Under Vietnamkrigen havde et forhenværende modstandsblad som overskrift et forarget „OG SÅ DANSER DE I SAIGON“. Hvad det gjaldt om, og måske især for de i modstandsbevægelsen

involverede, var faktisk at leve så normalt som muligt, så længe som muligt. Den der altid luskede fordægtigt om, sådan som det så ofte fremstilles på film, var et klart offer for mistænksomhed. Jo, vi dansede også i Århus – smilets by.

Men jeg følte mig rastløs. Var der virkelig ingen i Århus, der kunne bruge mig? Efter nogle naive uforsigtigheder i min første københavnertid, som lykkeligvis ikke fik følger af nogen art, følte jeg mig nu „experienced“. Men hvordan kunne jeg komme i kontakt med den århusianske modstandsbevægelse? Var kampen mod nazismen måske ikke en opgave, jeg i højere grad end nogen anden burde tage del i? Leni Yahil (se s. 80) peger i sit digre værk på, at kun få jøder tog del i modstandsbevægelsen, hun nævner kun tre navne: Uri Yari, David Sompolinsky og mig. For det første tror jeg, at der har været flere. For det andet ved jeg, at de etablerede modstandsfolk gik udenom jøderne, alene fordi disse, efter sigende, skulle være mere udsatte på grund af deres ydre. Og endelig tror jeg, at de jøder, der på en eller anden måde var med i oktober 1943 og i årene forinden, følte, ligesom jeg iøvrigt selv har gjort det, at deres indsats i forhold til andres var for beskeden til at blive nedfældet i erindringer. Det er naturligvis et forkert standpunkt. Ligesom jøder i Israel har givet bevis for, at de er gode soldater, mener jeg også, at jøder i modstandsbevægelsen burde vise flaget.

Min uvirksomhed kom ikke til at vare længe. En dag i begyndelsen af december blev jeg ringet op af Gustav Hermansen,³¹ som allerede i slutningen af trediverne havde købt en lille gård i Alken ved Mossø. En tilsyneladende forsigtig mand, der yndede at udtrykke sig i forblommede vendinger. Nu bad han mig om at møde sig „tilfældigt“ samme eftermiddag ved mørkets frembrud – og det brød tidligt frem i december måned – inde på Bispetorvet i År-

hus centrum.

Da jeg på vej fra det lille motortog nærmede mig Bispetorvet, så jeg ham vandre frem og tilbage, og jeg tænkte: hvad mon der *nu* er i vejen – er han rendt fra Margrethe? Af en eller anden grund kunne jeg aldeles ikke sætte ham i forbindelse med illegalt arbejde. Det skulle vise sig at være en helt forkert vurdering.

Hermansen tog mig under armen, og mens vi vandrede rundt om Domkirken, betroede han mig, at han „... men det ved du naturligvis ikke noget om, men jeg har lidt med Secret Service at gøre“. Jeg lo højt og respektløst og sagde, at den måtte han længere ud på landet med. Hertil svarede han surt og en smule sammenbidt: „Jamen det er skam alvor. Og sagen er, at jeg gerne skulle have en mand anbragt et eller andet sted i nogen tid. Han kommer fra København og har allerede været indkvarteret tre forskellige steder i løbet af 14 dage, men folk er jo så latterligt nervøse. I har god plads, kan I tage ham? Han skal arbejde i Århus, derfor kan jeg ikke anbringe ham hos os i Alken. Hvis I kan huse ham, kommer han i aften. Han kalder sig Poul Rasmussen og foregiver at være ingeniør. Naturligvis er hans identitetskort falsk, men jeg må ikke røbe, hvem han er. Men han er en kendt personlighed i københavnske kulturradikale kredse ...“

Jeg var lamslået af forbløffelse. Endelig fik jeg, og gennem Hermansen³², en chance, endelig var jeg *indenfor* igen. Nu var det min tur til at huse en forfulgt, ligesom jeg selv havde fundet husly hos frygtløse københavnere. Selvom jeg måtte forvente ballade derhjemme, sagde jeg omgående *ja*, naturligvis havde vi plads. Min daværende mand syntes, i grunden meget fornuftigt, at med tre mindreårige børn og en husassistent skulle man ikke „rode sig ind i noget“.

Den 15. december 1943, en ualmindelig kold og sur tågedag, ringede det hen under aften på min dør. Det var

en mandag, og jeg var netop kommet hjem fra den ugentlige frokost i Vejlbj præstegård. Iført datidens sædvanlige dragt, uldne, mørkeblå slacks og en solid sweater, løb jeg ned for at lukke op. I det klamme decembermørke udenfor stod der en høj, rødmosset mand i en aldeles besynderlig mundering: den sorte, imiterede pelshue, altfor stor, hang omtrent ned over hans fremspringende blåfrosne næse. Under den tynde, lysegrå, falmede og slidte overfrakke sås et par mørke, sribede benklæder, det var den slags man bar til den såkaldte „city-dress“. Altsammen, fik jeg senere at vide, arvestykker efter journalisten Georg Gretor. Under armen bar han en hvid skotøjsæske, det var hele hans bagage. Jeg skal her give ordet til Peter P. Rohde selv – for ham var det – sådan som han har skildret det første møde med sin tilkommende kone. Det skulle i enhver forstand blive skæbnesvangert for ham – thi en konsekvens blev hans første møde med *sionismen*, mens jeg på min side for første gang mødte en kommunist.

Om det for os begge to så betydningsfulde møde skriver Peter P. i sin erindringsbog „Midt i en isme-tid“, s. 95 ff.:

„Mens jeg boede hos Bredsdorffs³³, kom kontakten med partiet endelig i stand. Jeg fik en dag besøg af Eigil Larsen, „Hesten“³⁴, min gamle kammerat fra Horserød, og han kunne fortælle, hvordan der nu endelig blev disponeret over min person. Jeg skulle tage til Århus og straks ved ankomsten opsøge en tandlæge Jensen, i hvis hjem jeg ville møde „en gammel ven“, som havde en speciel opgave til mig ...

Jeg kom til Århus midt i november, glad ved tanken om endelig at komme igang med et eller andet. Hos tandlæge Jensen mødte jeg Elias Bredsdorff. Han havde forladt sit job som seminarielærer i Vordingborg, var gået under jorden og arbejdede nu som rejsesekretær for Frit Danmark i Jylland med fast bopæl i Århus. For tiden hed han Mortensen og kaldte sig fotograf. Selv fik jeg tildelt et par navne

til at bruge ved forskellige lejligheder: der hvor jeg blev indkvarteret, var jeg ingeniør Rasmussen; skulle jeg kontakte partikammerater, var jeg dr. Jakobsen. Min gamle ven, Elias, var anbragt i Århus for at reorganisere den nylig oprevne Frit Danmark-gruppe, herunder bladarbejdet. Det var åbenbart her, jeg skulle sættes ind. Som rejsesekretær var han bestandigt på farten, og efterhånden kom Århus til at hvile på mine skuldre.

De første fjorten dage kneb det med at finde en nogenlunde varig bopæl. Efter fire forskellige, kortvarige indkvarteringer fik jeg endelig udleveret en adresse i Risskov udenfor Århus, og en isnende decemberdag ringede jeg på døren til det store, røde murstenshus, der lå på en skråning omgivet af lave fyrretræer. Jeg følte mig temmelig våd og forkommen i min tynde, slidte overfrakke, men den modtagelse jeg fik, forsonede mig lidt med det illegale livs åbenbart endeløse flakken fra sted til sted. „De er måske fru Haxen?“ spurgte jeg tøvende, da døren gik op. To varme hænder greb om mine stivfrosne og trak mig ind i en lille spisestue, hvor tørvene brændte lunende i det nødkomfur, der var sat op. „Men – kan du da slet ikke kende mig?“ spurgte min nye værtinde i en tone, der var lidt for høj, mens den unge pige forsvandt gennem køkkendøren. Så tilføjede hun hviskende: „Jeg har fortalt vores husassistent, at De er en gammel ven af huset – vi må altså hellere sige du med det samme. Mit nom de guerre er Sjums.“

Senere på aftenen sad vi ved Juncker-pladejernsovnens oppe i pejsestuen, det føltes, at den ikke blev varmet op hver dag, og vi holdt kun nødtørftigt varmen takket være den hyldetoddy, der åbenbart hørte til husets ritual. Malerierne på de groftpuddede hvide vægge var gode; der var en Othon Friez og et af Scherfigs store ørkenmalerier, der dækkede næsten hele den ene væg ved siden af pejsen. Den var sat ud af funktion og våde tørv sydede i Junckerovnen. „Vi kan ikke få brændsel“, forklarede min nye

værtinde. „Vi er ikke hamstrere.“ – Det var frygtelig koldt, men alligevel greb jeg mig i at håbe, at mit ophold her ville blive af *lidt* længere varighed end de andre dæk-adresser ovenpå min nyvundne frihed.

Vi talte om Århus, mit virkefelt. 'Vi kalder os Smilets by', men faktum er, at her smiles ikke ret meget ...“ Det lød besk og harmonerede dårligt med hendes blide væsen. „Jamen jeg er sgu ikke blid,“ svarede hun. „Jeg er jøde. I det mindste halv, ja, ellers regner jeg ikke med brøker mere. Jeg prøvede på at identificere mig, da jeg var i København i oktober. Jeg blev sionist.“

Jeg kom i tanker om den diskussion jeg kort før min afrejse havde overværet hos Ruth og Peter Bredsdorff. „Du er vel ikke den fru Haxen, der var en slags kurér hos professor Ege?“ spurgte jeg. Fru H. hentede en grå bog fra reolen, det var Richard Eges „Rationel kost og Rationeringen“ og slog den op. Der var en tilegnelse med Eges karakteristiske skrift: Fru Haxen med min allerbedste tak fra Deres hengivne Richard Ege. „Det er en rigtig udmærket bog netop nu, så det var betænksomt af Ege at forære mig den, men jeg har nu aldrig set på mig selv som 'kurer'.“

Jeg fik efterhånden Sjums' oplevelser i København i oktober fortalt. Senere skrev hun på opfordring af Jørgen Hæstrup Frit Danmark-gruppens historie i Århus, som hun oplevede den ... Jeg havde aldrig haft det såkaldte jødiske problem nær ind på livet, og det, Sjums fortalte mig om, hvordan det var at være jøde, kom unægteligt til at præge mit senere livsløb, herunder den protestholdning jeg måtte indtage, da mit parti, det kommunistiske, efter krigen afslørede en evident antisemitisk holdning. Det er vel muligt, at jeg havde fulgt parolerne, taget skyklapper på som så mange andre, hvis jeg ikke havde fået kendskab til problemet indefra ...³⁵

Hvad Peter P. Rohde ikke nævner i ovenstående skildring af sin entré i mit hjem er indholdet af „den diskus-

sion" han overværede i det Bredsdorffske hjem i slutningen af oktober 1943. Ruth Bredsdorff var kommet hjem fra Eges og havde fortalt, at der havde været en ganske voldsom debat om min person: skulle jeg, eller skulle jeg ikke med til afskedsgildet? Man havde til sidst resolveret, at det skulle jeg ikke. For der var nogen, der partout ville have lov til at fortælle „uartige“ jødehistorier, og det kunne man jo ikke, hvis jeg var til stede!

Jeg følte ikke et gran af bitterhed, da Peter P. betroede mig, hvorfor min hjemsendelse var foregået i en slags Nacht und Nebel, mens de andre feterede hinanden. Min beundring for Eges var usvækket, og jeg var tilfreds med, at min person havde været under debat i det hele taget. Men det gav mig anledning til at give min senere ægtefælle en ganske elementær forklaring på, hvad sionisme var. Det ord havde han aldrig før hørt. For ham eksisterede der intet „jødeproblem“. Han havde under hele sin opvækst boet i hus sammen med familien Hertz, Hertz garveri og skotøjsfabrik, hvor hans far var garvermester, uden nogensinde at skænke det en tanke, at familien var jødisk. Som sådan blev den ikke omtalt i hans hjem.

Men da hans danske partikammerater afslørede sig som antisemitiske medløbere under Slanskyprocessen i Tjekslovakiet i 1952 og processen mod Moskvalægerne i 1953, sagde han fra – dog herom senere. Foreløbigt kun dette, at hans protest overfor den utvetydige stalinistiske antisemitisme affødte lange og drøje meningsudvekslinger i dagspressen, hvori også jeg tog del, og her kan jeg passende indskyde, at jeg af en nu afdød modstandsmand, medlem af Frihedsrådet, på tryk fik at vide, at jeg, der under besættelsen sad i Sverige og „hyttede mit skind“ (underforstået qua jøde) hellere skulle holde min bøsse når det drejede sig om modstandsfolk. Jeg har aldrig haft det med at hytte mit skind, og skal derfor i det følgende ganske kort fremstille mine aktiviteter i den periode, der strakte sig fra

december 1943 til december 1944.³⁶

Det er på min races vegne, jeg fordyber mig i, eller lader andre kort referere mine aktiviteter, dengang jeg ikke „sad og hyttede mit skind“ i Sverige. Niels Aage Nielsen skriver således i „Århus under besættelsen“: „... Redaktionen, der havde ført en omflakkende tilværelse, fik fast tilholdssted hos ingeniør Haxen i Risskov. Fru Haxen blev samtidigt en slags redaktionssekretær ... Budstikken nåede altså i løbet af 1944 sin endelige form ...“ (s. 251). Peter P. Rohdes fremstilling er lidt mere detaljeret. „... I det store, røde murstenshus på skråningen mod Rolighedsvej fik „Frit Danmark-ledelsen“ et roligt arbejdsår fra begyndelsen af december 1943 til 2. december 1944, vistnok den længste tid en bladgruppe med så mange aktiviteter har kunnet arbejde uforstyrret på et og samme sted. Her kom Elias Bredsdorff hver formiddag for at drøfte gruppens anliggender og den politiske situation, for at aflevere forholdsordrer og retningslinjer fra hovedledelsen i København. Hertil sendte Mogens Fog sin „Frit Danmarks Nyhedstjeneste“ og hertil bragte post Andersen og post Karlsen hver morgen boksens indhold fra posthuset på den anden side af vejen ... hertil kom også Outzes „Information“ og hertil blev hver stump af likviderede stikkeres eje bragt, sorteret, registreret ... I husets store havestue samledes en gang om ugen en lille håndfuld betroede folk, der bragte nyheder fra byen til brug for „Århus Budstikke“, et stencileret blad, der som undertitel fik „Frit Danmarks Nyhedstjeneste“. Efter redaktionsmødet stencilerede Sjums og jeg på hver sin maskine det efterhånden omfangsrige blad, der i sin velmagtstid havde et oplag på henvend en halv snes tusind eksemplarer. Midler til papir og duplikator skaffede Sjums, der havde kendskab til en række af byens pengesterke patrioter. En anden af mine bedste medarbejdere, Knud Brix, kom også daglig i huset. Han var dengang statsvidenskabelig student, men allerede modstandsvete-

ran, antog dæknavnet Krøyer og påtog sig de dristigste opgaver med mod og opfindsomhed, parret med den største koldblodighed. Krøyer kom med våben, penge, nyheder, han etablerede kontakt med gestapofolkene på universitetskollegierne, der var beslaglagt af det tyske politikorps. Den samme uforstyrrelige ro fandt jeg også hos Sjums, hvad enten vi beordrede hende til at skaffe et større beløb til en ny duplikator eller at køre med pistoler i cykelkurven til kommunistkammeraterne M. og K. i signaltjenesten, eller da hun påtog sig det yderst hasarderede foretagende at få to ganske unge belgiere, der var svømmet i land på den jydsk vestkyst fra et tysk marinefartøj, bragt i sikkerhed i Sverige. De voldte os mange kvaler.“

Udfra et racemæssigt synspunkt, eller: standpunkt var det et godt år. Efter oktober 43 var der ikke mere tale om nogen form for mobning i det selskabelige liv, og selvsagt ikke i den lille Frit Danmarkgruppe. Alligevel skal endnu et par episoder med, selv om de hører til småtingsafdelingen: da Peter P. Rohde ved et uheld blev taget af Gestapo, beordrede hovedledelsen i København mig afsendt til Sverige. Rohde blev, som Niels Aage Nielsen meget rigtigt skriver, udsat for en meget hård behandling. Fra en allerede i juli arresteret kommunist og kontaktpand, D.H., formentlig udsat for en lignende behandling, havde Gestapo såvel hans dæknavne som hans identitet; han havde iøvrigt været skygget i måneder, og man vidste ganske nøje, hvor han havde haft sin gang. Men som de fleste dygtige kriminalfolk ønskede Gestapo at vente, indtil byttet kunne blive virkelig stort, og arrestationen skyldtes altså en fejltagelse. Efter tre dages hårdt forhør opgav han lærer Grønborgs grønne villa, som efter at lærerparret var henholdsvis i Sverige og under jorden i København, var blevet overtaget af Frit Danmarkfolkene, og hvor han dengang havde slået sig ned. Villaen blev sprængt i luften som den første i Århus. Et stærkt forskønnet Rie Nissen foto

af min person blev beslaglagt, og tilbragte resten af besættelsen i rammen på et stort Hitlerbillede i netop det Gestapokontor, hvortil Rohde hentedes om natten til forhør af Kriminalrat Grönwold, senere tortur af grønthandler Quist fra Grenå. Quist kaldte sig Peters, og blev likvideret, efter at en anden Peters havde måttet lade livet.

Jeg påtog mig opgaven at få de sidste to Frit Danmark numre inden jul ud på den sædvanlige ugedag, og flakkede om fra sted til sted med min skrivemaskine og mine stencils. Nogle dage før afrejsen havde jeg brug for at anbringe min syv-årige datter nogle timer, mens jeg på Amtssygehuset udfærdigede de sidste falske identitetskort, bl.a. et til mig selv. Efter braget fra den Grønborgske villa var det svært at finde opholdssted. Den gode, solide vognmand fra Risskov kørte os til fru ingeniør J. som boede i Risskov. Hun brast i hysterisk gråd: „Hvorfor har du også rodet dig ind i alt det? Det er også kun, fordi du er jøde!“ – Jeg kunne ikke dy mig: „Og hvis jeg havde nægtet at være med, så var det vel også, fordi jeg er jøde?“ – Karen J. gav os dog frokost. Så kørte vi videre til Amtssygehuset, hvis diakonisser var ganske frygtløse, når det gjaldt om at hjælpe. Mens jeg sad der og fremstillede de sidste kort, kom søster Gerda farende ind. „Gestapo er her på razzia!“ Og inden jeg kunne bremse hende, havde hun samlet alle mine kort og redskaber sammen og smidt dem under sin vippe-divan. Så for hun ud ad døren. Med besvær fik jeg løftet låget til den tunge divan, og liggende på maven fik jeg det hele halet frem, idet jeg tænkte: „Det er dog satans til stilling at blive taget af Gestapo i ...“ Men jeg kunne ikke udsætte søster Gerda for den risiko, at stoffet blev fundet hos hende. Under alt dette sad min lille pige stille og behersket. „Er det farligt, mor?“ spurgte hun, og jeg beroligede hende med et smil. Vi kom i overtøjet og gik ud på den øde gang. Ved en glasdør stod en spinkel diakonisse, jeg bad hende rekvirere en bil, og, sag-

de jeg, hvis Gestapo skulle vise sig, så var vi kun en lille patient med moder, der skulle hjemsendes. Alt gik vel, men da chaufføren spurgte, hvor vi skulle hen, måtte jeg tænke mig om lidt for længe. Til sidst opgav jeg lrsf. Lyngbyes adresse. Der var min mand „gået under jorden“, mens Lyngbye selv var taget på hotel (hans kone var i Sverige, se s. 48). Min mand forsvandt, og kun den unge husassistent, frk. Hansen, blev tilbage og tog sig omsorgsfuldt af os, gav os en dejlig middag og redte op til os begge to. Den nat sad jeg ved lille Sisses seng og reparerede hendes tøj. De to ældste børn, Harriet og Ulf, havde gjort Frit Danmarkfolkene så mange småtjenester, at vi allerede sommeren 1944 fandt det tilrådeligt at sende dem til min fader i Malmø. Udrejsetilladelsen skaffede major Kruse.

Næste morgen gik vi en tur ved den øde strand. Efter frokosten hentede min mand hende ind til Århus, hvor Knud Brix' fader stod parat til at bringe hende til „Sparretorn“ på Fyen, hvor han var godsforvalter, og hvor lille Sisse nu skulle „under jorden“. Selv tog jeg i skumringen med den lille okselæderstaske ind til hotel Royal, hvor Knud Brix ville give en god afskedsmiddag.

Det var besynderligt at sidde der mellem alle de tyske officerer og aftale de forskellige detaljer omkring min flugt: jeg skulle med aftentoget til Ålborg, der skulle jeg gå ud fra hovedbanegården, skrå over gaden til venstre med en avis under armen, ved en postkasse ville jeg så møde en mand „på cykel“. Da jeg havde fået disse direktiver, gjorde jeg et sidste forsøg på at blive fri for at eksporteres, jeg kunne jo ligesom så mange andre gå under jorden et eller andet sted. Brix svarede med et forlegent smil, at man ikke kunne komme udenom ordren fra hovedledelsen. Og så tilføjede han, lidt mere alvorligt, at jeg måtte ikke glemme, at tiderne var barske, at jeg kunne risikere den samme beslutning som den, vi havde modtaget fra hovedledelsen i København om nødvendigheden af

at likvidere belgierne (hvad jeg på det bestemteste modsatte mig), at jeg vidste for meget, man kunne ikke risikere, at jeg under eventuel tortur skulle røbe navne og steder. Jeg husker, at jeg lidt hed i kinderne svarede: „Tror du ikke, jeg kan holde til en smule tortur – jeg, der har født tre børn uden at sige så meget som *av!*“ – Men der hjalp ingen kære mor, desuden skulle jeg have ansvaret for en person, der var aldeles ukendt med det illegale livs realiteter, en overlærer Blom Salomonsen fra Skovvangsskolen. Brix havde fået oplyst, at han havde stået for tur til at blive „clearing-myrdet“ af danske schalburgfolk. De havde været efter ham på skolen, men takket være sin viceinspektørs ufattelige snarrådighed var han undsluppet morderne. Nu sad han i et værelse her på hotellet. Brix og jeg gik derop. En kollega var hos ham, alligevel virkede han meget oprevet. Brix' rolige væsen dæmpede ham dog straks ned.

Vi gik tilbage til vores bord. Jeg var i let forklædning, bar en mørk, bredskygget hat. Havde vi vidst, at der i Gestapos hovedkvarter, den tidligere danske politistation, lige overfor Royal, sad et overordentlig vellignende portræt af mig til daglig beskuelse, bl.a. af de folk, der nu måske sad omkring os, ville vi muligvis have valgt en anden restaurant. Men Brix ville gøre det så godt.⁹⁷

Brix gav mig et par opgaver i Sverige, jeg skulle overgive Erik Reske Nielsen⁹⁸ nogle nye aftaler og give en besked til professor Albert Olsen i Göteborg og opsøge Werner Gyberg⁹⁹ fra hvem Brix håbede at kunne få sendt nogle „sendere“ til Århus. Den foreløbige adresse i Guldsmedegade fik jeg også, og endelig en lille beholder med søsygetabletter, for det var en stormfuld decembermåned. – Det var naturligvis udmærket med disse nye opgaver i Sverige. Men hvad nyttede det allsammen, når den uduelige nye byleder, Strange P., aldeles „glemte“ at avertere min ankomst til rette vedkommende derovre? Det gav mig nogle yderst nedslående oplevelser.

Afrejse til Sverige, december 1944

Jeg skulle nu opleve på min egen krop, hvordan det var at være flygtning. Her citerer jeg igen dagbogen: „Udenfor Royal tog jeg afsked med Brix og kørte med sporvogn gennem byen til banegården, fandt min 1. kl. kupé, hvor Blom Salomonsen allerede var anbragt i hjørnet overfor mig. Ved vinduespladserne sad et par unge mænd i lange, sorte støvler (danske nazisters sædvanlige fodbeklædning), der straks vakte min mistænksomhed. Så meget desto større var min forfærdelse, da Blom Salomonsen straks gav sig til at jamre over denne pludselige afrejse, som var kommet ganske bag på ham: „Og De selv, frue, med mand og børn, og lige op under jul?“ – „Åh, jeg er allerede færdig med mine juleforberedelser,“ sagde jeg let, „desuden er jeg i Århus igen om et par dage.“ Og før overlæreren havde nået at give udtryk for sin forbløffelse, fik jeg plantet min fod diskret, men eftertrykkeligt ovenpå hans tæer, rejste mig og fik ham med ud i gangen, hvor jeg kort gav ham en lektion i hans nuværende tilværelses farefuldhed. Da toget kørte, satte vi os ind igen, og nu var det mig, der fik en lektion i det kristelige livs mysterier, og således samtalede vi livligt og naturligt lige til Ålborg.

I Ålborg gik alt programmæssigt. I den sparsomt oplyste banegårdshal, der var myldrende fuld af folk, kom jeg dog ud for en oplevelse, der gjorde os to flygtninge noget nervøse. En elskelig kollega af min mand banede sig vej gennem mængden hen til mig og råbte mit navn: Ina Haxen, Ina Haxen! hvilket naturligvis ikke var så heldigt,

hvis jeg, hvad der var sandsynligt, nu var efterlyst (der var, og skulle være, en grænse for hvor længe gestapofanger „holdt“ under tortur; ja, der var klare ordrer om, at *noget* skulle opgives, før ofret sanseløs plaprede ud med alt ...)

Jeg fik dog hilst på Holm Petersen og antydet, at jeg „havde forfærdelig travlt“. Et usikkert glimt af forståelse sås i hans ansigt. Blom Salomonsen rykkede mig nervøst i ærmet.

Ved postkassen blev vi afhentet af daværende cand. mag. Sloth Carlsen – senere historieprofessor. Dengang var han ligesom Peter P. Rohde medlem af DKP og arbejdede for Frit Danmark i Ålborg. Hvor Blom Salomonsen kom hen, ved jeg ikke. Men jeg blev af Sloth Carlsen bragt til et par dejlige mennesker, bygningsinspektør Packness og hans kone, hos hvem jeg fik lejlighed til at slappe af et helt døgn. En af de ledende jyske kommunister, Holger Vi-veke, var indkvarteret hos dem. De to aftener, jeg var i det Packnesske hjem, sad vi tre, to hele og en vordende kommunist foran kaminilden og drøftede politik. Familien anede ikke, hvem og hvad vi var, men jeg er vis på, at selv om de vidste, at de husede politiske modstandere, ville det ikke på nogen måde have svækket deres enestående gæstfrihed. Jeg er aldrig, hverken før eller siden, blevet så for- kælet, har heller aldrig trængt til det som den gang.

Den anden, og sidste morgen kom fru Packness med the på sengen og sagde: „Idag skal De videre – hvor gerne havde jeg dog ikke beholdt Dem lidt endnu!“

Og så kørte vi to flygtninge videre til Frederikshavn ... Min usædvanlige bagage bestod kun af lomme-tørklæde, kam, tandbørste og det falske legitimationskort (Kristine Mortensen), men i sidste øjeblik stak jeg også mit svenske pas ned foroven i strømpeskaf-tet, i passet anbragte jeg det sidste nummer af „Budstikken“ og carbonpapiret fra de sidste stencilark. Meget letsindigt! Men det skulle vise sig,

at dette carbonpapir i virkeligheden, ved ankomsten til Göteborg, var min eneste legitimation som „modstandsmand“.

I Frederikshavn tog jeg, trods Blom Salomonsens protester, to returbilletter til Sæby. Hvem vidste, om der var upålidelige, foran os, i billetkøen?

I Sæby blev vi bragt til tandtekniker Fabricius villa. Vi var ikke de eneste. Jeg blev den nat anbragt på en madras på gulvet i det overfyldte lille hus ... Næste formiddag kom der rygter om Gestaporazzia. De fleste af gæsterne forsvandt. Men jeg blev anmodet om at blive: „Vi sætter Dem i tandlægestolen, hvis der kommer besøg,“ sagde Fabricius. Det skulle senere vise sig, at de frygtede gestapofolk kun var kommet på frokostudflugt til Sæby hotel.

Ved mørkets frembrud blev jeg afhentet af en ung fisker, der førte mig til sit værelse, et hyggeligt kvistværelse i en villa ved havnen. Der fandt jeg en medflygtning, kaldet „Skipper“⁴⁰ Han måtte under jorden efter at hans skonnert Albatros – han var fra Mariager – var blevet opbragt af tyskerne, fyldt til randen med våben og ammunition, i Horsens havn ... Den unge fisker stillede en skål med æbler foran os, så gik han på recognosering, for der var, forklarede han, netop blevet anbragt en ny og temmelig skarptlysende lygte i havnen, og tilfældet ville, at den båd vi skulle med lå lige under lygten. Denne måtte altså uskadiggøres, for med mellemrum kom der vagtpatroljer på havnen – tyske, det gjaldt altså om at få os ombord mellem to sådanne besøg. Henad klokken en og tyve vandrede vi tre afsted over havneterrænet, hyggeligt sludrende, som om vi kun gik en aftentur, og vores unge ledsager sagde, mens vi gik: „Det er jo ingen sag at have med sådan ældre rolige folk at gøre – de unge sabotører kan være helt forstyrrede af nervøsitet ...“ – Jeg sendte en tanke til mine racefæller, jeg havde ikke set nogen af dem nervøse eller hysteriske i oktober 1943. Måske ligger det til racen at tage skæbnens tilskikkelser med sindsro? Det er jo, for jøders

vedkommende, ingen ende på tilskikkelser.

Som de sidste tumlede Skipper og jeg ned i den buldrende mørke lille kahyt. Vi famlede os frem, men stødte bestandigt på tavse menneskeskikkelser. „Ka' vi så få lidt lys!“ brummede den stoute Skipper utålmodigt. Han fik ikke lys, men derimod et frygteligt møgfald af en usynlig herre, der i en bramfri hvisken bad os holde kæft. Det var lærer Peters Lehm, medbringende kone og to småbørn, der var parkeret, viste det sig, bekvemt i fiskerens private køje. Vi, der netop havde passeret havneterrænet, vidste, at der ikke var en sjæl i nærheden; dette meddelte jeg utålmodigt og bad igen om lys, vi kunne jo ikke blive stående her, lige ret op og ned. Endelig blev en lommelygte tændt – det viste sig senere at den tilhørte en Randers Frit Danmark mand, sagfører Radich Johansen. De små lysglimt afslørede, at den diminutive kahyt var tæt besat, Skipper og jeg kunne lige trænge os ned i en krog af forstavnen – noget ubekvemt, men andre flygtninge, der i oktober 1943 har ligget som sild i en dåse under dørken ville have fundet os fordringsfulde. Det var faktisk en luksustransport. Vi var kun otte personer. Men hvorfor kom jeg da ikke af sted fra København i en af Eges transporter? Ja, efter det danske politis arrestation og deportering til Tyskland var det ikke uden risiko for en eftersøgt at tage over Storebælt, hvor nu tysk politi var udstationeret til granskning af legitimationskort.

Skipper og jeg hviskede sagte sammen. Igen et „hold kæft“ fra den vrede P.L. oppe i fiskerens rummelige køje. Endelig, ved to-tiden, kom fiskeren og hans medhjælper ombord. Det tog dem nogen tid at få motoren igang, og støjen fra den genstridige motor vækkede naturligvis den mindste af de to børn, der brast i hjerteskræende gråd. Nu tøffede vi ud af havnen, der var ingen grund til tavshed mere, og vrede mandsstemmer lod et par bramfri bemærkninger falde om, hvad i hede hule osv. det nu også lignede

at tage et spædbarn med på en transport af forfulgte sabotører? Hvasse replikker fløj hid og did i mørket under akkompagnement af barnegråd og motortøffen: „Hvad rejser De i det hele taget for, P.L.?” var der en eller anden der sagde. „Det er der jo ingen rimelig grund til.“

Skipper og jeg var tavse. Men da vi havde tøffet en stund, kom bådens skipper ned og tændte lys. Vi var udenfor havnen, og jeg nåede ikke at få sagt andet end: „... og må vi så få den vrede herre med børnene at se?” før en mægtig bølge sugede alle mine indvolde op i halsen og gjorde det af med enhver trang til kværlanteri for mit vedkommende. De lange decemberdønninger løftede den lille kutter op og ned i seje, sommetider rystende drag. I de næste tolv timer var jeg naglet til den smalle træbriks, mens den utålelige men søstærke P.L. på resten af turen teede sig som en veloplagt Willemoes ...

I dagningen beordrede fru P.L. og jeg de fire mænd op på dæk, og Skipper langede en spand ned til os to betrængte kvinder. Vi besørgede det fornødne, og Skipper tømte med venlig omsorg spanden. Vi var nu så nær svensk territorialfarvand, at de fire mænd blev på dæk, Skipper ville have mig med og erklærede, at nu var vi i smult vande. Efter nogen flakken om, så vi endelig kontaktbåden dukke op. Det var ud på eftermiddagen og endnu lyst, og kontaktbåden, en nordsøkutter, forekom mig enormt stor ved siden af den lille Sæbykutter, der vuggede op og ned, mens vi blev bragt fra borde. Gods – formentlig våben og blade – skiftede skib, og fra nordsøkutteren kom også et par politifolk, der skulle have været „med tilbage”. Det kom de ikke. Vi fik en lang passiar om forholdene i Danmark, som de havde måttet forlade skyndsomt i september ... Vi blev alle anbragt i komfortable køjer.

... I de første morgentimer nåede vi ind til Gøteborg. Det var endnu bælgmørkt. Vi blev, søvndrukne og lidt forkomne, af en ung, svensk tolder ført ind i en lille vagtstue på

den mole, hvor kutteren lagde til. Her skulle vi nu afvente en vis „Erikssons“ komme, og senere ville den danske såkaldte „konsul“, Gylding Sabroe, tage sig af os. Jeg gik udenfor i tågen. Den unge tolder spurgte, om jeg ikke var lykkelig over at være i et frit land? Jeg svarede ham venligt, men småsnøftende, for jeg var ikke lykkelig, på svensk, at jeg ikke var glad for noget som helst. Hvor kunne jeg være glad – med Peter i Gestapos kløer? Ville han komme levende fra det? Og min lille pige, Sisse?

„Er De svensk?“ spurgte toldereren forbløffet. Jeg havde slet ikke tænkt over, hvilket sprog jeg benyttede. Efter en tanketung pause sagde han beslutsomt: „Nu ska Ni inte säga mer, än Ni bryr Er om, till den där Eriksson, som kommer om en stund. Han är tämligen nazistisk, och rapporterar allt av intresse til Stockholm⁴¹.“ Jeg takkede, stadig på svensk, og gav straks meddelelsen videre til mine rejsefæller. „Lad os allesammen svare, hvis han spørger, at vi simpelthen længtes efter lys og tobak og gode film.“ Det gjorde vi, og „den där Eriksson“ var rasende. Os fik han ikke glæde af.

Lidt efter ankom Sabroe. Han tog hjerteligt imod os, og vi blev kørt ind til flygtningehotellet „Strand“, hvor vi straks blev ført til lægeundersøgelse, bad og aflusning! Jeg fik anvist et komfortabelt eneværelse.

Næste morgen samledes vi i hotellets lidt triste opholdsstue, hvor mærkeligt rastløse mennesker gik ud og ind, og hvor familien P.L. udmærkede sig ved straks at prente deres navne i den fremlagte gæstebog. Så skulle vi fotograferes af det svenske politi, og mens dette stod på, faldt det mig ind, at jeg jo var i besiddelse af et svensk pas. „Då ska Ni nog inte i förläggning,“ sagde politiassistenten. Kort efter blev jeg kaldt ind til en politikommisær Per Synnermann, som startede et blidt forhør. Med hr. Eriksson i frisk erindring var jeg venligt afvisende, hvad Synnermann slet

ikke tog mig ilde op. Han sagde sit navn. Det forekom mig, at jeg havde hørt det i Danmark? „Det är alls inte omöjligt,“ svarede Synnermann, og tøvende betroede jeg ham, at min illegale virksomhed nærmest bestod i fremstilling af blade ... Da samtalen var forbi, spurgte jeg, om han muligvis kendte til et par belgiske flygtninge, der var ankommet for en lille måneds tid siden? Synnermann svarede ikke, men trak sin skrivebordsskuffe ud og lagde en gul konvolut foran mig. „Känner Ni till det här?“ spurgte han nysgerrigt. Ja, det skulle jeg mene, svarede jeg, „jag har själv skrivit det ...“ – Det var den ledsageskrivelse, der gik over planmæssigt sammen med belgierne, og hvor jeg anmodede om at få spærret såvel dem som deres to danske piger forsvarligt inde. „Jag kunde inte begripa, vem i allvärden det var som satt inne i Danmark och skrev på svenska till mej,“ sagde han smilende.

Hjemmefra havde jeg fået et par opgaver. Jeg skulle kontakte Budstikke-veteranen Erik Reske Nielsen, Albert Olsen og Gyberg i Gøteborg, samt Erik Seidenfaden i Stockholm. Reske Nielsen og Seidenfaden skulle rykkes for en forklaring på udeblivelsen af det nyhedsstof, vi atter og atter havde ventet på i vores Budstikkeredaktion. Til Albert Olsen skulle jeg, i al elskværdighed meddele, at Arne Sørensen nu skulle betragtes som „stueren“, han måtte ikke mere omtales sarkastisk fx. i „Danskeren“.⁴² Og Gyberg skulle jeg anmode om de på s. 98 omtalte „Sendere“. Professor Albert Olsen kendte jeg fra Århus. Han var altså nu, med sin jødiske kone Agnete (se s. 98) og et par små sønner, idag henholdsvis rigtantikvar og boligminister, endt i Gøteborg. De kom begge omgående til mig på Strand, Reske Nielsen besøgte jeg i hans og hans kones logi. Det var altid spændende for en dansk flygtning i Sverige at spørge nyt hjemmefra.

Reske Nielsen erklærede forbløffet, at han med stor regelmæssighed havde afsendt avis-stof til os med kontakt-

båden. Men hvor var det blevet af? Det skulle senere vise sig.

Julen tilbragte jeg i Malmø hos min far og var lykkelig over at se mine to ældste børn igen. Den ti-årige Ulf gik i „jødeskolen“ i Lund, der blev ledet af Ruth Lachmann. Om det var på grund af hende, eller fordi den havde et overvejende antal af jødiske elever, den fik sit tilnavn, skal jeg lade være usagt. Den 16-årige Harriet havde skaffet sig et lille job.

Men i Malmø var der ikke plads til mig. De to børn og en nervesvækket faster – der ikke var tilsinds at ville vige sin plads for mig – var mere end tilstrækkeligt for såvel min far som hans hårdt prøvede husbestyrerinde, Agda Pehrsson. Min far fortalte om „en strøm af jøder“, der havde hjemsøgt ham i oktober 43 med hilsen fra mig, han havde tilsidst måttet „prioritere“, kunne ikke yde større hjælp. Jeg blev indlogeret på hotel. På grund af mit generobrede svenske statsborgerskab tilkom der ikke mig den sædvanlige flygtningehjælp. Jeg måtte se at finde en eller anden form for arbejde, enten i Göteborg eller måske i Stockholm. Som alle nyankomne var jeg besat af rastløshed og trang til på en eller anden måde at yde noget. I dagbogen hedder det: „den 12.1.45 ... Tilbage i Göteborg og hotel Strand ... Og nu er vi emigranter. Spiser på „Konsum“ med Nørbæks (et lægepar), dyrlæge Jakobsen, med „Skipper“ og Møller Petersen⁴³, som grinende fortæller mig, hvordan det endelig lykkedes at få de to belgiere og deres danske piger afsted ... Nu opsøger jeg familien Packness svenske venner, som jeg skal overbringe hilsner. Naturligvis håber jeg også på, at de vil skaffe mig en slags arbejde. Forfængelige håb! Arkitekten fandt jeg, han var på ingen måde overstrømmende.

Hos den jødiske konsul Hüttner går det ikke stort bedre. Jeg må vente længe, meget længe i et forkontor, men da

jeg utålmodig rejser mig for at gå, kommer Hüttner junior, som er meget kølig: hans far er desværre meget optaget, men måske kan han ...? – Jamen, jeg skal faktisk kun overbringe en hilsen fra konsul Hüttners danske venner i Ålborg ... Jeg stammer lidt i det. „Jeg har forstået,“ siger jeg og vender mig for at gå, „at det ikke har nogen interesse.“ – Men nu må jeg endelig ikke gå. Junior bringer mig ind til senior, en sød og fornem gammel vikingejøde, der i hvert fald foregiver at være glad for denne hilsen fra sin „gode, gamle ven“. Jeg er iført bisampels og ser forhåbentlig ikke nødlidende ud, men den gamle mand forsikrer mig, at jeg endelig må komme til ham, hvis der er noget han kan hjælpe mig med. Det går op for mig, at den ulykkelige har været endnu mere overbebyrdet med racefæller end min far nede i Malmø, de *kan* simpelthen ikke mere! Og jeg er glad for at kunne sige, at jeg slet ikke på nogen måde har brug for hjælp.

Skipper lader mig i forblommede vendinger forstå, at man vil ansætte ham som kaptajn på kontaktbåden, nord-søkutteren. Fiskeauktionsmesteren inviterer mig til dyr te på „Malaga“ (en middag hos „Konsum“ koster firs øre). Den ulveagtige auktionsmester griner sardonisk, da jeg åbenbarer mit mismod. Hvad sagde jeg! lyser det ud af ham. Og så får jeg en mægtig gang internt sladder om de andre helte; det er åbenbart ingen idyl jeg er havnet i. Man aner en alles kamp mod alle, ikke noget med en for alle og alle for en. Dette er modstandsbevægelsen på vrangen. Sabroe er pot og pande med politi og toldvæsen og formand for modtagelseskomiteen, men står i skarpt modsætningsforhold til Gyberg „som sidder på kontaktbåden“. – Jeg møder „Wolle“ fra Læsø, en anden af de navnkundige skippere, en lille mørk og spinkel person med et diabolisk glimt i øjnene, han er også sur på en eller anden eller måske dem allesammen. Jeg slutter heraf, at der ikke er brug for Wolle mere. – Jeg ved ikke, hvad jeg skal tro, jeg

ved heller ikke, hvorfor jeg bliver i denne by, hvor jeg ingen kontakter har fået, ikke kan få forbindelse med min lille gruppe i Århus, ikke hører nyt fra den. Jeg køber billet til Stockholm, Seidenfaden er mit sidste håb, og det forekommer mig spinkelt, han kender mig jo ikke.

Sabroe meddeler mig, at den danske kriminalassistent Gadegaard Nielsen ønsker at tale med mig, og sammen med „Skipper“ går jeg derhen. Han forhører mig om Århus-hændelserne, jeg fortæller løseligt, og pludselig siger han: „Kender De Børge? – Nej, svarer jeg, for det falder mig ikke ind, at han sigter til den Århus Røde Korsformand, guldsmed Børge Rasmussen, som jeg ingen personlig kontakt havde haft med, det var Brix' domæne at modtage de daglige, ulovlige nyheder.⁴⁴ Jeg benægtede altså at kende en Børge, hvorpå Gadegaard tabte al interesse for mig. Og jeg var lige vidt, jeg fik ingen nyheder fra Århus der.

Sabroe traf jeg daglig, og dagen efter mit mislykkede møde med Gadegaard, fortalte han, at nu var „Guldsmeden“ ankommet til Göteborg. Guldsmeden! Ja, selvfølgelig, det var jo „Børge“. Gadegaard havde villet sætte mig på en slags prøve. Jeg telefonerede straks til ham: om han venligst ville sætte mig i forbindelse med guldsmeden straks!

Næste dag lå der besked til mig om at opsøge „Børge“ på hotel Eggers. Jeg gik derhen med Skipper. Og der sad så guldsmeden, lille, trivelig, rødmosset og smilende. Men ak, han kunne jo intet fortælle om Peter, heller ikke om Budstikken ... Han var flygtet til København, hvorfra Brix og Bredsdorff havde fået ham udskibet. Dramatisk fortæller han om, hvordan Gestapo nær havde fået fat i både ham og broderen. Midt i det hele farer han pludselig op, lister hen til en tapetdør, river den rask op – bag døren forefindes en anden dør, der imidlertid viser sig at være låset. Børge bukker sin lille runde person mod nøglehullet

for at se, om der lures fra naboværelset – der lures ikke. Men Göteborg er så fuld af spioner, siger han, i anledning af kontaktbådene. Man kan slet ikke være for forsigtig. Det slog mig, at Børge åbenbart led under indtrykket af sin dramatiske flugt, en slags psykotisk tilstand. Var vi alle måske blevet lidt gale? Nu havde Børge i hvert fald fået som opgave at rejse rundt sammen med kaptajn Aage Andersen for at hverve folk til de såkaldte „politiförläggningarna“, der, hvor den danske brigade i smug blev uddannet. Mere eller mindre i smug. Sverige var jo neutralt og måtte ikke uddanne fremmede tropper, derfor hed det sig, at det var træningslejre for dansk politi.

Jo, vist er de venlige imod mig allesammen. Men der er dog nogle nede på „Strand“, der begynder at se lidt skævt til mig. Det er vel sådan her, at alle og enhver er tilbøjelig til at mistænke alle og enhver. Jeg har en sidste samtale med Sabroe over en flaske portvin, som et ungt menneske venligt kom med. Det foregår i „Strand“s opholdsstue, den uhyggelige, der i øjeblikket ligger øde hen. Vi blir lidt snaksomme. – „Sig mig,“ spørger jeg, „hvordan kan det være, at vi aldrig fik det bladstof, Reske Nielsen afsendte?“ – „Ærlig talt,“ siger Sabroe oprigtigt, „vi var så lede og kede af disse avispakker. De kom aldrig videre.“ – Jeg bed ærgrelsen i mig. Disse mennesker havde forlængst tabt følingen med, hvad den illegale presse faktisk betød. Sabroe sludrede videre: nu var man i færd med at danne en ny sabotørforening herovre, en særligt eksklusiv sammenlutning ... og der burde jeg være med. Det var en „virkelig eksklusiv forening, uden jøder naturligvis.“ Det lyder lidt antisemitisk, sagde jeg. Sabroe meddelte mig, „at antisemitismen var i voldsom vækst herovre. For jøderne havde jo sat sig på alle stillinger indenfor flygtningeadministrationen. Og da Hurwitz – en storartet mand – tog til London, gjorde man denne Wechseltmann til formand, en jøde, der først kom til Danmark i 1936 – som russisk

flygtning!“ – Jeg vidste dengang ingenting om Wechselmann⁴⁵ og nøjedes med spagfærdigt at sige, at det vel var de jødiske flygtninge fra 1943, der havde administreret den hele organisation? Jeg huskede nu, at Hüttner også havde talt om en voksende antisemitisme, der havde haft til følge, at man frivilligt havde udrenset flygtningeadministrationen for halvdelen af det jødiske personale og sat nyankomne ariere ind i stedet. Jeg tav en stund overfor Sabroes væs, han var jo i virkeligheden så rar, men tilsidst kunne jeg ikke dy mig. „Jeg er forresten også jøde,“ sagde jeg. Stemningen blev pinlig. Alligevel kontaktede Sabroe mig med Gyberg, før jeg rejste. Dette møde blev iøvrigt også pinligt. Gyberg havde, tror jeg nok, vigtigere gøremål end at få fire sendere ekspederet til en lille bladgruppe i Århus. Hvem var iøvrigt denne påtrængende mrs. Nobody? Næste morgen drog jeg afsted til Stockholm. Jeg blev fulgt til toget af den trofaste Skipper, der kom ind om morgenen fra den förläggning i Björboholm, hvor jeg også ville være havnet, var det ikke for mit svenske pas. Sammen med Skipper kom lejrens leder, en sød lille mand, der bar mit fødenavn: Goldschmidt. Jeg kendte ham fra besøg i förläggningen, hvor belgiernes to meget tvivlsomme danske piger var anbragt, og hvor man betragtede dem som gode modstandsfolk! Hr. Goldschmidt bragte mig bolcher. Skipperes fremtid var endnu uvis.

På tys-tys kontoret i Stockholm i 1945

I Stockholm logerede jeg til at begynde med i min svenske broders „matvrå“, dvs. spisekøkken. En visit hos Seidenfadens faldt aldeles negativt ud, han var køligt afvisende. Så opsøger jeg familien Fridericia i Saltsjöbaden, og *det* blev endelig et godt gensyn. Karen Fridericia turnerede rundt med sin violin, Allan havde meldt sig til brigaden, men var blevet kasseret. Vi aftalte at foranstalte en mere praktisk nyhedstjeneste til Danmark. I stedet for, som Reske Nielsen at sende aviser, ville vi lave excerpter, stencilere dem og afsende dem som brev, illegalt, naturligvis, over Gøteborg. Jeg får aftalt et møde med Outze. Mens jeg endnu var virksom i Århus, var Outze, det illegale Informations meget vittige redaktør, dels blevet taget af Gestapo, dels undsluppet på mirakuløs vis. Dette gjorde mig dengang så begejstret, at jeg, da jeg udfærdigede falske legitimationskort, underskrev med et flot, men næsten ulæseligt *Outze*.

Allan følger mig på vej derhen.⁴⁶ Da vi nu sammen gik henad Kungsgatan, møder jeg en gammel ven og medkæmper fra Århus, daværende kriminalbetjent Willumsen. Han tilhørte dengang kriminalkommisær Hoff's rejsehold, havde fast kvarter på Rådhuset i Århus, hvorfra han undslap den 19. september da politiet blev taget, fordi en husassistent i huset overfor – et hjem hvor W. færdedes – havde set rådhuset blive omringet af Gestapo. Hun var i besiddelse af konduite og telefonerede til Hoff's kontor. Tilfældet ville, at Peter P. Rohde, der også havde sin gang på

rådhuset, for udadgående mødte Willumsen, iført hvid kittel og murerkasket, kørende en trillebør foran sig. De udvekslede en enkelt replik. Willumsen havde i embeds medfør kontakt med Gestapo og kunne bringe os vigtigt nyt om forestående arrestationer. Undertiden kunne vi også forsyne ham med gestaponyt gennem vores særlige kontakt, en dansk elektriker. – Willumsen standser foran mig, ligeså forbløffet som jeg. „Hvad i alverden laver De her?“ spurgte han, og jeg svarede, at jeg var på vej til Outze, i håb om at han kunne skaffe mig noget at bestille, men, tilføjede jeg, håbet er spinkelt. Det hele er ad helvede til.

Willumsen tænkte sig om et øjeblik. Han havde jævnligt været gæst i mit hjem og vidste, hvad jeg stod for. En lettelse i min nuværende situation. – „Jeg kan måske skaffe Dem et job,“ sagde han endelig. „De kan jo skrive på maskine?“ – Det kunne jeg da, men heller ikke andet, tilstod jeg mismodig. „Jeg har faktisk aldrig nogensinde skullet ernære mig selv.“ Vi aftalte at jeg den følgende dag skulle komme hen til hans pensionat i Kungsgatan, han ville så i hvert fald fortælle mig, hvad han vidste om Århus, og han antydede, at nu var jeg kommet til den rette, hvis jeg ville spørge nyt.

Så gik jeg op til Outze. Jeg fandt den lille mand i et mægtig stort og meget elegant møbleret rum. Efter mødet med Willumsen var mit humør steget flere grader, og det lammede mig ikke, at Outze var forbeholden, om end venlig. „Kender De ingen heroppe?“ spurgte han. Jeg fortalte, at den eneste „af betydning“ jeg kendte var professor Fridericia, og han var i England. „Men jeg har lige mødt kriminalbetjent Willumsen fra Århus ... og han kender i hvert fald mig.“ – „Willumsen?“ sagde Outze med et stort smil. „Kender De ham? Jamen så er De jo i gode hænder.“ – Nu talte vi mere utvunget sammen, Outze fortalte om sin flugt, og jeg kunne meddele, at vi frydede os i den grad i Århus, da vi hørte, at han var eskaperet, at jeg på en serie legiti-

mationskort havde prentet et flot henslynget Outze som underskrift. Jeg viste ham mit eget, og smilende prentede Outze sin signatur ved siden af. De to underskrifter var næsten identiske!

Willumsen traf jeg næste dag. Han ville anbringe mig „på prøve“ på det, man dengang kaldte „tys-tys kontoret“ i Friggagatan 4. Det var et af den illegale danske efterretningstjenestes kontorer (Afd. B står der på det generalstabspas, jeg senere fik udleveret). Jeg var mirakuløst endt i Generalstabens Efterretningstjeneste, hvis chefer kaldtes „prinserne“, men ellers bar de gode navne Nordentoft, Mørch⁴⁷ og, min nærmeste chef, kaptajn senere oberst Niels Bjarke Schou.

Jeg var i sikker havn.

I Döbelnsgatan var det lykkedes mig at få et godt værelse, kun få minutters gang fra min arbejdsplads, stueetagen i et første klasses pensionat, hvor næsten udelukkende nordmænd var lejere. Det var ellers umuligt at finde logi i Stockholm på grund af invasionen af flygtninge, men i mit pæne, lyse værelse hos fru og frøken Wiberg var der, hørte jeg senere, for nylig begået et lystmord, derfor skyede man ejendommen. Mine værtinder var vanskelige og mistænksomme. En dag blev jeg kaldt ind til politikaptajn Kaj Christiansen: „Sig mig, fru Haxen, sagde han og trommede med blyanten i skrivebordet, „hvad er De egentlig?“ – „Men det ved De jo,“ svarede jeg forlegen, „jeg er kommunist ...“ – Den temmelig barske kaptajn (han kunne ikke fordrage kommunister) søgte at skjule et slags smil: „Tja, det siger De jo. Men det er ikke det jeg mener. Er De svensk eller dansk?“ – „Det ved jeg ikke,“ svarede jeg, „ikke i øjeblikket.“ Kaptajnen rømmede sig. „Sagen er den, at Deres værtinde i Döbelnsgatan har angivet Dem som spion til „utlänningskommissionen“. Og nu har vi fået en forespørgsel fra kontorchef Paulsson.“ (se s. 104)

Med min kommunisme forholdt det sig således, at jeg en dag, flittigt skrivende efter Willumsens diktat, havde hørt kaptajn Christiansen ophidset meddele „Willum“, at de frivillige ude i „politiförläggningarna“ smedede planer om at stikke en kniv i ryggen på officererne, når befrielsen kom, de fleste var jo kommunister ...

„Det er da løgn!“ sagde jeg og så vredt op på kaptajnen, som efter et øjeblik tavshed stille spurgte: „Og hvor ved De det fra, fru Haxen?“ – Stadig vred svarede jeg: „Jeg er da selv kommunist!“ – Dyb stilhed. De to politifolk vekslede et langt blik. Willum kendte mig som „the bourgeois housewife“. Selv kendte jeg, så vidt jeg dengang vidste, kun een kommunist, Peter P. Rohde, og han gik så vidst ikke rundt med den slags tanker. Nu blev der formentlig sat en undersøgelse igang. Var jeg en farlig kommunistisk spion, eller var jeg bare idiot? Der skulle ikke megen fantasi til at forestille sig, at det var det sidste, der måtte være tilfældet. Men jeg blev fra det lille kontor flyttet ud i det store og meget mere muntre. Og der var det rimelige i kaptajnens udbrud, at hærens folk – og politifolkene – vidste, at Frihedsrådets gesandt i Moskva, Thomas Døssing, i breve til Rådet (november 1944 og senere) ivrede for en indbydelse til Den røde hær om at befri os på de samme betingelser som danske aftaler med de vestallierede. Han var på det tidspunkt blevet kommunist. Hertil kom, at han arbejdede for, at Sovjetunionen skulle anerkende Danmark som „allieret“, ikke betragte os som et med tyskerne samarbejdende land. Man vidste, at der ikke på Jaltakonferencen i februar 1945 mellem Churchill, Roosevelt og Stalin var truffet nogen aftale om, hvorvidt Danmark skulle befries fra øst eller vest. Eftersom USSR betragtede Østersøen som russisk interesseområde, var spørgsmålet om randstaten Danmark ømtåleligt, og vores befrielse skønnedes at ville afhænge helt og holdent af „den militære udvikling“, dvs. hvem af stormagterne der

nåede først frem til Danmarks sydgrænse. Man kendte formentlig også, i april, til Duckwitz, Schjødt Erichsens og Hedtofts desperate bestræbelser på at få den 8. armé til at fremskynde marchen mod øst for snarest at overskride Elben ved Lauenburg, hvor Duckwitz gamle ven, Gauleiter Kaufmann i Hamborg, som satte aktionen igang, havde peget på stedet, der var stærkt underbemandet af værne­magten. Men netop i min tjenestetid i Stockholm var ængstelsen for en russisk „befrielse“ altovervejende. Og jeg husker, at Willum i en arbejdspause sagde til mig: „Ina, skal vi indgå en aftale. Hvis russerne kommer først, så hjælper De mig – og omvendt, hvis de allierede befrier os ...“ Jeg spurgte naivt, hvad Willum dog havde at frygte. Men Willum vidste mere end jeg: „Se på mig – jeg ligner jo en stor, stærk gestapomand. Jeg har vitterligt haft „samarbejde“ med Gestapo i Århus, det ved De. Det er der også andre og mindre elskværdige personer, der ved.“

På Willums pensionat mødte jeg kriminalkommissær Kallesøe, en altid venlig mand midt i halvtredserne. Da mit nationale tilhørsforhold efter kaptajn Christiansens udsagn var tvivlsomt, blev jeg, for en ordens skyld, tilsagt til en samtale på Kallesøes kontor. Jeg skulle anerkendes som „flygtning“ og blev, opdagede jeg efterhånden, underkastet et veritabelt forhør. Han ville have besked om vores arbejde i Århus, og jeg fortalte frejdigt løs om det altsammen, rørt over, at her endelig var een, der ikke udelukkende interesserede sig for sabotører. Lidt dum var han åbenbart. – „Hør nu her,“ sagde jeg utålmodigt, „nu er det tredje gang De spørger mig om *det* – tror De ikke, vi skulle ta' og notere det ned, hvis det nu er så vigtigt?“ Kallesøe lagde pennen fra sig og så på mig med et smørret grin: „Ser De, når man skal forhøre folk, så gentager man af og til de samme spørgsmål. Hvis svaret hver gang er enslydende, er der en rimelig chance for, at komparen­ten taler sandhed. Hvis De vidste, hvor mange idioter der

har siddet her og fortalt mig, at de var med til at sprænge Forum i luften!”

Det var Kallesøe, der tog mig med til et stort, dansk tværpolitisk møde i Koncerthuset. Der hørte jeg Christmas Møller under jubel sige: (citeret efter hukommelsen) „Hvilket parti jeg kommer til at slutte op om efter befrielsen, det kan jeg ikke sige – det kan godt blive langt til venstre, måske bliver jeg kommunist ...“ En lys yngre kvinde, der blev forestillet som „Lis Jensen“, talte kommunisternes sag. „Kender De hende?“ spurgte Kallesøe, da jeg klappede voldsomt. „Næ, men hun hedder altså Lis Jensen, ikke?“ Kallesøe lo. „De er en køn kommunist. Det er jo Alvilda Larsen⁴⁸.“

Jeg havde en god tid mellem mine politifolk og officerer, som jeg aldrig lærte at skelne fra hinanden. Rimeligvis var jeg den mest udisciplinerede kontordame, de nogensinde havde oplevet. Min eneste kvindelige kollega på dette kontor, Ellen Quistgaard, hvis mand, Georg Q. var blevet henrettet i Ryvangen af tyskerne for våbentransport, kendte meget mere til kontormæssig optræden og til det, der kaldtes kommandovejen. Her kom jeg til at forsynde mig groft.

Kort efter min ansættelse kom Skipper til Stockholm fra Göteborg, hvor han meget rigtigt havde fået kontaktbåden overdraget, den store nordsøkutter, som han, hvis det ikke var lykkedes den lille kutter fra Sæby at finde frem, undertiden dristigt sejlede helt ind til Djurslands kyst og afleverede sin „kontrabande“.

Jeg var blevet nødsaget til at fraflytte værelset i Döbelngatan hos damerne Wigren, der – velsagtens fordi jeg var to-sproget og i det hele taget mærkelig, som nævnt ovenfor havde gjort et mislykket forsøg på at få mig indespærret som spion. Spion for hvad – og hvem? Ja, det vidste de vel i deres ondskabsfulde tåbelighed ikke. Formentlig var

de tysk-sindede. Men dråben, der fik bægeret til at flyde over, var dog, at de pludselig nægtede mig al adkomst til telefonen ude i entreen. Det blev afslutningen på et i hvert henseende ubehageligt bekendtskab, for vi, der var ansat i tys-tys-kontoret, skulle nødvendigvis kunne mobiliseres med kort varsel pr. telefon.

Willum skaffede mig et kvistkammer i pensionatet i Friggagatan. Her blev jeg allerede den første nat frygteligt forbudt af – væggetøj. Det lykkedes mig at fange et dyr, som jeg fremstillede i en tændstiksæske for værtinden. „Om det verkligen är vägglöss, då är det fru Haxen själv som har medfört dom,“ sagde hun køligt og antydede, at jeg kunne jo bare flytte. En venlig stuepige kom mig til hjælp. Hun stillede sengebenene i skåle med petroleum og strøede et lysebrunt pulver overalt på træværket og under panelerne. Det hjalp.

Den tre etagers villa i jugendstil var ellers, hvad man ville kalde et første klasses pensionat. Da jeg genså den tyve år efter, var den blevet forvandlet til polsk ambassade! Nu havde en række prominente nordmænd fået husly der, mellem dem højesteretsdommer Ferdinand Schjelderup med kone, forfatterinden Leiken S., og børnene Thorleif, allerede dengang kendt ski-hopper (senere gift med verdens første *Bess* i Gerschwins opera, Anne Brown) og den purunge datter Liv. Her boede også den høje, stiltfærdige redaktør Rubensohn, hvis kone var nedbrudt og aldrig viste sig, og endelig teaterdirektør Halfdan Christensen og skuespillerinden Gerda Ring. Her indtog den svenske operachef, Hylten Cavallius, daglig sine måltider. Jeg blev optaget i den norske kreds, og det er ikke uden grund, at Schjelderup i en smuk afskedsbog til mig skrev: „... til Sjums med hjertelig takk for Friggagatans lykkelige familieliv.“

Her oplevede jeg ikke nogen form for antisemitisme. Eller – stak den alligevel sin hestehov frem? En dag blev jeg

spurgte: hvor kan det være, at I jøder altid *smiler*? – Jeg tænkte mig om. Smilede vi så meget? Der var jo sjældent grund til smil. Men det var vist rigtigt nok: „Jeg tror,“ sagde jeg omsider, „at det er karakteristisk for alle asiater, i det hele taget for undertrykte folk. I andre skal ikke ha' den fornøjelse at se os tabe ansigt foran jeres uforskammedheder.“ – Og en anden gang gik Willum lige til sagen: „Der er nogle af os, som er kede af, at De aldrig vil drikke med os – vi har en følelse af at De sidder der og griner af os ...“ (underforstået: disse mærkelige jøder drikker ikke). Sammenbidt sagde jeg, at ved lejlighed skulle jeg vise dem, at de ikke kunne drikke mig under bordet. Lejligheden kom snart.

Skipper opsøgte mig straks på min nye bopæl. Han var kommet til Stockholm for at fremstille sig for Ebbe Munck i Sibyllegatan 13, hvor denne legendariske skikkelse, der senere er blevet omtalt som Danmarks udenrigsminister i en ministerløs tid, residerede i en beskeden to-værelses lejlighed. Der stod glans om hans navn.

I min frokostpause tog jeg Skipper med derhen. Ebbe Munck viste sig at være et meget indtagende menneske med en selvfølgelig myndighed. Efter en længere samtale frembragte han en vældig flaske rom til Skipper, og mig stak han en håndfuld store pengesedler, hvormed jeg skulle gøre Skippers jævnlige besøg i Stockholm behagelige og samtidigt „passe på ham“ i dette spionernes eldorado. Rødmende og forvirret tog jeg imod disse penge. Det var jo første gang, jeg var blevet finansieret.

Skipper og jeg var ikke vant til ødselhed. På mit sædvanlige „Konsum“ indtog vi rensdyrsteg, som kunne fås uden rationeringsmærker. Så gik vi trøstigt til Friggagatan, hvor jeg forestillede Skipper og Willum for hinanden. Men ak, Willum kunne ikke skjule sin misfornøjelse. Det tilkom aldeles ikke mig at introducere den nye kontaktbådskipper i Göteborg for Ebbe Munck. Om jeg da ikke

vidste, at der var noget der hed kommandovejen? – Jeg forstod, at en audiens hos Munck var ligeså eftertragtet i de dage som en audiens hos Hans Majestæt på Amalienborg, ja, måske endnu mere. Det formildede Willum noget, at jeg øjeblikkelig inviterede ham og Ellen Quistgaard til en formidabel middag i en af Stockholms bedste restauranter – dvs., det var jo Ebbe Munck, der inviterede. Vi ankom til stedet i godt humør, der havde været gode nyheder fra fronterne den samme dag. Men overtjeneren, som øjensynligt ikke kunne døje danske, smed os ud under påskud af, at vi var berusede. Vi havde ikke indtaget en dråbe! Vi fandt et andet sted, og da den udmærkede middag var indtaget, fandt jeg tiden moden til at redde min races ære som drinker i den helt store stil. Vi spadserede, let løftede, til den berømte Lundgrens bar.

Jeg ved ikke, hvad det var vi drak, vistnok pernod, som smagte afskyeligt, men hvergang de andre tømte deres glas, tømte jeg mit. Ind imellem gik jeg ud og drak spande af vand. Alligevel var det lige ved at gå galt. Da Ellen og jeg kom tilbage efter en fælles ekspedition til toilettet, kunne ingen af os få øje på vores bord. Vi sigtede efter to kapitajner, men ved det sandsynligste bord sad der tre. Willum råbte os an. Den nye mand var en yngre, norsk fysiker som befandt sig så vel i vores selskab, at han bad om mit navn og min adresse. Meget snedigt – syntes jeg selv – gav jeg ham mit tidligere navn, Afzelius, adresse Århus.⁴⁰ – Jeg opdagede for første gang min evne til at drikke uden at gå fra forstanden, og da Willum pludselig bøjede sig over mig og sagde: „Ina, nu må jeg tage Ellen hjem,“ så jeg forbavset op på ham og sagde: „Allerede, Willum? Men vi er jo først lige begyndt ...“ Og jeg tilføjede, med fuldt overblik over situationen: „Jeg håber, De har betalt.“ Men da de var forsvundet, sank jeg sammen og stønnede: „Skipper, tag mig væk herfra!“ – Den friske luft udenfor overvældede mig, jeg gik bag et hjørne og lod naturen gå

sin gang. Jeg ænsede dunkelt, at de to herrer havde alvorlige drøftelser om hvem af dem, der skulle køre mig til Friggagatan, men det var mig, der råbte en taxa an, og sagde til den svenske chauffør, som var aldeles utilbøjelig til at køre for os: „Var inte orolig, det kommer inte att hända något i bilen.“ Mit svenske betvang hans uvilje, og hjem kom jeg.

Ved middagstid næste dag – en søndag – stod Willum i mit værelse. „Ina – De vandt. De har min fulde respekt.“ Han så sig lidt om: i papirkurven lå alt mit tøj. „Har De hovedpine?“ Jeg nikkede. Lidt efter kom han med nogle piller. Stolt og fuldkommen restitueret kom jeg ned til middagsbordet. Da var det rygtedes, at den pæne og ellers så ædruelige fru Haxen var kommet hjem i en gevaldig kæfart. Men så mærkelige er menneskene, at denne lille episode vakte mine kammeraters respekt. Ingen ankede mere over min ædruelighed.

Det er vist sandt nok, at jøder normalt ikke drikker sig fra vid og sans. I mit Goldschmidtske hjem drak vi om søndagen rødvin til maden, men min far afskyede stærkere sager. Jeg har aldrig set en fuld jøde i Israel, men vel lidt opstemte jøder, fx. de gamle jøder fra Yemen, som drak deres arrak ved særlige lejligheder, og de meget ortodokse jødiske „høge“ fra den omstridte bebyggelse Kirjat Arba udenfor Hebron, som min mand og jeg besøgte mange år senere under purim-festlighederne⁵⁰. Glade, festklædte israellere trak min dengang aldrende mand med op på et af de lange borde, og der ser jeg dem for mig, dansende lystigt omkring.

Hver fjortende dag kom Skipper til Stockholm for at aflægge rapport, og hver gang fik han, foruden Allan Fridecias stencilerede nyheder, cigaretter, kaffe og chokolade med til besøgelse i Danmark. To gange var jeg i Göteborg. Skipper iførte sig en svensk kasket og „organiserede“

en af toldvæsenets små motorbåde, og klædt i vældige fåreskinsvamse tøffede vi forbi alle vagtposter gennem de velbevogtede farvande ud til de yderste skær, hvor edderfuglene yngede. På hjemvejen diverterede Skipper mig med at kvæde om „Hjalmar og Hulda“. – Det var Skipper, der skaffede mig en Webley, (senere fik jeg en Colt) et lidt langløbet og trægt våben, hvormed han lærte mig at skyde, for jeg havde planer om personligt at nedlægge den mand, der havde torteret Peter P. i den tyske arrest i Århus. Det var en nazistisk grønthandler Q. fra Grenå, som kaldte sig „dr. Peters“. Han skulle likvideres, men desværre skete der det hændelige uheld, at en helt forkert og vistnok ganske uskyldig Peters blev knaldet ned på hotel Royal.

Om Peter havde jeg fået nedslående nyheder. Efter det mislykkede besøg hos Erik Seidenfaden, opsøgte jeg en anden af Peters venner, arkitekt Heiberg⁵¹. Heibergs var forbeholdne, og her syntes det ikke at være nogen anbefaling, at jeg var ansat i tys-tys-kontoret. Mens jeg sad der og følte mig ubeskriveligt tilovers, ankom Astrid og Bjarne Henning Jensen. De kunne fortælle, at Peter P. var blevet set på gårdtur i den tyske arrest i Århus, med et ansigt, der var „slået til uigenkendelighed“. Da de intet kendte til mine følelser overfor Peter, talte de, ret lidenskabsløst, om hans muligheder for at overleve. De fandt dem usandsynlige.

Jeg husker ikke, hvordan jeg kom derfra, men har en ganske tydelig erindring om, at jeg stod foran en kiosk på Norrmalmstorg og stirrede, hulkende, på en plakat: *Åt Konsums korv*. Jeg kunne i mange år efter ikke få en pølse ned. Mens jeg stod der i det våde snesjap foran den runde plakatsøjle på det mørke og næsten folketomme torv, kommer en mand hen til mig. Jeg vender mig om, og der står *Ferdinand Schjelderup* og ser bestyrtet på mig. Han var, ligesom jeg, på vej „hjem“ efter et møde, der var betyde-

lig mere politisk betonet end det, jeg havde været til. S. havde været en af lederne i den norske Hjemmefront og forekommer i Sigurd Hoels bog „Möte ved milepälen“ som „den lille grå mand“. Et illegalt, kommunistisk blad, som gerne ville af med ham, skrev aldeles løgnagtigt, at han havde måttet flygte til Sverige – og så *måtte* han naturligvis afsted. Han brød sig ikke meget om kommunisterne i modstandskampen i Norge, hvor samarbejdet indenfor modstandsbevægelsen ikke, som hos os takket være Mogens Fogs smidighed, var gnidningsløst. Med Schjelderup og hans kone Leiken sluttede jeg et varmt venskab, der fortsatte efter krigen. Jeg vil altid huske ham som et af de klogeste, ædleste og mest renfærdige mennesker jeg har mødt.⁵² Vi plejede, Ferdinand og jeg, hver dag i frokostpavsen at trave en timelang tur i Lilljanskogen, et stenet og kuperet terræn, der måske har mindet min norske ven om hans hjemland, og da han havde ry som tindebestiger, var jeg stolt over, at han komplimenterede mig for min evne til at – gå. Fra min barndoms og ungdoms ferier i Nordsverige var jeg fortrolig med den slags terræn. – Om jøder blev der ikke talt, hverken på kontoret eller under mit samvær med den Schjelderupske familie. Det var Ferdinand Schelderup, der en dag i foråret, efter et møde – eller måske flere – med Christmas Møller overbragte mig et brev fra Fridericia, der arbejdede på at få mig til London som sin sekretær. Men tidspunktet var så sent, at vi allerede havde fået uniformer, og jeg ville ikke stikke af fra mine prinser. Jeg fik af kaptajn Schou højtideligt løfte om at komme med staben hjem. Ved Schous bord på Friggagatan indtog jeg mine måltider, og her viste det sig en dag, at han havde haft min tante Brønsted (se s. 58) som elsket lærerinde i fysik i Birkerød.

Som sagt, nu havde vi fået uniformer. De var rædselsfulde, og Willum, Ellen Q. og jeg opsøgte en svensk skrædder der forvandlede disse grå, sækkelignende beklædnings-

genstande til smarte, velsiddende uniformer. I den slags situationer var det en fordel at have en svensktalende, in casu mig, med, for stockholmjerne var gennemgående ikke dansk-sindede, i modsætning til befolkningen i byerne på vestkysten.

Jeg var nu fast ansat. Ved en frokost havde Nordentoft taget mig tilbords. „Er det rigtigt,“ spurgte jeg, „at jeg ikke kan blive fast ansat, fordi jeg er kommunist?“ – Nordentoft så ned på mig med et lille skævt smil. Så hævdede han sit glas, drak med mig, og sagde henover bordet: „Fra i morgen er fru Haxen fast ansat!“

Nej, jeg kan ikke klage over „prinserne“, heller ikke over politibetjentene. Fra den tid har jeg nu en ny byrde: at forsvare begge disse kategorier mod uanstændig generaliseren og ubehøvlede angreb fra den danske venstrefløj. Altså: jøder, officerer og politifolk. Det er, har jeg bemærket, når man selvbestaltet påtager sig at forsvare folk, at man får sine egentlige fjender.

Opbrud fra Stockholm

En af de sidste dage i april blev Willum sammen med en håndfuld andre betroede folk sendt sydpå, Willum antydede, at de skulle „over“, hvilket var ensbetydende med, at de skulle landsættes i Danmark. Han syntes lidt benovet, og tog afsked med disse ord: „Hvem ved, om vi ses igen?“

Ingen af mine chefer, ja, ingen i verden vidste, om det lille Danmark nu stod foran en russisk „befrielse“. Det var altså en ganske paradoks situation, at staben i sin midte havde et kvindemenneske, der var erklæret kommunist. Fremtidsmulighederne blev dog selvsagt ikke drøftet med mig. Andre og mindre ting viste, hvor velinformerede de var i mindste detalje. Med Bernadottes hvide busser var min grandtante, min farmors halvsøster Rosette Levin (s. 68) kommet til Sverige. Hvordan Willum fandt ud af dette slægtskab står mig uklart. Men han meddelte mig glædestrålende, at den gamle dame var ankommet til Malmø „i god stand“, fra KZ lejren Theresienstadt!

Da vi nu var helt klare til afrejsen sydpå, havde hver fået udleveret en stor, brun kuffert, for det skønnedes, at vi måtte have forsynet os med allehånde i det rige Sverige. Så blev jeg en dag kaldt ind til Schou, der med nedslagne øjne meddelte mig, at jeg ikke skulle med. Kommandørkaptajn Mørch – husker jeg ret – ønskede at overtage mig som sekretær. Hvad gør man i sådan en situation? I nutidens øren lyder det vel ufatteligt, at vi alle, tror jeg da,

nærede et eneste ønske: at komme hjem og slås. Var det ikke det, vi var blevet trænet til i Sverige? Og i Danmark med, for den sags skyld.

Jeg gjorde mytteri. Sådan har man i hvert fald sidenhen fra officersside betegnet min optræden. Overfor Schou præsterede jeg den helt store scene, med ægte tårer og stor fortvivelse. Schou var behersket, men dog bestyrtet. Han måtte tænke over sagen. Det endte med, at jeg sejrede.

Dagen før afrejsen kom hans sekretær, Ellen Quistgaard ind i vores store kontor. Hvad hun egentlig havde for ærinde husker jeg ikke, men det, der har bidt sig fast i erindringen sidder der stadig: „... og så skal vi ha' en jøde med ...“. – Jøden viste sig senere at være lrsf. Ernest Hartwig, som med sin kone, Lis, havde ledet den danske förläggning i Hjo ved Vättern. Lå der en lille brod i dette „en jøde“? Der gik i hvert fald en engel gennem det store kontorlandskab, før alle begyndte at tale igen.

Dagen for afrejsen til Malmø oprandt. Prentet i min hukommelse står et pludseligt møde på en trappeafsats i Friggagatan: Ferdinand Schjelderup for opadgående, jeg i fuldt spring ned ad trappen, glad, vi skulle hjem! Ferdinands blik glemmer jeg ikke. Der var ikke givet afrejse-signal for nordmændene. I Norge kom kapitulationen først den 8. maj. – „Du ser pen ut i din uniform,“ var alt hvad Ferdinand sagde. I sig selv noget uhørt, for det var ikke hans vane at sige komplimenter. Han var dødsens alvorlig, jeg stod der og skammede mig over min glæde.

Den 3. maj drog vi afsted til Malmø med nattoget. Det blev en nat, hvor ingen sov. Der var så mange at tale med, så meget at drøfte. Ingen af os kunne ane, hvad det var vi gik ind til. Antagelig har i hvert fald nogle af mine overordnede, „prinserne“, haft kendskab til Duckwitz-Schjødt-Eriksens aktiviteter for at få de vestallierede til at skynde sig mod Danmarks sydgrænse. Først bagefter har vi fået

Montgomerys forklaring på hans i vores øjne mærkeligt langsomme fremrykning mod øst. Man havde fjernet den 9. amerikanske armé fra hans kommando den 3. april.

I Malmø kom det til et godt gensyn med min lille dreng. Min ældste datter, Harriet Afzelius, havde Willumsen fået hentet til Stockholm, hvor hun arbejdede for kaptajn Aage Andersen (se s. 109) og ligesom de fleste civilister, herunder de danske jøder, ikke skønnedes moden til hjemsendelse. Med Liv Schjelderup i Friggagaten sluttede hun et varmt venskab. De havde, fik jeg langt senere at vide, meget glade dage i Stockholm, fri for forældres tyngende opsigt. Vi havde altfor travlt med at tage os af befrielsen af vores respektive lande til også at kunne tage os af vores børn.

I Malmø blev Ellen Quistgaard, Elly Rosenquist og jeg indkvarteret i et mægtigt såkaldt „provrum“, et værelse, hvor handelsrejsende fremlagde deres varer, på hotel Savoy. Vi manglede endnu et par detaljer i vores uniformer: våbenskjold, stabsskulderbånd (lyseblåt fløjl) og armbind. Alt dette fik jeg hurtigt tilvejebragt takket være mit kendskab til Lily Drucker, der havde et job i materialforvaltningen, og som var gift med min faders dansk-jødiske chef, Holger Drucker.

Om eftermiddagen, den 4. maj, tog jeg ud til Genarp, hvor en del af brigaden havde kvarter. Der genså jeg Karen Fridericia. Den nu 54-årige, fremragende violinist var i fuldt sving over en gryde så stor som en grue-kedel. Hun havde ikke sparet sig. Men de sidste års begivenheder var for meget. Nogle dage efter befrielsen døde hun af hjerteslag i København; hendes mand, professoren, knap to år efter, kun 65 år gammel.

Om aftenen den fjerde maj hørte vi endelig befrielsesbudskabet fra London. Hitlers eftertræder – selv begik han selvmord i sin bunker i Berlin den 30. april – storadmiral Dönitz, undertegnede den 4. maj våbenstilstand, med, for

Danmarks vedkommende, ikrafttræden den 5. maj klokken otte om morgenen. Endnu så sent som den 4. maj havde den tyske øverstkommanderende, general Lindemann i Silkeborg, givet ordre om kamp til sidste mand. Men den samme dags eftermiddag underskrev tyske officerer i Montgomerys hovedkvarter kapitulationen af alle tyske tropper i Holland, Nordvesttyskland og Danmark. Først den 8. maj fandt den betingelsesløse kapitulation for hele Tyskland sted.

Den 4. maj må rygter om kapitulation være nået til svensk radio. Hvordan kunne det ellers gå til, at jeg om aftenen i Savoys store spisesal, foruden vores lange „stabsbord“, fandt alle småborde tæt besat af danske, derimellem min egen familie? Jeg gik frem og tilbage mellem „vores“ bord og familiens bord, og jeg ser endnu min faders stolte udtryk: han kendte altså en af soldaterne! Og min lille dreng forærede mig noget dengang ganske nyt: en kuglepen.

Det forekommer mig, at ved stambordet var glæden en lille smule behersket. Endnu, den 4. maj, stod der ikke een englænder i Danmark. Vi vidste kun, at vi skulle *over* tidligt næste morgen – men til hvad? Ville tyskerne følge general Lindemanns paroler? Ville russerne alligevel nå først til Danmark? *Og hvad så?* De var jo også vores allierede. Hvor ville vi finde den civile modstandsbevægelse i så tilfælde? Måske var jeg den eneste ved stambordet, som var aldeles ubekymret. Jeg var godt og grundigt indoktrineret af Peter P. Rohde i det lange Århus-år. Han var min første kommunist. Jeg troede, at de alle, som han, var „honourable men“. – Vi kunne jo ikke dengang ane, hvad der senere skete med de østeuropæiske lande: frie blev de ikke, og de er det ikke endnu den dag idag.

Men situationen var nødvendigvis i mine „prinsers“ øjne speget. For også i brigaden var der jo ikke så få kom-

munister. Ville de lave ballade, støtte et eventuelt kup, en folkefrontsregering, dannet af Frihedsrådet? I dag ved vi, at der virkelig forelå planer herom.

Ved bordet på Savoy, der summede af glade stemmer, havde jeg på min højre side en engelsk officer. Med ubesværet naivitet underholdt jeg ham om mine politiske anskuelser. Han lod til at more sig fortræffeligt.

Vi blev purret ud klokken fire næste morgen. Vi vidste altså ingenting om den nærmeste fremtid, da vi i den grå, gryende morgen den 5. maj kørte fra Malmø nordpå mod Helsingborg. Vi – det var bl.a. passagererne i stabens biler, i den sidste af dem sad Lis Hartwig og jeg. Den blev kørt af kriminalbetjent Skovfoged fra Vejle, som lykkeligt, men ikke uden at være skadelidt, havde overlevet et langvarigt ophold i KZ-lejren Buchenwalde, og som nu, sammen med sin kollega Peter Andersen, senere kaldet „sheriffen fra Tinglev“, havde meldt sig til tjeneste i Malmø efter at være stukket af fra en interneringslejr. De var kommet til Sverige med Bernadottes hvide busser og bar stadig sparsomt karsehår, sporene efter kronragning.

Fra et højdepunkt undervejs så vi de lange rækker af vogne og militærbiler med brigadens folk, der fyldte vejene mod Helsingborg, hvor vi skulle sættes over. Hvad ventede os derhjemme? Vi var forsynet med våben og stålhelme. Var vi ikke bevæbnet til tænderne for at kunne slås? Var vi, brigadens folk, ikke netop indstillet på at rehabiliterer os som flygtninge i Sverige ved at vise, at vi kunne kæmpe?

Vi nåede til Helsingborg ved otte-tiden, og vandrede rastløse om ved havnen, der myldrede af ligeså rastløse soldater. Større og mindre både var så småt begyndt at sejle over. Den kryptiske besked fra Hans Hedtoft var nået frem til staben, et telegram fra den illegale sender i Helsingør. Så vidt jeg husker noget om at „Hugo Holm“ en-

ten var blevet syg eller blevet rask. Mens vi gik der i regnen, fløj general *Richard Dewing* til Kastrup med ca. et hundrede mand. Han landsteg klokken otte, men, sagde Dewing ved et langt senere tidspunkt, da han gæstede København: „Kunne vi være sikre på, at kapitulationsordren ville blive fulgt i Danmark? Vi var kun hundrede englændere, som landede den historiske morgen. På det tidspunkt stod der en kvart million tyske soldater i Danmark ...“

Imidlertid gik vi denne kolde, regnvåde morgen i Helsingborg og ventede på skib. De indfødte stimlede sammen om os, fotograferede os og bad om autografer.

Omsider kom vi over. Nu vidste vi, at tyskerne næppe ville yde modstand når vi steg i land. Vi følte ingen glæde. Hvordan ville danskerne modtage os? En lille hær, møjsommeligt og gedulgt bygget op, der måske slet ikke ville komme i kamp? Det stod ikke skrevet på os, hvor længe vi havde været „under jorden“ i Danmark, før vi blev beordret til Sverige. Måske ville man betragte os som kujoner.

Tilbage til Danmark i 1945

Sådan gik det dog ikke. Vores landsmænd tog imod os med jubel og blomster.

Der var igen nogen ventetid, dennegang i Helsingør, den tilbragte Lis Hartwig (som var i vogn sammen med mig, Skovfoged og politiadvokat Olsen, en tilknapet person) med at lede efter den plomberede jernbanevogn på Helsingør rangerbanegård, hvor Ernest Hartwig skulle befinde sig som svært bevæbnet vogter af stabens dokumenter. Han har senere fortalt, at han sad der sammen med professor Stephan Hurwitz – sidenhen verdens første ombudsmand – der betragtede Hartwigs maskinpistol med tegn på ængstelse: „Sig mig, kan De betjene den?“ – „Ja,“ svarede Hartwig, men jeg er ikke sikker på at jeg kan standse den, når den først er i gang ...“

Vi fandt virkelig frem til Hartwig og nåede tilbage til vores lille bilcortege. Nu kørte vi gennem næsten udsprunget bøgeskov, og blev etsteds undervejs beordret ud af bilerne og kommanderet til at „træde af“, damerne til højre for vejen, herrerne til venstre. Sikkert en klog foranstaltning. Der var rygter om gadekampe i København, danske naziorganisationer i smågrupper, hipo-folk, som ikke ville overgive sig, måske frygtede de også standretter. Det var forekommet i andre befriede lande.

Så kørte vi videre sydpå. I skuldertasken havde jeg mine to pistoler og kunne nu give min ubevæbnede kollega, Lis Hartwig, elementær undervisning i brugen af lette håndvåben; hun havde kun kendskab til maskinpistoler. Plud-

selig gik den ene pistol af, kuglen røg gennem bilens gulv, og vi blev, for en sikkerheds skyld, afvæbnede. Dog, ved indkørslen til København – ved Vibenshus – fik vi våbnene tilbage. Man kunne jo stadig ikke vide ... Hvad følte jeg dengang? Slet ingen angstelse, men en mærkelig, rolig forventning. Alt gik stiltfærdigt, og snart var vi gennem byen uden at have lugtet krudt. Vi blev indkvarteret på Grand Hotel, lige overfor det tyskesatte Vesterport, som endnu ikke havde overgivet sig.

Næste dags eftermiddag, en solskinsfyldt søndag, fik jeg lov til at låne kriminalbetjent Skovfoged og en vogn. Jeg ville ud og skaffe mig at vide, om Peter P. Rohde var i live. Udenfor hans bopæl på Tingskrivervej mødte vi Elna Hjort-Lorentzen, den i USSR forsvundne kommunist, Arne Munch Petersens kone, en nær ven af huset. Hun kunne fortælle, at man ventede Peter P. hjem den samme dag. Han var altså i live. Han kom dog ikke, på det tidspunkt befandt han sig endnu i Frøslev-lejren i færd med at afvikle denne; her var han havnet efter udstået tortur i Århus tyske arrest for, stærkt svækket, at afvente videre transport sydpå – men så begyndte Bernadotte-busserne at ankomme. Det var slut med transporter sydpå. Det redede hans liv.

Det var godt nyt. Skovfoged og jeg kørte tilbage til Grand Hotel. Det var som om freden først nu var en lykkelig realitet.

Men det var ikke så ligetil at nå frem til hotellet, for det viste sig, at Vesterbrogade var blevet afspærret. Der var ildkamp oppe ved Vesterport, hvor tyskerne havde beskudt den fremmarcherende danske brigade. Mellem brigadens ca. fem tusind mand befandt der sig 479 jøder, blandt dem tre, der i hvert fald medens dette skrives, er kendt i den brede offentlighed: brødrene Erling og Olaf Olsen og Herbert Pundik.⁵³ Den sidste skulle senere komme til at spille en afgørende rolle i vores tilværelse. Her kom han nu, syt-

ten år gammel, han havde løjet sig et år ældre, end han var. Allerede tre år efter deltog han i endnu en krig som soldat: det var i Israel 1948. Voldsomme skudvekslinger fandt sted og Vesterport, hvor vi senere rykkede ind med vores arkiver, viste sig at være temmelig medtaget. Men hvordan skulle vi nå frem til vores kvarter? Ved Stenosgade slap man os over, antagelig på grund af uniformerne, og vi kørte nu forsigtigt gennem Istedgade frem til Colbjørnsensgade, omtrent helt op til hjørnet af Vesterbrogade, få minutters gang fra vores hotel. En heftig ildkamp var stadig igang. Frihedskæmper i civile klæder, men med det blå-rød-hvide armbind lå bag maskingeværer og beskød Vesterport, og bag dem, oppe fra Grand Hotel, lød der også skudsalver, jeg ved ikke, hvor meget de i grunden gavnede.

Vi havde vognen fuld af ammunition. „Jeg vil derhen!“ erklærede jeg. Men Skovfoged tøvede. Efter det han havde været igennem, ville han dog gerne gense sin kone og ikke skydes foran Vesterport. „Så tag da i hvert fald din stålhellem på!“ råbte han og smækkede den ned over mit hoved. Jeg nåede frem til en fuldt beskæftiget frihedskæmper, der betragtede mig med nogen forbløffelse. Kuglerne fra Vesterport peb os om ørerne og slog med små skarpe smæld ind i muren bagved. Hver gang, der var en pause i skyderierne, myldrede søndagspromenerende københavnere frem fra hjørnet ved Rewentlovsgade og så snart skudsalverne tog fat igen, sivede de tilbage, nogle såmænd med barnevogne.

Pludselig kom tre tyskere marcherende ud fra Vesterport og midt ned ad Vesterbrogade med et stykke hvidt tøj på en stang: kapitulationen var nu en kendsgerning. Skovfoged viste sig at være lige bagved mig, og vi sluttede os til vores kammerater udenfor Grand Hotel. Snart var vi omgivet af en tæt kreds af civile københavnere, de ville både se os og røre ved os, lod det til.

Javel, så nåede jeg dog, og med mig en hel del andre jøder, at komme i ildkamp. Det blev officerernes trauma, at de aldrig, således som det var så nøje planlagt, kom i kamp under generalerne Gørtz og Dewing.

En civilist var imidlertid blevet skudt. Skovfoged og jeg fik ordre om at køre hans enke hjem, hun boede på det yderste Vesterbro og blev overladt til en nabo. Jeg husker, at hun var besynderligt fattet, måske forstenet.

Da vi kom tilbage skumrede det. Vi var sultne og tørstige, men anede ikke, hvor vi skulle gå hen og få disse elementære behov stillet. Hotellets restaurant var lukket, og vores orlov forbi. Lidt slukørede begav vi os op ad trappen og hen ad gangen. En dør gik op, „sheriffen“ stak hovedet ud: „Kom her ind, her er masser af champagne ...“

Vi gik indenfor. I det rummelige hotelværelse fandt vi sheriffen sammen med fire mørke, udenlandske personer, med hvem vi åbenbart kunne tale tysk – tyskere var de tydeligvis ikke. Champagnen gjorde mig brovtende. Jeg smed demonstrativt min pistol på bordet og holdt et kommunistisk foredrag. Pludselig gik situationen op for mig: „Men – det er jo Francospaniere!“ sagde jeg bestyrtet. „Javel er det spaniere,“ sagde sheriffen muntert. „De er flygtet fra ambassaden i Berlin. Nu fejrer vi freden med dem, og så går vi.“ Glade så de slet ikke ud til at være, de trykkede sig så underligt i et hjørne. Da jeg efter et par glas rejste mig og tog min pistol til mig, lidt ilde til mode, så de forfærdede ud. Det gik op for mig, at de troede de stod foran en kommunistisk standret.

Hotellet havde været beslaglagt af værnemagten, men nu var tyskerne interneret, og vi var indkvarteret i deres sted. Med hensyn til spaniere forelå der åbenbart ingen ordre. Og næste morgen, da jeg satte mig hen til min kollega, Ellen Quistgaard⁵⁴ ved hotellets morgenbord, genfandt jeg de fire spaniere i et hjørne. Som på kommando sprang de op og hilste ærbødigt. Med inderlig og forståelig

afsky spurgte Ellen mig, hvordan det dog gik til, at jeg „fraterniserede“ med Francospaniere. Jeg stammede lidt i det, da jeg forklarede, at eftersom jeg havde drukket deres champagne igår, var det rimeligt at sige god morgen idag.

Der skete så mange forunderlige ting i de dage. Uniformen gav adgang til næsten alt. Jeg gik gratis i Tivoli med ledsager, jeg kunne sprede opløb på gaden omkring en formodet landsforræder og tilkalde frihedskæmpere med armbind, hvad der muligvis har reddet vedkommende, skyldig eller uskyldig, for lynchning. Venlige politifolk tog mig med overalt, hvor der var noget at se. Det hændte i de første dage efter befrielsen, at jeg blev taget med på en afteninspektion. Vi kørte ved mørkets frembrud rundt og gav ordre fra „hovedkvarteret“ om at indstille skydningen, når det gik op for os, at små ivrige grupper af frihedskæmpere lå bag hushjørner og skød på, hvad der i nogle tilfælde virkelig var hipofolk, i andre, desværre, deres egne. En aften var løsenordet fx. „mælkejunge“. En lille håndfuld civilklædte ynglinge med det rød-blå-hvide armbind affyrede den ene skudsalve efter den anden mod et usynligt mål, og skuddene blev besvaret ligeså energisk. „Hvem skyder I på?“ spurgte min ledsager efter at have sagt sit „mælke“ og fået svaret „junge“. „Der ligger nogle hipofolk derovre og skyder på os,“ svarede en af dem ophidset. Vi kørte „derover“ og fandt, hvad vi ventede, en ligeså ophidset gruppe, der skød tilbage på de formodede hipofolk. Stilfærdigt sagde min ledsager: „Der er ordre fra hovedkvarteret om at indstille skydningen.“ Derpå kørte vi tilbage til gruppe et med samme besked.

„Hvorfor sagde du ikke, at de lå og skød på hinanden?“ spurgte jeg forarget. Han svarede roligt, men med et skuldertræk over min håbløse uforstand: „Det kunne jo være, at en af dem havde ramt.“

Det må have været den 7. maj, en mandag, at jeg blev sendt sammen med den af cheferne øjensynligt højt re-

spekterede løjtnant Branth ud for at finde frem til benzin til stabens biler. Vi opsøgte Ebbe Munck, som residerede på hotel d'Angleterre. Medens vi sammen steg op ad hotellets brede trappe, mødte vi Ebbe Munck for nedadgående sammen med – Ib Schønberg. Ib Schønberg greb spontant min hånd og trykkede den varmt: „Tak for Deres dåd,“ sagde han med blanke øjne. Jeg ved ikke, hvem han tog mig for, men jeg var ved at synke i jorden af forlegenhed og formåede ikke andet end blussende at sige et: „åh, jeg be'r.“

Vi kørte videre til en garage under Vesterport. Der var benzin, formentlig tyskernes efterladte, og der var trængsel. Vores uniformer bragte os hurtigt forrest i køen, en tyk, meget ophidset lille mand blev fejet af vejen. „Men ved I da ikke, hvem jeg er?“ råbte han rasende – på engelsk – og slog sig for brystet: „I am The Readers Digest!“ Løjtnanten og jeg betragtede ham uforstående. The Readers Digest – hvad kunne det dog være?

Snart blev vi spredt for alle vinde, vi, der havde haft kontorfællesskab i Stockholm. Der skulle, bl.a. foretages arrestationer af de såkaldte landssvigere, en opgave som det indgav mig ubhag at være direkte involveret i. Med dette lidt dystre kapitel i landets historie forholdt det sig således – og her citerer jeg afsnittet om professor Carsten Høeg, en fremragende videnskabsmand, kendt for sin absolute redelighed, i Politikens håndbog om besættelsestiden:

„Ved Frihedsrådets arrestationsudvalgs oprettelse i 1944 blev Carsten Høeg medlem, og under hans ledelse skabtes *centralkartoteket*, som sammenfattede de oplysninger om formodet landsskadelig virksomhed, som modstandsbevægelsen og politiet tilvejebragte, og som dannede grundlag for interneringerne 5. maj 1945 og siden leverede bevismateriale til retsopgøret.“

Også vores Frit Danmarksgruppe i Århus fik ordre om

at udarbejde en liste til brug efter krigen. Det blev til et hefte med et par hundrede navne, opgivet os af lokal- og personalkyndige folk. Det siger sig selv, at en hel del af disse meddelelser byggede på sladder og rygter. Det var meningen, at denne lille „grå bog“ skulle efterkontrolleres af en lang række betroede og lokalkendte mænd. Den forelå i et halvt hundrede eksemplarer, og var deponeret på Rådhuset. Skæbnen ville, at Rådhuset blev stormet af Gestapo, der beslaglagde samtlige hefter foruden et eneste, og dette var havnet i Friggagatan, på det selvsamme kontor, hvor også jeg var havnet. Mit første job blev at udfærdige kartotekskort efter denne upålidelige liste, hvad jeg erklærede mig absolut utilbøjelig til, og forklarede grunden: den var ikke revideret. Jeg fik lov til at rette de fejl, jeg selv fandt frem til, men ak, de var kun få.

Imidlertid stod der i mit generalstabspas, underskrevet af oberstløjtnant Nordentoft, at jeg var „Kartoteksfører i Generalstabens Efterretningssektion Afd. B.“ Allerede i Stockholm havde jeg kunnet konstatere, at vores kartoteker ikke rummede en eneste kommunist, heller ingen der blev betegnet som jøde. Det var, skriver Leni Yahil i „Demokrati på prøve“ i Stockholm blevet vedtaget ikke at skelne mellem jøder og ikke-jøder i de forskellige journaler og kartoteker, hvad der senere skulle gøre det vanskeligt fx. at finde ud af, hvor mange jøder der havde meldt sig til brigaden, et spørgsmål, der blev diskuteret.

Det blev nu en af mine opgaver at tjekke ansøgerne til Sverigesrejser af, stablerne af skemaer voksede, men hvis der var hastesager (fx. skulle vores handelsforbindelser jo i orden) kom kriminaloverbetjent Ole Johansen til mig med sagen, jeg tjekkede, og sammen gik vi op til SHAEFs⁵⁵ kvarter i Dagmarhus, hvor en engelsk major konfirmerede vores ansøgning. Han var forfærdelig rar, og der var aldrig vrøvl, men naturligvis gik man derfra med en lille fornemmelse af stadig at være et besat land. Efter sådanne

ekspeditioner tog Ole Johansen mig med til restaurant „Kronborg“ (senere Gyldendals højborg i restaurationsverdenen for en tid), den ejedes af hans broder og skal nævnes, dels fordi den førte min bedstemoders fynske „gammeltøl“, dels fordi jeg der fik en udmærket belæring i sømmelighed indenfor den „offentlige sektor“. „Jeg må indrømme,“ sagde jeg troskyldigt over et krus øl, „at jeg er tilbøjelig til at lægge ansøgninger fra ganske ukendte, som meddeler, at de har været i Sverige på besøg under besættelsen, nederst i bunken. Der må jo være noget i vejen med den slags mennesker, som uden videre fik udrejsetilladelse af tyskerne ...“. Ole Johansen betragtede mig med et skævt smil: „Det har De jo selv fået ...“ – „Jeg? Nej, det har jeg virkelig ...“ Så tav jeg rødmende. Jo, vi fik jo tysk tilladelse til to julebesøg hos min fader i Malmø under besættelsen. Men hvor vidste han dog det fra? Nu ekspederede jeg ansøgninger i behørig orden.

Også Danmark havde et flygtningeproblem, vel i grunden større end det svenske. Fra februar 1945 begyndte de at komme, øst-tyskerne på flugt fra den røde hær eller simpelthen, fordi de var udbombede. Foruden 50.000 sårede tyske soldater husede vi 244.000 „politiske“ flygtninge, der var indkvarteret under miserable forhold. Noget bedre blev det, da de kom under dansk administration. Jeg blev taget med på inspektion – man eftersøgte SS-folk – til en sådan lejr i fabriken „Always“. Her var en kæmpe stor maskinhal ved hjælp af lave murstensgærder inddelt i båse på otte-ti kvadratmeter. Hver familie sin bås. Der var, fortalte man mig, godt og vel firetusind mennesker, af dem 1300 børn under femten år. På gulvet sad gamle koner og redte sig selv eller småpigerne; heldigt stillede var de, der havde et strikkesøj, og endnu mere heldig var den, der besad en stol. I de fleste båse lå flygtningene apatiske hen på det primitive leje af halm med et dækken over. Små grupper af yngre kvinder fejede og vaskede tysk

husmoderligt. Der var *rent*. Rundt om sad gamle mænd, der skamfuldt slog blikket ned, når man passerede. De blege børn legede stiltfærdigt med drager af wc-papir, det eneste legetøj jeg så. Luften var noget kvalm, og den tyske, erklæret nazistiske læge klagede bittert: „Hvorfor lader man dem dog ikke lege udenfor i græsset eller i parken derovre?“ I mit stille sind gav jeg ham ret. Men man kunne ikke rigtigt lide nazistiske læger dengang, og jeg svarede køligt: „Må jeg minde Dem om, at vi jo ikke har inviteret Dem herop.“ Under den videre samtale kunne jeg ikke dy mig: „Man sulter ikke disse børn ihjel, heller ikke gasser vi Deres landsmænd, sådan som De jo gjorde med Europas jøder.“ „De har ret,“ sagde han stille. Det var den slags, for os uværdige forhold, Poul Henningsen greb ind overfor. Vores største, måske eneste militante humanist.

I disse majdage var man begyndt at grave de henrettede modstandsfolk fra Ryvangen op. Der lå også Ellen Quistgaards mand. Hver dag tog hun, sammen med Elly Rosenquist derud for at bistå ved identificeringen. Det var en forfærdelig tid for hende, som hun gennemlevede med utrolig tapperhed. Hun havde styrke tilovers til at vise os hjemløse, fra provinsen, venlighed og gæstfrihed i sin broders hjem. Da vi gik derfra en mørk aften, blev vi råbt an af en tysk(!) vagtpost med et rungende „HALT“! foran det, der var tilbage af det udbombede Shellhus. Vi satte farten ned, men gik videre, ventende en kugle i ryggen.

Ellen og Ellys fravær betød, at jeg af og til måtte overtage et af deres hverv. Men de dygtige piger kunne jeg ikke erstatte, og helt galt blev det en aften foran et omstillingsbord. Jeg kæmpede sammenbidt med de forskellige knapper, men pludselig røg døren op, en rasende politimand fo'r ind: „Hvem i hede hule helvede er den idiot, der hele tiden afbryder mine samtaler ???“ Jeg så brødebetyngt op på ham, og han skiftede udtryk: „Åh, er det *Dem*, fru Haxen, jamen nu skal De se –“ Et kvarter efter blev jeg

afløst.

Heller ikke med administrationen af de famøse kartoteker gik det helt programmæssigt. Jævnligt hændte det, at en politimand i civil – måske en foregiven sådan – bad om adgang til skabene, jeg troede alle på deres glatte ansigt. Men en dag blev jeg kaldt ind til kaptajn Schou, en af cheferne fra Stockholm, der på sin, som altid, overordentligt elskværdige facon tildelte sig en næse. Jeg havde været for liberal med adgangstilladelser, og visse kort var vitterligt fjernede. Muligvis for gode ord og betaling – men den formodning svævede frit i luften. Det er klart, at en „udrensning“ af landssvigerne måtte finde sted. I visse af de østfra beriede lande var parolen den: hellere et par tusind for mange end et par tusind for få. Der kunne man måske tale om en „de lange knives nat“. Hos os var der relativt få virkelige fejltagelser. En dag kom en politikaptajn styrtende ind på kontoret: han og hans folk havde arresteret en højt anset Horsensborger, i hvilken anledning cheferne havde tildelt ham en velfortjent røffel. „Jamen – han stod på fru Haxens liste!“ skreg han, og det tiltrods for at netop han var tilstede, da jeg pegede på Århuslens upålidelighed. Til andre af de jammerlige fejltagelser i dette tvivlsomme retsopgør hørte anholdelsen af Georg Duckwitz, tyskeren, som ved tre betydningsfulde lejligheder havde gjort danskerne uvurderlige tjenester – med fare for sit liv. Første gang da han lod advare de danske jøder gennem sin ven allerede dengang, senere statsminister Hans Hedtoft, anden gang da han var medvirkende til at få bremset folkestrejken i København, da den var ved at løbe løbsk, og endelig, da han, på opfordring af Gauleiter Kaufmann i Hamburg og med daværende kaptajn Svend Schjødt-Eriksen⁵⁶ som mellemmand, fik fremskyndet englændernes fremrykning mod Danmarks grænse i syd, hvorved en russisk befrielse i hvert fald blev forhindret. Georg Duckwitz blev afhentet på sin bopæl i Lyngby og hensat

som fange i Kastellet. Schjødt-Eriksen befriede ham personligt⁵⁷. Til fejltagelserne hørte, efter manges mening og så den senere justitsminister Helga Petersens løsladelse af Werner Best, den rigsbefuldmægtigede tysker, der udløste pogromen i oktober 1943, og som oprindeligt ved dansk ret havde fået livstids fængsel. Han blev udleveret til friheden i Tyskland efter fem års afsoning. Først i 1969 arresterede hans landsmænd ham, idet han blev gjort ansvarlig for terroraktioner i Polen og mord på 11.000 personer.⁵⁸

Efter nogle måneders tjenestetid mellem venlige og overbærende politifolk og officerer kom dagen for min hjemsendelse. Da var de danske jøder kommet tilbage fra Sverige, nogle til velholdte, nyistandsatte lejligheder, andre til hjemløshed. Mange af de såkaldte jødelejligheder var blevet besat af modstandsfolk, der var gået „under jorden“. Man tog det som regel med fatning, det var jo de samme danskere, der havde reddet deres liv.

Jeg skal ikke nægte, at ligesom min hjemkomst efter de bevægede oktoberdage i 1943, blev min hjemkomst også denne gang et antiklimaks. For første, sidste og eneste gang i mit liv havde jeg oplevet at være selverhvervende. Nu var jeg atter slet ingenting. Godt var det igen at have børnene om mig, men alt var forandret, også den hjemlige situation. Efter to besværlige år kom det endelige brud. Jeg drog til København og kunne omsider, med økonomisk bi-stand fra min altoverbærende jødiske fader, flytte sammen med Peter P. Rohde i en rummelig villa i Hellerup. Det bør for en ordens skyld noteres, at ventetiden for vores respektive ægtefæller fik en ligeså happy ending.

Epilog

Desværre kan jeg ikke afslutte min beretning med et „snip, snap, snude, så er den historie ude“. For det skulle jo vise sig, at tiltrods for de rædsler, der havde ramt seks millioner europæiske jøder, var antisemitismen på ingen måde et afsluttet kapitel i verdenshistorien. Tværtimod, Hitlers onde sæd havde bredt sig, ikke alene i Danmark, men, som det er trådt klart frem i de sidste årtier, til hele verden.

Vi – Peter P. Rohde og jeg – var ikke i stand til at ignorere, hvad der foregik omkring os og i vores nærmeste kreds. Vi havnede endnu engang på barrikaderne, og det blev til et livslangt ophold.

Men danskerne, som havde reddet deres jøder, kunne de afsløre sig som antisemitter? Åbenbart, om end man naturligvis ikke skal generalisere. Den 15. januar 1946 offentliggjorde Poul Henningsen en stor artikel i det kommunistiske dagblad „Land og Folk“, *Antisemitisme efter krigen*. Marcus Melchior fulgte den op og skrev „Antisemitisme i Danmark – trods alt!“, og her siger han, at „kommer man for skade i en sporvogn at træde nogen over tæerne, er man en „fordømt jøde“, på Strøget i København råbes der i langt højere grad, end man er tilbøjelig til at tro, „jøde“ ... Det hedder videre, at mange børn må lide under dette forhold i kommuneskolerne, og at det ikke drejer sig om antisemitisme i dennes „delikate“ version, men som et overgangsstadium til noget langt mere alvorligt og farligt. Det var profetiske ord. Sandt nok, ordet jøde blev pludseligt et brugtbart skældsord, og jeg måtte opleve,

at mit femårige barnebarn klagede sig, når han kom ind fra legepladsen: „Mormor, de har jødet min bold!“

Den såkaldt „delikate“ antisemitisme skulle jeg møde, hvor jeg mindst af alt havde ventet det, indenfor det parti, hvor jeg efter krigen meldte mig ind: det kommunistiske, DKP. Det var så meget mere absurd, som Sovjetunionen var en af de første stater, der i FN, i 1947, efter lange høringer med alle de implicerede parter, havde stemt for genoprettelsen af en jødisk ministat indenfor det område af Palæstina vest for Jordanfloden, som efter afslutningen af 1. verdenskrig var blevet til et engelsk mandat. Landet øst for Jordanfloden blev allerede i 1921 en selvstændig arabisk stat under hashemitisk herredømme.⁵⁹

Der blev i området vest for floden oprettet endnu en arabisk stat, den, som i dag under benævnelsen Vestbreden, er besat af Israel, efter tyve år under Jordan.

Der var ikke enighed om oprettelsen af de to ministater i området, men flertallet i FN sejrede. Mellem antagonisterne var Danmarks daværende repræsentant i FN, Per Federspiel, som blev medlem af en komité, kaldet „de fem ensomme pilgrimme“, der i FNs regi skulle holde de to nye ministater over dåben, hvis man nu kan udtrykke det på den måde i den forbindelse. Per Federspiels holdning var helt igennem honnet. Vel var han modstander af en jødisk stat, i det han med politisk klarsyn forudså, hvilke internationale forviklinger dette ville afstedkomme. Men der var aldrig antisemitiske undertoner i hans argumentation, og da staten var et fait accompli (den blev proklameret den 14. maj 1948), lod han den være i fred, modsat så mange andre af ringere menneskeligt format, der idag spirer frem som giftige svampe over hele kloden.

Sovjets sympatier for den jødiske stat, fremført af Gromyko i FN, varede ikke længe, for det viste sig straks, at staten Israel ikke lod sig indlemme i den russiske interessefære. Allerede i 1948 startede en kampagne i USSR

Brigaden vender hjem

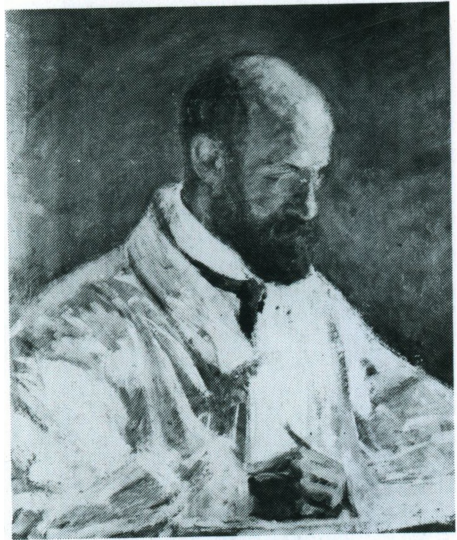


Den danske brigade blev sat over i alle slags fartøjer 5. maj 1945

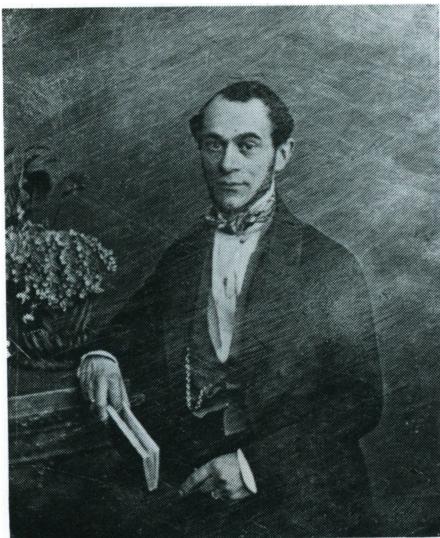


Brigaden ankommer til Helsingør

Mine forfædre



*Alfred Israel Goldschmidt
– forf.s fader*



*Oldefader Nathan Israel
Nathan efter daguerreotypi*

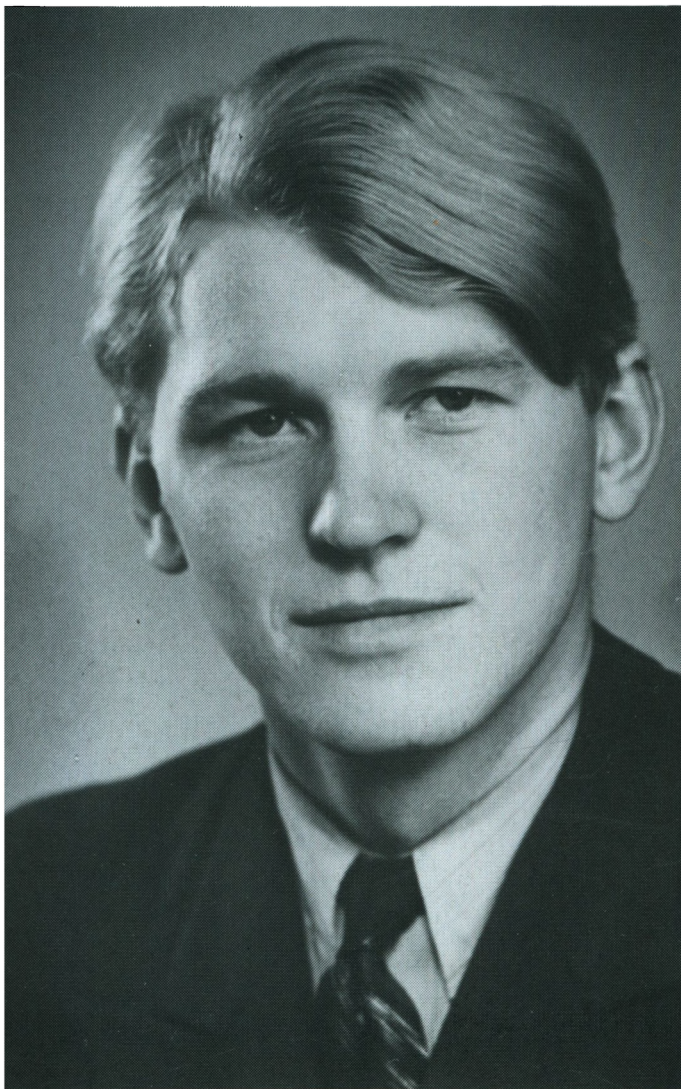


Mine bedsteforældre – Selmar Goldschmidt og Henriette, f. Nathan



*Mine oldeforældre: kammerråd Andreas Conrad Warberg og hustru
Christine Marie, f. Storm Schmidt*

Århus modstandsfolk



Knud Brix 1944



Ingeniør Poul Rasmussen – alias Peter P. Rohde 1944

Flugten til Sverige



Jødiske flygtninge på dæk i svensk territorialfarvand – oktober 1943

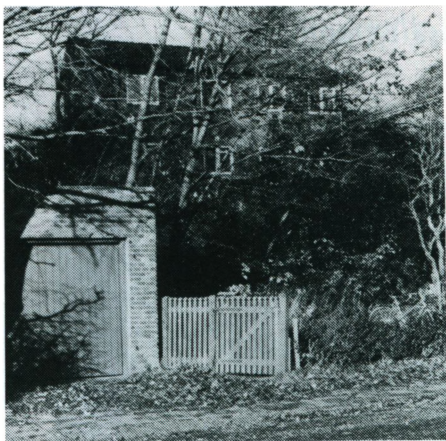
Mellemspil



Forf. og Mendelssohn 1940



*Professor, dr.med. Louis
Fridericia, som gjorde mig til
sionist*



*Forf.s hjem i Århus – rammen
om illegal aktivitet*



*Prof. Richard Ege og
fru Vibeke Ege*



Befrielsen maj 1945

Generalerne Dewing og Montgomery hyldes af københavnerne



Ina Haxen maj 1945



Peter P. Rohde – Land & Folks korrespondent i Paris 1945

mod „kosmopolitterne“, og kosmopolitterne var mærkeligt nok altid jøder, specielt jøder, der udtrykte sympati med Israel, og blev stemplet som sionister.

Det satte sig straks sine spor i Danmark. Navnlig den tjekiske „Slansky-proces“ og den senere sovjetiske proces mod en række fremstående jødiske læger i Moskva førte til artikler i det kommunistiske dagblad „Land og Folk“, der kunne have stået i Hitlers „Der Stürmer“. I sammenslutningen „Fredens tilhængere“, hvor jeg sad i arbejdsudvalg under Mogens Fogs formandskab, gik bølgerne på et vist tidspunkt i januar 1953 så højt, at jeg efter et møde, hvor formanden afviste mit krav om en protest, smækkede med døren og gik min vej *for ever*. En protest til præsident Gottwald mod Slanskyprocessen – løseligt omtalt i Mogens Fogs „Erindringer“, s. 83, I – var det lykkedes mig at gennemtvinge. Men Moskvalægerne – her var Fogs svar et surt: vi modtog en næse af repræsentanter for Verdensfredsrådet, da vi afsendte Slanskytelegrammet. Og ved et dramatisk møde i Apolloteatret den 2. februar 1953 om processerne og den evidente antisemitisme, de afspejlede, fandt Fog det i sit indlæg nærliggende at fastslå deres skyldighed, „fordi der foreligger uforbeholdne tilståelser ... Det er meget muligt, ja endog sandsynligt, at sionistiske kanaler er anvendt ved spionage- og sabotageorganisationer. Det er naturligt, at der rettes mistanke mod folk med kontakter mod vest og hermed mod jøderne ...“. Peter P. Rohde bemærkede hertil: „Antisionismen kan let slå over i antisemitisme ... Sionismen er det nødvendige svar på de europæiske folks holdning til jøderne.“ Hermed var hans skæbne beseglet. Vi blev begge to hældt ud af DKP med et brag, der gav genlyd i den europæiske presse. Efter Stalins død og Krustjofs tale på den 20. partikongres blev uskyldigt forviste sendt hjem fra Gulagøhavet i Sibirien, uskyldigt hængte rehabiliteret. Der skete ikke noget tilsvarende hos os. Hvorfor? Det spurgte jeg professor Sven Møller

Kristensen om ved et møde, hvor emnet iøvrigt var de venstreintellektuelles betrængte situation i det borgerlige Danmark. Han så sig forskræmt omkring, så sagde han: „Jamen tænk dog, hvilket ramaskrig det ville vække i den borgerlige presse!“

Vi fik en meget vanskelig tid. Alle sunde var lukkede, for selv om vi ikke, som den italienske digter Pavese i en lignende situation, tog os af dage, så havde vi alligevel begået selvmord, politisk, økonomisk og socialt. Forklaringen ses af følgende samtale mellem de to jugoslaviske tidligere partisanledere, Milovan Djilas og Vladimir Dadijer, som fandt sted allerede før krigen: „Vlado,“ sagde Djilas, „jeg ber dig, lyt til mig ... Man skal rette sig betingelsesløst efter ledelsens krav. Du ved jo, at partiet kan bygge en mand op, men det kan også ødelægge en mand, hvis han svigter partidisciplinen.“ Vi havde svigtet partidisciplinen.

Naturligvis ramte det hårdt på en gang at blive kasseret af dem, vi havde arbejdet så snævert med under besættelsen og efter, og som nu, efter partidirektiver, ikke måtte „være i stue“ med os. Venligt gik dog den elskelige psykolog Thomas Sigsgaard i rette med mig: „Jae, men du må da indrømme, at alt dette kun er skønhedspletter på et iøvrigt forbilledligt system?“ Jeg sagde det ikke, men tænkte det kun: var det mon, hvad de henrettede havde i hovedet, da de stod med rebet om halsen: min nedværdigende og uretfærdige død er kun en skønhedsplet i mit elskede lands historie.

Jeg havde på en, forekommer det mig nu, ret ufin måde fået Herbert Pundik indlagt som medarbejder i „Fredens tilhængeres“ talerør „Tænk i tide“. Nu var hans tilhørsforhold i dette tvivlsomme foretagende naturligvis også forbi, og det er vel ikke usandsynligt, at de forbavsende tilstande i landet og på den kulturradikalistiske front kan

have tilskyndet ham og hans unge kone til emigrationen til Israel. I hvert fald havde Herbert og Sussi sans for vores situation. De tog os med op i forældrenes sommerhus i Hornbæk. Det var i påsken 1953. Vi kom en dag gennem hovedgaden og så avisernes løbesedler: BERIA HENRET-TET (Beria var nyudnævnt indenrigsminister, og han blev simpelthen myrdet) – og så fulgte meddelelsen om hans ansvarlighed for de „falske lægeprocesser“.

Vi jublede. For det måtte jo betyde en offentlig undskyldning til os, en slags rehabilitering. Det skete ikke, for intet er jo så afskyvækkende som at have haft ret.

Nu gik vi glade tilbage til Kystvej med aviserne og med den lille dreng, Uri, hvilende trygt i sin barnevogn. Uri faldt tyve år efter i Sinaikrigen under et ægyptisk angreb, hans kampvogn blev ramt af et sovjetisk missil.

I dag må jeg spørge mig selv: hvad nyttede det allsammen? Hvad bildte vi os ind, hvordan kunne vi tro, at medfødte, indterpede og indgroede antipatier og synspunkter lod sig ændre af aldrig så mange foredrag, bøger, debatindlæg og informative artikler, der var glemt dagen efter, at de var læst?

Rent biologisk kan man vel ikke vælge identitet. Engang bastard, altid bastard. Men man kan vælge tilhørsforhold, sag, side. Det gjorde jeg, og konsekvenserne fremgår af det foranstående. Min jødiske far havde de bedste hensigter, da han startede assimilationsprocessen, og medens min mørkøjede lille broder lod sig døbe og tog afstand fra alt jødisk, måske under indflydelse af de hidsige slagsmål i barndommens gade, tog jeg, da valget forelå, ganske spontant det stik modsatte standpunkt. Af en fremstående SF-er fik jeg at vide, at man betragtede mig som „Peters onde ånd“, af søfyrbødernes formand, den údtalt proisraelske Ejnar Berthelsen, at mit tilnavn var „Hexen“. I anonyme

breve, næsten altid i de billige grønblå eller lysebrune kuverter, blev jeg, med blokbogstaver kaldt for „jødekælling“, „jødemær“; for nylig skrev en person, der undertegnede sig fhv. FN-soldat i Gaza: „Hitler havde en fejl, at han ikke tog livet af alle jøder.“ Han kaldte mig „jødesvin“. Og endelig, i sommer, en såkaldt telefonbombe: telefonen ringer en tidlig morgen, og en ru stemme snerrer: „Jødekælling, svin, JEG HAR LAGT EN BOMBE!“ Jeg stirrer spørgende ind i telefontragten, men alt var tavshed. Ligesom de israelske kvinder for alle eventualiteters skyld altid bærer smukt undertøj, iførte jeg mig mit bedste undertøj og gik grundigt huset igennem. Havedøren stod åben – men det gjorde den så tit. Garagen var tilgængelig, men bilens motor indeholdt ingen bombe. Jeg kørte den ud på vejen, intet skete. Det var gas – men det var ubehageligt.

Men alt var jo ikke jammerfuldt, selv om jeg i denne skildring har sat en hel del nedslående oplevelser i focus. Dem var jeg selv skyld i, jeg kunne jo have behersket mit krigerske sind, som i nogen grad var blevet farvet af det jødiske. Til min mand gik man fra den side aldrig forgæves. Hvordan han havde kraft til også at arbejde med andre ting var mig og andre ufatteligt – men der foreligger storværker fra hans hånd og ånd.

Fra jødiske kredse fik Peter al den virak, han fortjente og trængte til: han blev indskrevet i Den Gyldne Bog i Jerusalem, han blev udnævnt til „Ben Adam“ af Jødisk ungdom, han fik ikke mindre end tre skove i det land, han så betingelsesløst var gået ind for. I et halvt år boede vi som gæster i *Mishenot Sha'ananim*, det jødiske refugium, hvor Isaac Stern har sin musikskole, og hvorfra der kun var ti minutters gang gennem Hinnom-dalen over til Jaffaporten, der fører ind gennem muren til „den gamle by“. Derovre fik vi arabiske venner, og det er karakteristisk både for Peter og for araberne, at man om ham, fra arabisk side,

efter hans død skrev til mig: „He was a good man.“ Han lod mig aldrig vide, at jeg, efter så manges mening, havde ødelagt hans liv, men pegede tværtimod på, at de helt nye aspekter jeg havde tilført det, for ham føltes som noget berigende. Vi fik nære venner i de kredse, min jødiske far havde betragtet med afstandstagen: sionistere, og det blev Werner David Melchior, der ved afsløringen af mindestenen for min mand i oktober 1979 på den fornemste måde gav udtryk for, at vores „kamp“ måske ikke havde været helt forgæves. En slutning jeg også drager af den kendsgerning, at et overvejende flertal af bidragyderne til Peters mindesten og skov ved Nazaret var ikke-jøder. Trods alle skarpe udfald i denne bog er det *dem* og andre, der trådte til, da ulykkerne ramte jødiske landsmænd, jeg har i mine tanker, når jeg her sætter det endelige punktum.

Noter

1. Schoch var chefredaktør på Nationaltidende, blev afsat under besættelsen efter tysk krav og var fra efteråret 1943 medlem af Danmarks Frihedsråd.
2. Adolph Stender Petersen, prof. i slavisk filologi; han lignede ti jøder, men var det efter eget udsagn ikke. Var født i Leningrad.
3. Der var dannet et dansk nazistisk korps under ledelse, i rækkefølge, af kaptajnløjtnanterne Martinsen og von Schalburg, stiftet af oberstløjtnant Kryssing. Efter et års kampe på østfronten med store tab blev det opløst i 1943. Resterne indgik i SS Panserregiment Danmark. 7000 danske meldte sig til krigstjeneste.
4. Om Agerholm Christensen er der yderligere det at berette, at han, da omtalte middagsamtale udspillede sig, lige var blevet redaktør af det illegale Århusblad Budstikken, en slags aflægger af det københavnske »Frit Danmark«, der udkom første gang i april 1942. Han fremstillede bladet sammen med en gruppe studenter. Efter tre måneder blev han arresteret af tyskerne, han snittede sig i armen, fyldte munden med blod, blev ført fra arresten til Kommunehospitalet, hvor det lykkedes ham – han var lokalkendt – at flygte gennem et WC vindue. Fra dette WC kom han til Sverige, senere til England. Bladvirksomheden og studenterne blev et års tid efter overtaget af Peter P. Rohde, som gennemførte en regelmæssig udgivelse i et år, så blev også han „taget“ af tyskerne.
5. Kruse fik en venlig afskedshilsen i den århusianske ”Budstikke”, som Peter P. Rohde og jeg fra dec. 1943 til dec. 1944 fremstillede i mit hjem.
6. Allerede på dette tidspunkt stod det biskoppelige hjem i Århus åbent for repræsentanter for den lokale modstandsbevægelse, og biskoppens to sønner var blandt de første studenter i Århus der fremstillede et lokalt illegalt blad, af hvilken grund de foråret 1943 måtte flygte til Sverige.
7. Citat fra nobelpristageren Saul Bellows *Jerusalem tur-retur*, s. 183.

8. B.S. var 3. generations jødisk palæstinenser og derfor helt blottet for de sædvanlige jødiske komplekser. Han løb utrætteligt myndighederne på dørene for at få indvandringsstilladelse til sine chaltzim. Hans kone, Aviva, måtte til tider pløje sig vej frem gennem randsler og udmattede, sovende tysk-jødiske børn.
9. „Der Stürmer“ blev allerede i 1923 startet af en tidligere lærer, Julius Streicher, senere Gauleiter i Franken. Han blev dødsdømt ved Nürnbergprocessen og hængt.
10. Omtalt af Leni Yahil i „Et demokrati på prøve“ s. 95.
11. Buhl blev efter befrielsen Danmarks statsminister.
12. Jvfr. Viggo Sjøqvists bøger om Scavenius.
13. Göring var fra 1921 medlem af det nazistiske parti, i 1933 organiserede han Gestapo og ledede udrensningerne i 1934. Han blev dødsdømt ved Nürnbergdomstolen, men begik selvmord natten før eksekutionen skulle finde sted.
14. Eichmann flygtede efter det tyske sammenbrud til Argentina, hvor han i 1960 blev sporet af israelske agenter, ført til Israel, dødsdømt og henrettet som den direkte skyldige i seks millioner jøders død.
15. Selv om Best i realiteten var ansvarlig for den tyske terror i Danmark, slap han med en højesteretsdom på 12 år i dansk fængsel, hvorfra han af daværende justitsminister Helga Petersen blev løsladt 1951 og udvist til Tyskland.
16. Citatet er hentet fra Leni Yahils „Et demokrati på prøve“.
17. Senere fik Duckwitz et nært samarbejde med lederen af den illegale efterretningstjeneste, daværende kaptajn Schjødt Eriksen, og Duckwitz og Schjødt Eriksen spillede sammen en afgørende rolle i besættelsens aller sidste fase, da den store hovedpine var: ville russerne eller de vestallierede befri Danmark? Ingen aftale fra Yaltamødet forelå. Gennem sin ven, gauleiteren i Hamburg, fik Duckwitz allerede i april henvist stedet, hvor den 8. armé kunne krydse Elben praktisk talt uden modstand. Det var ved Lauenburg, og overgangen fandt sted her. Duckwitz underrettede personlig den britiske ambassade i Stockholm, medens Schjødt Eriksen benyttede sin illegale sender.
18. Hammerich blev senere arresteret og hensat i Shellhusets tagetage hvor han og andre ledende modstandsfolk omkom under det engelske bombardement af dette gestapohovedkvarter i foråret 1945. Ved den lejlighed undslap to andre prominente fanger, Mogens Fog og Aage Schoch, begge medlemmer af Frihedsrådet.
19. Fra højesteretssagfører Eyvind Møllers skildring i „Frit Dan-

- mark's Hvidbog II, s. 95 ff.
20. Den 29. august, da tyskerne besatte den til dato dansk ledede lejr, lykkedes det ca. 90 af de internerede at flygte (mellem dem Peter P. Rohde), mens ca. 150 blev sendt til koncentrationslejren Stutthof.
 21. Harold Flender „Rescue in Denmark“. Bogen blev her stærkt kritiseret for sine næsten helt igennem vildt overdrevne skildringer af de interview'ede vidner, både jøder og ikke jøder. I USA en bestseller.
 22. Warburg var en kendt og meget anset overlæge på Rigshospitalet med speciale i hjertesygdomme.
 23. Hipo er en forkortelse af det tyske Hilfspolizei. Det blev rekrutteret fra Schalburgkorpset og var frygtet for sine terroraktioner og for tortur mod danske fanger.
 24. Ungarsk født professor i fysisk kemi, altså en kollega af min onkel. Han fik i Stockholm samme år nobelprisen i kemi.
 25. Det vil sige, da tyskerne rykkede ind i Wien.
 26. Det var Niels Aage Nielsen, idag professor i nordiske sprog ved Århus Universitet. Mit hjem i Risskov er omtalt i hans erindringsbog „Blandt jyske modstandsfolk“, og i afsnittet om Frit Danmark i „Århus under besættelsen“.
 27. Brandt Rehberg sad i Shellhusets tagetage, da dette i 1944 blev bombet af englænderne, men hørte til de heldige, der mirakuløst undslap, ligesom Mogens Fog og Aage Schoch (s. 152). Shellhuset var Gestapos hovedkvarter. Brandt Rehberg kom til Stockholm og opsøgte mig straks i Tys-tys-kontoret.
 28. Moderens identitet er man altid klar over. Derfor er ethvert barn født af en jødisk moder ifølge loven jøde. Men paterniteten ved man jo intet sikkert om.
 29. Thanning & Appel 1945-46, redigeret af Peter P. Rohde.
 30. Herom berettes bl.a. i Leni Yahils „Et demokrati på prøve“ og i Aage Berthelsens erindringer.
 31. Bibliotekar ved statsbiblioteket, dr. phil., gift med min veninde Margrethe, f. Abrahams.
 32. Familien Hermansen udvandrede umiddelbart efter befrielsen til Canada, hvor H., efter slidsomme år som landmand, omsider blev professor i sit fag, oldtidskundskab.
 33. Arkitekt, senere professor Peter Bredsdorff, hvis kone Ruth var professor Eges sekretær.
 34. Det var Eigil Larsen, der konstruerede den hemmelige gang fra sin barak i Horserød, hvorfra det lykkedes ham selv og Ib Nør-lund at flygte. Han skrev „Håndbog for sabotører“ og var selv

- en af de bedste og dristigste sabotører.
35. Her sigtes til det kommunistiske dagblad, Land og Folks og centralkomiteens holdning til Sovjetunionens angreb først på „kosmopolitterne“, siden processen imod de jødiske læger i Moskva og indimellem disse to Slanskyprocessen i Tjekoslovakiet. „Den socialistiske antisemitismes historie er desværre lang og snævset“, skriver Saul Bellow i *Jerusalem tur-retur*, s. 130.
 36. Udførligt skildret af Peter P. Rohde i „Midt i en isme-tid“.
 37. Tilstedeværelsen af mit fotografi i en Hitler-ramme, på Gestapos hovedkvarter gav, fik jeg senere at vide af overlæge Fabricius Møller, en del af de gode, eller mindre gode, århusianere noget at spekulere over og sladre om efter befrielsen.
 38. Reske Nielsen var historiker, den første redaktør af Århus Budstikke, senere rektor for journalisthøjskolen i Århus.
 39. Gyberg var radioforhandler og blev en af de første modstandsfolk. Fik som den første etableret radioforbindelse med England. Efter oktober 43 oprettede han sammen med Gylding Sabroe den illegale transporttjeneste mellem Nordjylland og Göteborg.
 40. Peter Rasmussen, han blev senere „kontaktbådsskipper“.
 41. Rapporterne gik direkte til chefen for utlänningskommissionen i Stockholm, Paulsson, som var nazist og fungerede som stikker for den tyske ambassade, og derfra videre til Gestapo i Danmark.
 42. Arne Sørensen var stifter af partiet „Dansk Samling“, som nu var indtrådt i nært samarbejde med kommunisterne om et økonomisk og socialt program.
 43. En ulveagtig fiskeauktionsmester fra Grenå, dybt involveret i al slags modstandsarbejde.
 44. Guldsmeden var flygtet 14 dage, før Peter blev taget af Gestapo, på grund af livlig illegal aktivitet under dække af sin „neutrale“ post som formand for Røde Kors i Århus.
 45. Sigurd Wechselmann, senere amtmand, født 1904 i København.
 46. Hans far, professoren, var hentet til London som vitamiekspert.
 47. De to førstnævnte var henholdsvis oberst og kommandørkaptajn, den sidste kaptajn i hæren. De endte som general, kommandør og oberst.
 48. Fremtrædende kommunistisk folketingsmand, medlem af CK, kendt for sin spontane replik ved det tjekkiske kup: „Dernede er de så helvedes stærke!“
 49. Efter krigen op søgte han virkelig fru Afzelius i Århus, til hendes store forbavselse.
 50. Purim er den jødiske påske, men en glædens fest, ihukommende jødernes flugt fra Ægypten.

51. Edward Heiberg var medlem af DKP og ligesom Peter medarbejder ved „Kulturkampen“.
52. Ferdinand Schjelderup var højesteretsdommer og udgav hurtigt efter befrielsen tre bøger om den norske modstandsbevægelse, forbilledlige som historieskrivning: „Fra Norges kamp for retten“, „På bred front“ og „Over bakkekammen“.
53. Erling og Olaf Olsen er sønner af Agnete Olsen, f. Bing. De blev henholdsvis boligminister og rigsantikvar, medens Herbert Pundik blev chefredaktør på Politiken med bopæl i Tel Aviv og København.
54. Hendes mand, Georg Quistgaard, var blevet henrettet af tyskerne i Ryvangen.
55. „Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces“, hovedkvarter for de vestallieredes invasionsstyrker, oprettet ved årsskiftet 1943-44. Opgaven var forberedelse til og gennemførelse af befrielsen af Vesteuropa.
56. Schjødt-Eriksen var en overgang leder af den illegale efterretningstjeneste i Danmark, med nær kontakt til „prinserne“ i Stockholm.
57. Jvfr. Schjødt Eriksen „En udsat post“, s. 119.
58. Idag er han en fri mand og – ligesom Hitlers generalbygningsinspektør Albert Speer et yndet interviewobjekt blandt historikere og i verdenspressen.
59. Kong Abdullah, bedstefader til kong Hussein, var af hashemitisk æt og nedstammede direkte fra profeten, Muhamed.

Navneregister

- Abdullah, kong 155
Abrahams, Henrik 87
Adler, Hannah 45
Afzelius, Adam 15
Afzelius, Harriet (nu Holst) 97,
106, 127
Agerholm Christensen, læge 22,
24, 25, 151
Ahrendt, Hamah 29
Amsnæs, Mogens 51
Andersen, Aage 30, 35, 109,
127
Andersen, postbud 94
Andersen, Peter (sheriffen fra
Tinglev) 127, 134
- Bagge, Povl 15
Baun, C. M. 28
Bellow, Saul 151, 154
Bendt, Ellen 48
Bendt, Ole 48
Beria, Lavrentij 147
Bernadotte, Folke 132
Berthelsen, Aage 153
Berthelsen, Ejnar 147
Best, Werner 34, 35, 36, 39 ff.,
54, 65 ff., 141, 152
Blom Salomonsen 98 ff.
Blatt, Ulla 16, 18
Boesen, Gudmund 15
Bovensiepen, Otto 36, 39
Brandes, Georg 7, 12
- Brandstrup, Laura 9, 10
Brandstrup, Lauritz 9
Brandstrup, Ludvig 10
Brandt Rehberg, Poul 77, 153
Branth, Gustaf W. 136
Bredsdorff, Elias 90, 94, 108
Bredsdorff, Ruth 83, 84, 90 ff.,
153
Breuning Storm, Gunna 47, 58,
59
Brix, Knud 94, 97, 98, 99, 108
Brown, Anne, 117
Brønsted, Johannes 58, 62, 71,
72, 77
Brønsted, Louise, 60, 62, 72, 77
Bunth, Anna & Eva 13
Buhl, Wilhelm 32, 43, 152
Børgesen, Jonas 53
- Chamberlain, Neville 20
Clausen, Fritz 30, 31
Christian IV 8
Christian X 31, 34, 37
Christensen, Lorentz 29
Christiansen, Kaj 113, 115, 140
Christensen, Halfdan 117
Christmas Møller, John 116, 122
Chomsky, Noam 29
Churchill, Winston 35, 114
Cohen, Arvid 24
- Dardel, Gustaf v. 44, 57

- Dedichen, Hermann 43, 44
 Dedijer, Vladimir 146
 Dewing, Richard 130, 134
 Djilas, Milovan 146
 Drucker, Holger 127
 Drucker, Lily 127
 Duckwitz, Georg 40, 43, 46, 115,
 140, 152
 Dührkop, Johannes 80
 Dönitz, Karl 127
 Døssing, Thomas 114
- Ege, Richard 60, 61, 64, 65, 92
 Ege, Vibeke 63, 64, 65, 71, 76,
 85
 Eggerts, Olga v. 31
 Eichmann, Adolf 33, 152
 Eilskov, Anders 9
 Eisenhower, Dwight 127
 Eriksson, sv. tolder 104
- Fabricius Møller, Johannes 25,
 26, 154
 Fabricius, Niels C. 101
 Federspiel, Per 144
 Flender, Harold 59, 65, 153
 Fog, Mogens 94, 122, 145, 152,
 153
 Fog Petersen, Agnete 71
 Frandsen, Johannes 58
 Fridericia, Allan 58, 111, 120
 Fridericia, Karen 34, 111, 127
 Fridericia, Louis 17, 23 ff., 34,
 35, 47, 58, 59, 77, 112
 Fridericia, Hilmar 21, 23
 Friediger, Max Moses 32
 Friis, Aage 15
- Gadegaard, Axel 108
 Gaust, red. 29
 Geert Jørgensen, Ejnar 51, 52, 53
 Geert Jørgensen, Ellen 52
- Gellin 70
 Goebbels, Joseph 15
 Goldschmidt, Adam 12, 111
 Goldschmidt, Alfred 7, 10
 Goldschmidt, Selmar 8, 10
 Goldschmidt, Ernst 10, 45, 62
 Goldschmidt, Salomon 8
 Gotfredsen, Peter Ejnar 47, 66
 Gottwald, Clement 145
 Gretor, Georg 45, 90
 Gromyko, Andrej 144
 Grønborg, Harald 85, 95
 Grönwold, tysk politimand 96
 Gyberg, Werner 98, 105, 154
 Göring, Hermann 15, 152
 Gørtz, Ebbe 55, 134
- Hanneken, Hermann v. 36, 39,
 41
 Hammerich, Carl 48, 152
 Hansen, H. C. 43
 Hansson, Per Albin 41
 Hansen, revisor 69
 Hansen, Julius 63
 Hartwig, Ernest 126, 129, 131
 Hartwig, Lis 126, 131
 Haxen, Ole 16, 20, 77, 94
 Haxen, Sisse 97, 99, 104
 Haxen, Ulf 97, 106, 128
 Hedtoft, Hans 43, 44, 115, 129,
 140
 Heiberg, Edward 121, 155
 Henning Jensen, Astrid 121
 Henning Jensen, Bjarne 121
 Henningsen, Poul 139, 143
 Hermansen, Gustav I. 88, 89,
 153
 Hermansen, Margrethe 89, 153
 Hermann, Aage 51 ff., 59 ff.
 Henriques, C. B. 43, 44
 Henriques, Carl Otto 25
 Hertzum, Aage 19, 21

- Hertz, Martin 15
 Hertz, Povl 56
 Hevesy, Georg 71
 Himmeler, Heinrich 33, 43
 Hirschsprung, Berthe 10
 Hitler, Adolf 7, 16, 19, 20, 37,
 39, 41, 43, 127
 Hjorth-Lorentzen, Elna 132
 Hoel, Sigurd 122
 Hoff Jørgensen, Egon 77
 Holbech, Kaj 40
 Houmann, Børge 40
 Hulgaard, Otto 85, 86
 Hussein, konge 155
 Hylten Cavallius 117
 Hüttner, Julius 106, 110
 Hæstrup, Jørgen 92
 Høeg, Carsten 136
 Høffding, Bodil 56
- Jakobsen, Frode 32, 33
 Jakobsen, dyrlæge 106
 Jakobowsky, Gissale 12
 Jensen, Karen 96
 Jensen, Robert 40
 Jensen, Orla 19, 26
 Johansen, Radich 102
 Johansen, Ole 137, 138
 Jølver, Erik 22
 Jørgensen, Ejler 77
 Jørgensen, Harald 15
- Kallesøe, Ole 115, 116
 Karlsen, postbud 94
 Katzenberg, Paul 74, 75
 Katzenberg, Rosel 74, 75
 Kaufmann, Gauleiter 115, 140
 Kaupisch, Leonard v. 36
 Koch, Hal 33, 50, 78
 Kruse, ty. major 26, 151
 Krustjef, Nikita 145
 Kryssing, C. P. 151
- Lachmann, Ruth 106
 Larsen, Alvilda 116
 Larsen, Eigil 56, 90, 153
 Levin, Rosette 68
 Levin, Samuel 8
 Lindahl, Ingrid 11
 Lindemann, Georg 128
 Lüdke, Erich 36
 Lyngbye, Olaf 48
 Lyngbye, Ulla 18, 48
- Madsen, Søren 63, 84
 Martinsen, K. B. 151
 Melchior, Marcus 34, 143
 Melchior, Werner David 149
 Montgomery, Bernard L. 127,
 128
 Munch, Peter 31
 Munch Petersen, Arne 132
 Munck, Ebbe 118, 136
 Müller, Aksel 78
 Møller, Eyvind 152
 Møller, Gerda 96
 Møller, Margrethe 56, 58, 59,
 70, 79
 Møllgaard, Gerda 96
 Møller Petersen, S. 106
 Møller Kristensen, Svend 146
 Mørch, Adam P. 113, 125
- Nathansen, Henri 45
 Nathan, Henriette 8 ff.
 Nathan, Israel 9
 Nathan, Lewin 8
 Nielsen, Herman 22
 Nielsen, Niels Aage 94, 95, 153
 Nissen, Rie 95
 Nordentoft, E. M. 113, 123, 137
 Nyskov Andersen 82, 83
 Næraa, Asger („Marius“) 22, 48
 Næraa, Harriet 48
 Nørbæk, læge 106

- Nørby, Gregers 17
 Nørlund, Ib 56, 153
 Nørlund, Inga 56
- Olsen, Agnete 98, 105, 155
 Olsen, Albert 98, 105
 Olsen Dietz 87
 Olsen, Erling 132, 155
 Olsen, Olaf 132, 155
 Othon Friez 91
 Outze, Børge 94, 111, 112
- Packness, Enar 100
 Packness, Eja 100
 Pancke, Günther 36, 39
 Paulsson, sv. kontorchef 154
 Pavese, Cesare 146
 Pedersen, Jørgen 16
 Pehrsson, Agda 81, 107
 Petersen, Helga 141
 Peters Lehm 102, 103
 Plum, Hanne 45, 84
 Posin, Josef 50, 51, 53, 54, 87
 Pundik, Herbert 132, 146
 Pundik, Sussi 147
 Pundik, Uri 147
- Quisling, Vidkun 30
 Quist, alias Peters 96
 Quistgaard, Ellen 116, 119, 122,
 126, 127, 134, 139
 Quistgaard, Georg 155
- Rasmussen, Børge 108
 Rasmussen, Peter („Skipper“)
 101 ff., 107, 110, 118, 120, 154
 Renthe-Fink, Cecil v. 31 ff., 35
 Reske Nielsen, Erik 98, 105, 109,
 154
 Ribbentrop, Joachim v. 33, 35,
 41, 42
 Ring, Gerda 117
- Rohde, Peter P. 44, 46, 56, 84,
 90, 95, 104, 111, 114, 121,
 128, 132, 141, 143, 145, 148,
 151, 153
 Rosenbaum, Børge (Victor Borge)
 25
 Rosenfeldt, Leopold 8
 Rosenberg, Alfred 15
 Roosevelt, Franklin 114
 Rosenquist, Elly 127, 139
 Rothe Meyer, Arne 25, 48
 Rubenson, C. W. 117
 Rydberg, Erik 17
- Sabroe, Gylding 104, 108, 109,
 154
 Sahl, Minna 48
 Sahl, Olaf 48, 49
 Salminen, Sally 80
 Sander Larsen, læge 85
 v. Schalburg 151
 Scavenius, Erik 31, 32, 35, 37,
 152
 Schjelderup, Ferdinand 117, 121,
 122, 126, 155
 Schjelderup, Leiken 117
 Schjelderup, Liv 117, 127
 Schelderup, Thorleif 117
 Scherfig, Hans 21, 91
 Schmidt Nielsen, Svend 50, 70,
 71
 Schjødtt Eriksen, Svend 115, 140,
 152, 155
 Schønberg, Ib 136
 Schoch, Aage 8, 151, 152
 Schou, Karl 13
 Schou, Niels Bjarke 113, 122,
 125, 140
 Seidenfaden, Erik 105, 108, 111
 Sejr, Arne 39
 Sigsgaard, Thomas 146
 Sjøqvist, Viggo 152

- Slansky, Rudolf 145
- Skovfoged, Knud 129, 131 ff.,
134
- Skrubbeltrang, Fridlev 15
- Sloth Carlsen, Peter 100
- Slor, Aviva 152
- Slor, Benjamin 30, 46, 152
- Smith Hansen 19
- Sompolinsky, David 88
- Stalin, Josef 114, 145
- Stauning, Thorvald 31, 32
- Stender Petersen, Adolf 16,
151
- Stenild Jensen, Henrik 58
- Strange Petersen, Orla 98
- Speer, Albert 155
- Stern, Isaac 148
- Svenningsen, Nils 41, 44, 54, 66,
67
- Streicher, Julius 152
- Synnermann, Per 104
- Sørensen, Arne 105, 154
-
- Terboven, J. 22
- Texiere, fru 68
- Trommer, Aage 40
-
- Vaaben, Ejnar 15, 16, 66, 67
- Warberg, Albrecht 9
- Warberg, Andreas Conrad 9
- Warberg, Astrid 7
- Warberg, Jørgen Frederik 9
- Warberg Schou, Janna 63
- Warming, Gunnar 35
- Warming, Inger 35, 48, 71
- Warburg, Erik 17, 23, 68, 153
- Warburg, Mette 76
- Wechselmann, Sigurd. 109, 154
- Vedel, Aage H. 37, 55
- Viveke, Holger 100
- Willumsen, C. J. 111 f., 117, 120,
122, 125
- Wäsche, Rudolf 29
-
- Yahil, Leni 8, 80, 88, 137, 152,
153
- Yari, Uri 88
-
- Zechendorff, Arnold 63
- Zondek Bernhard 17

Bestyrelsen i „Selskabet for dansk jødisk historie“ består af:

Fhv. landsarkivar, dr. phil. Harald
Jørgensen (formand)

Folketingsbibliotekar, dr. phil. Kr. Hvidt
(Næstformand)

Cand. mag. Merete Christensen
(kasserer)

Cand. mag. Bent Blüdnikow (sekretær)
Overrabbiner Bent Melchior

Fhv. museumsdirektør Steffen Linvald
Forskningsbibliotekar Ulf Haxen

Mag. art. Hanne Trautner Kromann

Kassererens adresse er: Merete Christensen,
J. E. Ohlsensgade 19, 2100 København Ø.

Selskabet har postgiro nr. 67 30 736.

Sekretærens adresse er: Bent Blüdnikow,
Stefansgade 51 B⁵, 2200 København N

Blive medlem af

Selskabet for dansk jødisk historie, årligt kon-
tingent 75 kr. Indmeldelse modtages af sekre-
tæren.

Som nr. 2 i den af Selskabet for dansk jødisk Historie grundlagte skriftserie foreligger nu en bog af Ina Rohde. Forfatteren er født i Malmö som datter af den danskfødte direktør A. I. Goldschmidt og hans ligeledes danskfødte, men ikke jødiske hustru Astrid Warberg. Bogen indledes med et kapitel om Ina Rohdes skånske barndom og ungdom. I 1926 blev hun gift med historikeren Adam Afzelius og har siden boet i Danmark.

Som det fremgår af bogens undertitel indeholder den først og fremmest erindringer fra besættelsesårene. I en levende og medrivende fremstilling skildres den nazistiske aktion mod de danske jøder i efteråret 1943 og forfatterens aktive medvirken i den jødiske flugt fra Sjælland til Skåne. I et efterfølgende kapitel fortælles om det illegale arbejde i Århus fra december 1943 til december 1944, under hvilket hun mødte sin senere mand, forfatteren Peter P. Rohde. I december 1944 måtte Ina Rohde selv flygte til Sverige, hvor hun fik beskæftigelse på det såkaldte tys-tys kontor i Stockholm. Den 5. maj 1945 vendte hun tilbage til Danmark med den danske brigade, og bogen afsluttes med en skildring af personlige oplevelser i de første befrielsesdage i København. I en kortfattet epilog redegør Ina Rohde for sin og Peter P. Rohdes skarpe afstandstagen fra de antisemitiske synspunkter, som i efterkrigsårene kom til orde både herhjemme og i udlandet.